

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

HARMADIK KÖTET.

PESTEN, RÁTH MÓR,
KOLOZSVÁRTT, STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

1 8 6 0.

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

HARMADIK KÖTET.

A ZÁPOLYÁK KORA.

**Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis, et quae sentias,
dicere licet.**

Tacitus.

KORRAJZ EGY EGYKORÚTÓL.

A mohácsi csatával történet-muzsánk képe elborul. A nemzeti nagyságérti diadalmas hadjáratok trónhelyreállítási küzdelmekké változnak.

Magyarország megszűnt nagyhatalmasság lenni.

A mohácsi csata elvesztése utat nyitott a töröknek, II. Lajos király eleste trónkövetlési igényt Ausztriának; s az éppen folyamatban levő polgári és egyházi reform forrongása kapút a külföldről ránk úszított pártviszálynak.

Két hatalmasság kereszttüze közé szorult a magyar... S éppen e nehéz időkben a nemzet minden rétege haldokló és születő eszmék bűvölete alatt állt: a népet addig járszalongon vezető olygarkia és papiuralom ingadozott; a nemzetet összetartó trón megürült... a mult visszaállíthatlan rom, a jövő alaktalan reménynyé lön... Egy nagy kétely nyomott minden kedélyt... Az eddig hatalmas nemzet, melynek élén Etele, Árpád birodalmot alkotott, Nagy Lajos, Mátyás király félvilággal szembe szállt: bizodalmatlanságba esett ön maga iránt... S csoda-e, ha széles Európában csak az egy francziától támogatva, visszaemlékezett Etele birodalma végromlására. S elestiggedve jövője felett, a nagy rész nem meré vagyonát kockázatra vetni — a közért, nem életét a hazáért..

... És itt, a nemzeti lét végveszélye pontján kezdődik a kis, de az ábrándosságig lelkes Erdély hősies szerepe; kezdődik sajátlag története, melyben a mirmidonok hitregés jelenetei újulnak meg.

... Itt e ponton emeli fel fejét, erdélyi tábor élén a férfi, kinek lelkesítő példája ezreknek adá vissza a magyar vér azon bátorságát, mely csüggedez ugyan néha, de meg nem török.

Itt nyílik meg sajátlag az erdélyi nemzeti fejdelmek

csodákkal határos korszaka, melyben Erdély volt az üldözött nemzetiség menhelye, s fentartá Árpád szívvére nemes tűzét, melyből míg egyetlen csepp, egy szikra fenn lesz a magyar hazában, ez egy csepp tűzből új magyar nemzetet lehet teremteni...

Azonban, nem kívánom olvasóim becses figyelmét túlesigáznai, minélelőbb hogy beszéljenek a tények... De ha szabad a regényírónak rajzolni színterét, én is szabadságot veszek magamnak bemutatni az akkori Erdélyt, s benne azon lovagias nemzeteket, melyek e haza dicső történetét alkoták; hogy belássuk, mikép kicsiny volt az ország, — de a testvériség, egyenlőség s szabadság elvén nyugodva hatalmas és boldog vala.

Erdély — írja az ismeretes főpap, az egykoru Verántz, később esztergomi érsek, kevéssel a mohácsi csata után ¹⁾. — Erdély azon része, melyet a székelyek laknak, s azon rész, mely Brassótól Fogaras-vidéken át Szebenig nyulik: hegyes és erdős; a többi nem csak hogy szelidebb, de egyszersmind folyóktól buján öntözött völgyekkel, árnynyal kínálkozó berkekkel s virág koszoruzta halmokkal gazdag. Földe gabona termes s baromtartásra annyira cultivált; hogy egy országnak sem lehet utána tenni, sőt többnek előtte áll. Termelő ereje akkora, hogy termékeivel gyakran Magyarországot s a szomszéd oláh tartományokat is segíti; s éveken át egy 70 erdélyi vedres hordó bornak 300, s egy köből gabonának csupa 10 denár a közép ára. Veres és fehér borai, melyek asztali és édes csemege, könnyű és erős borokra oszlnak, oly zamatosok, hogy némelyike a falernumival versenyez. Alig van hegyvonat, melyben arany, vas vagy sóbányászat ne tűztnék. Gyümölcsei, alma, körtve és barack fajtái olyanok, hogy főleg Fejérvár környékén a barackok Olaszországéit is felülmulják; s mindezeket úgy el tudják tenni, hogy más évben is olyak, mintha akkor szednék fájukról.

Nagyobb és kerített városai: Kolozsvár, Szeben, Brassó, Besztercze, Medgyes, Segesvár, Szászsebes és Fejérvár. Vára oly sok, hogy azok közül csak: Hunyadot, Dévát, Fo-

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. II. 140. sat. lap.

garast, Diódot, Csicsót, Bálványost és Gyalut említheti. Folyói közül magasabb vizálláskor, a Maroson, Oltan, Szamoson Dézstől a Tiszáig, az Aranyoson Tordától a Marosig hajók járnak...

Három nemzet van Erdélyben — folytatja Verántz — székely, magyar és szász.

A székelyekről hosszason elbeszéli, hogyan maradtak itt, Etele birodalma feloszlása után, hogyan segíték a magyarokat mostani hazájuk elfoglalása nagy munkájában, a miért a magyarok ős szabadságukban meghagyák.

Ez a székelyek eredete — folytatja — s innen van, hogy minden székely, nemes, ha szintén ekét vagy kapát forgat is. Itt alapszik adómentességük, mindazáltal azon kötelezettséggel, hogy háboru idején saját költségükön katonáskodnak, még pedig, ha kelet és észak felőli ellenség jön, vagy ha a hon határai közt foly a háboru, akkor fejenként kelnek fel, s le nem teszi a fegyvert, míg a harcnak vége nincs; nyugot felőli ellenség ellenében csak minden tizediket küldik, s azok is tizenöt napnál tovább táborban maradni nem tartoznak; dél felőli ellenség ellen pedig fele megy, s azok addig maradnak oda, a míg csak tőlük lehetséges. Ezen kívül minden tartozásuk abban áll, hogy a királyok koronáztatása, násza és első szülötje születése alkalmával minden kapu vagy család egy ökröt ad, de ha a királynak először leánya született, a harmadik ökradótól felölnek mentve... Azonban — veti hozzája, — a jelen viszályos időben többet katonáskodnak, s segedelem név alatt többször sem vonakodnak ökrösítést adni.

Különben, nem terméketlen nép, annyira, hogy 30,000 fegyverest úgy ki állítanak, hogy védelmi erő még honn is maradt. Többnyire lóháton kellnek hadra, fegyverzetük nem csak hogy nem fényes, de majd mi fegyverük sincs, azért régi dicsőségükbe bizakodva, a legvitézebben harcolnak. Mivelletleneknek nem mondhatni, mégis azok, kik megtarták az ős scytha nyerseséget, a magyaroktól szokásban, társalkodásban sokat különböznek, s ezeknek még szokiejtésük is egészen más. Írásukban betűk helyett bizonyos jegyeket hasz-

nálnak, mit (ma is rovásnak használt) szegletes fára met-szenek, még pedig a sort jobbról balfelé vive, mint a zsidók, egyptomiak és törökök; s egy legfelebb két sorban, néhány pont hozzáadásával (mi a mai távirdai jegyekre emlékeztet) többet fejeznek ki, mint annyi bettivel lehetné; s mint állítják, ez írásmód a húnoktól maradt reájok.

Gyűlésekre fegyveresen jelennek meg, itt a főbbek körülülnek, a többiek körül állják; ha mi nekik nem tetszik, az ellen zajosan kikelnek. S ha a gyűlés valamely szokatlan tehert ró reájok, elviselik ugyan, de annak okozójára rárontanak s házat szertehányják; ha pedig valaki ős szabadságuk megrontására czéloz, azt fegyverrel üzöbe veszik, s a gyűlés színén nyíltan megölik. És ha meg tudják, hogy az, kinek házat elhányták, bűnét megbánta: összejönek, házat ujba felépítik, vele kibékülnek.

Egyébaránt, magyaros ruhát viselnek, de nem oly csinosost... Szánnak, vetnek, híres lovakat tenyésztenek; gabonájok elég; boruk nem mindentűtt, a honnan méhsert isznak.

A szász nemzetről — leirván mint jöttek be Gejza idejében, — folytatja: a szász arczvonását, szokásait, nyelvét megtartotta. Szorgalmas, iparos nép, földmívelést, mesterséget, kereskedést üz. A lopást csak hirtől ismeri. Nem annyiban vállogatott, mint szükséges elcoddal táplálkozik. Házára, butorára többet tart a más két nemzetnél; legszebb falvaik, legjobban mívelt földjeik, szőlők vannak egész Erdélyben; s ezért idővel a magyar királyok némely helységeiket városi kiváltsággal ruházták fel, s megengedék, hogy azokat köfallal vegyék körül. Rendes censusokon kívül huzalkodás nélkül segítik a kormányt; de harcziaság tekintetben őseiktől elfajzottak; hadba gyalog mennek, köfal védecsben hősök, de csatatéren könnyen engednek; szívesebben segítik a hadjáratokat pénzzel, mint fegyverrel.

Egyébaránt nejeik a háztartás terhét ép ugy képesek hordozni, mint a férfiak, s abban a férfiakkal versenyeznek. Leányaikat ért korukban adják férjhez, ellenkezőleg, mint a magyarok.

A magyarokról megemlítván, hogy a székelyek után

jöttek be, következőleg ir. Az erdélyi nemesség e nemzethez tartozik. Szokása öltözete, törvénye és nyelve egy a magyarhoni magyarokéval; de mégis vannak köztük némi eltérések.

Az erdélyi magyarság, illetőleg nemesség, legjobb földmivelő; nem városon, hanem falukon városokban, kastélyokban, udvarházakban lakik, melyek ha nem is valami különösök, de elég tágasok és csinosok, kőből és fából építve. Fényben élnek, módjuk mivelt, asztalt pompást tartanak, a fűszer s csemegéhez miként a magyarhoniak, ők is bővön hozzá látnak. A vadászatot különös szenvedélylyel űzik. Fényesen s nagy gondal öltöznek, selyemben nem igen; a vegyes szín divatos, fekete színt csak gyász alkalmával hordanak; a cipő és füveg viselésben hanyagok.

Hadban a legvitézebb nép, mely félelmet nem ismer; hazája védelmében törhetetlen, csatára mindig kész, s tűzét nem annyiban előre, mint harc folyamában kapja meg, annyira, hogy gyakran megkezdődik s hanyatlik a csata, s ha sértve érzi magát, neki tűzül, nem hagyja félbe a harcot, míg vagy ő vagy a másik fél tönkre nem veretik.

Nemességet köztük csak karddal s tólla! szerezhetni. Az ellenséget gerelylyel levetni lováról, a legnagyobb dicsőség. Harczra lóháton szálnak; régen mind pánczélosan, most könnyű fegyverzetben, mit a törököktől vettek át. Mátyás idejében a vértés nehéz lovasság volt döntő, utána lassanként elkezdték hanyagolni; a mohácsi csata után a huszárság, mint könnyű és gyors lovasság kapott lábra. Fegyverzetük aczél sisak, sodrony pánczél, török görbe szablya, baljukon kerek paizs, melylyel mellüket s fejüket egyaránt fedezik; jobbjukon vas kesztyű, s lobogóval ellátott dzsida; s leginkább a gyors és tanulékony török lovakat kedvellik.

Egyébaránt — végzi az öreg történész — bár mennyire különbözők is e nemzetek: bámulás, mily egyetértésben élnek, s mennyi rokonszenvvvel vannak egymáshoz. S ha szintén, mi testvérek közt is megtörténik, olykor egymással versengenek is; ha idegen ellenség támadja meg őket, kibékülnek, s ritka őszinteséggel s ügyességgel védelmezik egymást.

Mindenik nemzet hét hét megyei hatósággal bir. A szé-

kelyek székei: Udvarhely és Keresztur, Csik és Gyergyó, Maros, Kézdi, Sepsi, Orbai és Aranyosszék; a szászoké: Szászváros, Sebes, Szeredahely, Szeben, Oltyán (?), Sing és Kézdiszék; a magyaroké: Fejér, Küktüllő, Kolozs, Doboka, Szolnok, Torda és Hunyadmegye; melyek élén a székelyeknél és magyaroknál ispánok, a szászoknál királybirák állanak... És e közigazgatási rendszerrel, akár felkelést kell rendezniök, akár adót kell felhajtaniök, vagy bár miben kell végrehajtást gyakorolniök, minden baj nélkül s a legrövidebb uton végrehajtják.

... E volt a kis Erdély állása, szerkezete azon időben. Ily alapon nyugodt akkor hazánk, midőn történelmének legsebbe lapjait kezdé... gazdag hatalmas és — egyetértő.

A negyedik nemzetről, az oláhrol is megemlékezik Verántz. Azt mondja, hogy számuk megközelíti a más három nemzetét; s ezek mi előjogokkal sem bírnak, kivéve Hátszegvidéket, melynek lakosai Hunyadit a török ellen hűségesen követék, a miért sokan nemességet kaptak; a többi paraszt állapotú s a magyarok jobbágya; mint ilyek az egész országba elvannak szorva, de annak csak hegyes erdős helyeit lakják barmaikkal, völgyekben, nyílt helyeken — akkor — nem igen fordultak elő.

Igy írja le Erdélyt háromszázad előtt egy elnemfogult főpap; mintha csak a forradalom előtt virágzott Erdélyt festette volna; háromszázad előtt megvolt minden, mi az akkori európai tartományokban; a mivelődésnek minden csiráját birtuk: s mégis sokan azon balvéleményben sinlődnék, mintha a magyar polgárosodás ábécéjét a bugyogóval hozták volna be; azt állítják, hogy ma is barbarok vagyunk, pedig ha úgy volna, hogy az utolsó háromszázadban nem haladtunk, az nem a nemzet hibája.

I. JÁNOS és I. FERDINÁND.

(1526—1540).

I.

A mohácsi csata utáni napok. A török kivonul. Vajdánk fellépik. Az erdélyiek támogatják. Zápolyát királynak választják, megkoronázzák.

A mohácsi vészre következett gyásznapok fájdalmaait, még egy történész sem meré ecsetelni. Ha a nagy festőnek szabad volt az utolsó vacsorát ábrázoló képében festetlen hagyni egy arcot: engedtessek meg a magyar történészeknek, hogy költőkre bizzák e lapot, melyhez a trójai gyász éjszakát leíró Homertől kellene szavakat kölcsönöznünk...

A győzelmes török tábor a gátszakított árvíz, a végpusztulással fenyegető lávaözön rémitésével tölté el a fejét vesztett hazát; s a csatán megmaradt harcosok sorsa hasonlított azokéhoz, kik övéik temetéséről megtérve, házukat lángban találják. A török a Duna jobb partján szerte bocsátá szomjas hadait. Nem vala mérkőzhető sergünk; szerte vert had valánk, mely futásának viszhangjától is szalad.

Sokszor vesztenk csatát, de soha sem ekkorát: mert ezzel a győzhetés reményét is elvesztettük.

Összeszedni a szétvert hadat, új reményt önteni a kétségbeejtett nemzet keblébe, rendet hozni a zűrbe: a világ-történelem bár mely ünnepektől fiaának is feladat lett volna... És a magyar honszerelme, nemzetiségeérti lángolása, s még ellenségétől sem tagadható harciassága, tért nyitott arra, hogy egy jó akarattal felruházott, egyébaránt középserű hadvezéri s kormányzói talentom bebizonyítsa, mit a Mohácsot megénekelt

költő így fejezett ki: Él magyar, áll Buda még! E férfi, a pártos íróktól ferdén ecsetelt, de övétől Hunyadi és Mátyás után emlegetett nagy hazafi — Zápolya János...

Előadásunk fonala ott szakadt meg, midőn elbeszéltük, mikép Zápolyát a mohácsi tábor fővezérének nevezé, s ő Szegedtől táborától elválva könnyű kocsiban robogott, hogy a neki szánt fővezérséget átvegye... ¹⁾. Késő volt, szemben találta a nemzeti gyászeset híre... meg fordult... az erdélyi tábor egy részével Budának tartott; sept. 3—4-én már a főváros védelmét rendezé... Azonban meghallá, hogy a győztes I. Szolymán Mohácstól felkelt, s utjában Dobozi M. féle szomoru balada szövegeket állit elő ²⁾: nem akarván második Mohácsot is előidézni, sergét felszedte, Budát, mely nem volt Paris, egy centralisált ország középpontja, odahagyá; hol különben is a nemzet ereje feküdt, a megyékben keresett archimedesi pontot.

Jól számított. A szultán, hogy győzelmére a koronát feltegye, sept. 12-én Budára ment; három napon át égeté nevét a főváros romjaira; s tán felséges fekvése, vagy mi hihetőbb, egy későbbi terv, csak is a magyar királyok palotáját kimélteté meg vele.

Budára tehát, hol egy világ birodalom tróna állt, török üle be... Mit egy hosszú századon át Hunyadi és Mátyás fegyverétől megközelíteni sem mertek: most a gyáva idegen uralkodók alatt kivitték a nemzet méltó fájdalmára...

Van valami jósszerű a nemzetek közérzetében, mikor azt mondják: hogy ez így nem maradhat! Ez érzelem lelkesíté ekkor is a magyart, e tartá össze Zápolya táborát; ez Frangepán Kristóf be nem várt horvát de szellemben magyar segéget ³⁾; ez a felső magyarországi szintén elkésett nemességet, mely Hevesmegyében Vepelétnél állt, és Várdai Pál, egri érsek, s pelsőczy Bebek János sept. 16-án kibocsátott körlevelére ⁴⁾, folyvást gyülekezett, hogy Zápolyával egyesülten a

¹⁾ Engel, Geschichte III. II. 295.

²⁾ Istvánfi, Historia. Libr. IX. v. 89. l. Szalay, Magyarorsz. Tört. IV. 5.

³⁾ Jászay, A magy. Nemzet Napjai a Mohácsi vész után I. 107.

⁴⁾ Pray, Epistolae Procerum I. 272.

török dalásának gátot vetni kísértsenek... A jóakarát mindenfelé mutatkozott, csak irányadóra várt.

A törvényes hatalom, az özvegyiségre jutott Mária királyné, II. Lajos özvegye, kevés hiveivel, s a mohácsi csatából menekült sánta és ravasz ecsedi Báthori István nádorral a helyett hogy a török ellen készülnének: Posenba vették magokat; s mit benn a nemzetben kell vala keresniök, a segély forrást, idegen hadak kegyelmében akarták feltalálni.

Másutt e perczben egész legio feljogosítva érzette volna magát, az uratlan koronát fejére emelni: a magyar nemzet egyelőre egyben központosítá bizalmát, mert még ekkor a külföldről behintett pártviszályt nem igen ismertük.

Zápolya lön a többség jelöltje... S mint az egykori hatalmas nádor Zápolya István s Hedvig tescheni hercegnő fia, kiben már a nagy Mátyás magyar királyt látott születni ¹⁾; ki már családi viszonyainál fogva, anyja után hercegekkel, nővére, Borbára után, királyokkal illetőleg II. Lajos királylyal állt sogorságban ²⁾; kinek már tizenkét év előtt, ha a Dósa féle néphadat leültetteti, a nemzet egyrésze koronát ígért ³⁾; mint a hon leggazdagabb, leghatalmasabb, legünnepelebb olygarkája; mint erélyes erdélyi vajda, ki 40,000 embert állított talpra a kis Erdélyből ⁴⁾, míg a király és nádor a nagy Magyarországból csak 25,000-t tudott Mohácshez összehuzni: — nem csoda.. ha mint ilyen az 1505-i törvényezikk nyomán, mely hazafit kívánt királynak, a benne központosított bizalomnak engedett, s a nemzeti trón helyreállítása megkísérlésére feljogosítva hitte magát. E léptének csak akkor lehetnének büns árnyoldalai, ha ármányokhoz nyul; de ő nyílt sisakkal lépett sorompóba. Senkit sem látott a hazában, ki a sülyedésnek indult haza árboczára vetné fel magát. Az elesett kor-

¹⁾ Wolf. de Bethlen I. 48.

²⁾ Záp. Borbára Zsigmond lengyel király, II. Lajos kir. atyja testvérének neje, Wolf de Rethlen I. 49. Ambr. Simigiani Histor. I. 30. I. A százsz nemzet levéltára, XVI. sz. 181. 82. sz.

³⁾ Ambr. Simigiani Histor. I. 3.

⁴⁾ Nic. Istvánfi, Regni Hungarici Histor. 1685-i kiadás 88. l.

mánygyeplőt, mint az ország még sereggel bíró zászlósura vette fel: mint alkotmányos hazafi, azonnal irt a királynénak, hogy országgyűlést hívjon össze; s mint II. Lajos leányának is egykor kérője, nem titkolt célja érdekében, hogy a pártokat jókor megsemmisítse, magyar őszinteséggel tett lépést, hozzá küldvén II. Lajos asztalnokát, vingárdi Horváth Gáspár hazánkiát, hogy az özvegyült királyné kezét megnyerje ¹⁾).

Boldog hazafi álmok...

Zápolya pártja, úgy látszik, tulbecsülte az akkori olygarkiát... Nem vette eléggé fontolóra, hogy II. Lajos király özvegye V. Károly császár és spanyol király, s Ferdinánd ausztriai uralkodó főherceg testvére... Nem vetette mérlegbe, hogy e háznak családi szerződései vannak a magyar trónra... Nem tudták, hogy Ferdinánd titkon már működik, hogy már sept. 9-én az özvegy királynéhez, Máriához, Ferdinánd levelet intézett, melyben a trón iránt jogot formál; s hogy a még akkor ifjú, de Olaszországban szép képzettséget nyert Nádasdi Tamást sept. 20-án, II. Lajos volt titoknokát, azon megbízással indítá be, hogy trónkövetlési célját nyíltan kijelentse, s ígéretet tegyen nevében, hogy a törököt Budáról kivetni készül ²⁾).

Való, hogy ez ígéretben — mely fájdalom részéről ígéret maradt — sok csáberő rejlett a hazáját eltiporva látó nemzet előtt. S azok részéről, kik Zápolyát erre képesnek nem hitték, sokakat is részére kapott.

De csak hamar megváltoztak a körülmények. Szolymán ki Buda bevételéről távol sem álmodott, ez úttal Magyarhon elfoglalása tervével nem lévén tisztában, a mindenfelől készülő zivatar által győzelme örömét sem kívánván háboríttatni: sept. 25-én haza indult, oct. 9-én a Dunán át saját földére lépett... Magyarhont itt hagyá, kiűrité... S a dolgok folyamának egészen új szintért nyitott.

Üress volt Buda, üress a királyi szék: ki foglalja el, ki üljön bele: e volt egyetlen megoldandó kérdés.

¹⁾ Miles 1526-hoz. Jászay, 78. Szalay, Magyar. Története IV. 17.

²⁾ L. Utasítását. Jászay, Magy. Nemz. Napjai 32. l.

Az eddig Posonban veszteglő nádor, a Zápolyaház esküdt ellenségének mondható Báthori István, a vész elvonultára egyszerre előtérbe lépett, s Mária királyné nevében nov. 25-ére országgyűlést hirdetett; egyszersmind Zápolyához is irtak, hogy menjen le Erdélybe, hirdessen tartományi gyűlést, s várja a küldendő királyi biztost ¹⁾.

Zápolya, kinek hada ez időben Fegyverneknél, Szolnok táján táborozott ²⁾, s, ki a Ferdinánd főherczeg hozzá intézett bizodalmas levelét is vehette ³⁾: e parancs vételével, egyik ősi várába, a Hunyadi J. által épített Tokai várba vonult. Kiséretében ott látjuk több főúr közt a Zápolya csatáiból már ismert Petrovics Pétert, ki vele atyafi gyermek ⁴⁾, ott a nemzeti párt két testvérbajnokát Ártándi Pált és Balázst, ott a bevándorlott olasz főúri család elmagyarosodott ivadékat, a szintén biharmegyei birtokos palotai Czibak Imrét ⁵⁾, Csáki Mihályt és Lászlót, kusalyi Jaksi Mihályt, a derék osdolai Kün Kocsárdot, Gerendi Jánost, malomvízi Kenderesi Jánost, Dóczy Jánost és Gergelyt, Apafi Lénártot ⁶⁾, részint erdélyi, részint Erdélylyel határos birtokú főurakat, ott, különösen Zápolya tollát Verbőczy Istvánt: — Tokajba oct. 14-ére értekezletet hínak össze, melyben Erdély mind három nemzete képviselteté magát ⁷⁾; oct. 16-ról Várdai Péter egri érsek, Perényi Péter temesi ispán s Zápolya aláírásával adót rónak ki; oct. 17-ről 30 főúr s több megyei követ aláírásával a hont Székesfejérvárra, királyválasztó hongyűlésre hívják fel ⁸⁾.

A koczka el vala vetve... A párt az ohajtás és siker között már csak az időt látta... Nem soká gyűlésre indulnak.

¹⁾ Pray, Epistolae Procerum I. 274.

²⁾ Jászay, Magy. N. Napjai 78. l.

³⁾ E levél sept. 21-én kelt, felszólítja hogy támogassa. Jászay, 67. l.

⁴⁾ Frater carnalis, atyafi gyermeknek írja Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 145. 353.

⁵⁾ Istváni, Histor. Libr. IX. 90. l.

⁶⁾ Miles, ki tévesen Apafi Lázárt ír, Dózsa Jánost és Daczó Jánost említ, mások Dóczy Jánost: a három egy forma név kitisztításra vár. Würg-Engel. 19.

⁷⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 14.

⁸⁾ Pray, Epistolae Procerum. I. 276.

Zápolya oct. 28-n hatezer ember kíséretében mozdul meg; előcsapatját a később annyira nevéssé vált székely főúr, Kún Kocsárd, vezette ¹⁾... Buda megnyílt; azt sereggel megrakják... nov. 8-kán Székesfehérvárra veszik útjokat... S Mária királyné tiltakozása daczára ²⁾ megkezdődött az örök emlékü országgyűlés.

Képzelní lehet a hongyűlést, hol az olygarkíától tűdűzűt lánonyelvű Verbűczi a 23 éves Ferdinánd főherczeg ellen, a 36 éves s már habérokka rakott Zápolya mellett szűnokolt, emlegetvű a szintű nem királyi vérbűl származott Mátyás dícsű korszakát, fejtegetvű az idegen király vállasztását tűltű 1505-i országos végzés indokait... Mindezekbűl csak anyit kívánok emliteni, hogy nov. 9-én a Mohácsnál felfedezett szerencsétlen II. Lajost királyi pompával, űs szokás szerint eltemeték ³⁾; 10-kén Zápolyát Magyarország királyának vállaszták; s másnap nov. 11-én, János királynak a magyar szent koronát fejére tevék ⁴⁾...

A nemzet ily zilált állapotában is 40 nap elégséges volt arra, hogy a fejletlenség helyébe bizonyos rendet léptessenek életbe.

II.

I. János k. uralkodni kezd. Ferdinánd főherczeg serget hoz ellűne. János Budát oda hagyja. Csátát veszű. Erdűlybe jű, serget huz űssze. Ferdinándot hűvei megkoronázzák.

A fehérvári koronázű gyűlés végzésű, a mohácsi csátával megűrtűt pűspűksűgi javak nemzeti czélokra lett lefoglalása, s sajátlag Zápolya késűbbi pályája: kevésbű tartozik Erdűly törtűnetéhez, mert tűbbű nem vajdánk, hanem Magyarország királyá. Hogyan szervezű udvarát, kikkell tűltű be a fűbb mėl-

¹⁾ Magy. Tűrt. Emlékek. Írók. III. 25. 36.

²⁾ Pray, Epist. Proc. I. 277. 281.

³⁾ L. gr. Keműny idevonatkozű érűtekezűsét. Nemz. Tűrsalkodű 1840. I. fűlév 2. szám.

⁴⁾ L. Rűszleteit Wolf de Bethlen. I. 51—72.

tóságokat, e részben is csak azokról emlékezünk meg, kik történelmünk folyamában szerepet kapnak. Ilyenek Perényi Péter, koronaőr és temesi bán, ki erdélyi vajda s székelyek ispánjává ¹⁾; Verbőczy, kikirályi titkos cancellárrá; Czibak Imre, ki Perényi helyébe temesi ispánná s a váradi püspökség helytartójává, somlyai Báthori István, ki szabolesi, Báthori Endre, ki szathmári főispánná, a hős Bodó Ferencz, ki szerémi kapitánynya; Dóczy János, ki királyi udvarbíróvá lett ²⁾).

Ezek után János király Budára jött, elkezdé országlását. Különben is nehéz gondok azok a királyi gondok, ha a király felséges hivatásának, népe boldogításának megakar felelni: mennyivel nehezebb volt Jánosé, kinek fellépte hasonlított a hajóseához, ki egy hajó kormányát akkor veszi át, mikor a vihar nagy részt már mindent összezuzott.

Meg sem volt János koronázva, már Ferdinánd főherczeg oct. 15-én a Duna mellett fekvő végvárba, Hainburgba jött, s a Pozsonból hozzá jött főurakkal megkezdte tanácskozásait. Elnézték ugyan; mert elkellett nézniök Zápolya megkoronáztatását; de azért a kihirdetett gyűlést nov. 25-én, mind a mellett, hogy János Komáromot elfoglalta, Posonban ők is megtartották. Bár a megyék képviselve nem voltak, s a királyi városok közül is csak Pozson és Sopron jelent meg ³⁾: a szakadás fő mestere, ecsedi Báthori István nádor buzgolkodására ⁴⁾, Ferdinánd ausztriai főherceget, oct. 23-ától cseh királyt, főleg neje jogán ⁵⁾, ki II. Lajos nővére, dec. 16-án magyar királynak választák.

¹⁾ Kemény: Fundgruben. I. 10. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. I. 140. Istvánfi 90. l.

²⁾ L. Jászay, Magy. Nemz. napjai 240—41. Istvánfi (91. l.) azt állítja, hogy Statileo ez alkalommal neveződik erdélyi püspöknek, s mint ilyen szolgált a koronázásnál; de Gosztoni még élt; s a Magy. Tört. Eml. I. 188 lapján alkalmasint helyesen czineztetik még praepostnak.

³⁾ Jászay, Magy. Nemz. napjai 315.

⁴⁾ Székely István, Kronikája. 102. 104. l.

⁵⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 31.

Két királyunk van tehát, egyik külföldi, a más hazafi, egyik az II. Ulászlóval kötött családi szerződésekre, a másik az ez ellen tiltakozó országgyűlési végzésekre épít; egyik még fiatal, a más a férfikor legjobb idejében; mindenik birt egymás felett előnnyel, egyik testvérére a római császárra, a más a nemzet lelkestülésére támaszkodott; egyik mint hetvenkét bel-földi erődtvény s egy sereg uradalom örököse, hatalmas segédforrásokkal rendelkezik ¹⁾, a másik bár örökös pénzzavarban, de uralkodó rokonai után majd fél Európától remélhetett... Mindkettőre nézt kétes a helyzet, mert fájdalom, egyik sem lángész, hogy ha a gordusi csomót ha ésszel nem, karddal bírja megoldani. Egyelőre mindkettő a diplomatia terén mérkőzik; benn és kívül pártot, szövetségeket keres; mindkettő tervez és szervez, s mindenik titkon és nyilván fegyverkezik.

Ferdinánd legelsőbb is a népek egymásra keltésével lépik a síkra. Czerni Jovánt, az ugynevezett fekete embert, ki magát ráczczaival előbb Tokajon, majd Fejérvárt János szolgálatába ajánlta, — részére nyervén, föllépteti: s ez harmincezer ráczczal egy guerilla mozgalomhoz fog, Erdélybe Szászvárosig nyomul... Míg nem az erdélyiek és Czibak Imre két tűz közé szoriták, sergét szétverék; s Török Bálint magát a vezért is lesújtatá ²⁾.

A háboru kikerülhetlensége bizonyossá lett. Zápolya határozottan fellép. 1527 febr. 6-án kiáltványt bocsát ki, melyben Ferdinándot a magyar nyelv és nemzetiség kiirtani akarásával vádolja; febr. 10-én, az erdélyi szászokhoz, hol míg a reformatio elleni tiltakozványát — egy hó előtt — ki nem adá szintén pártja volt, nyilak és paritják készítéséről rendelkezik; s márt. 17-én Budán hongyűlést tart, hol Rincon, Franciaország követe is jelen van, s Velenceze, Florencz és ura nevében szövetséget, francia királynét, pénzsegélyt ajánl ³⁾,

¹⁾ Ezek közt Kővár is. Szalay, IV. 13.

²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 205—6. Istvánfi, Hist. 26. Bethlen. I. 72. I. Magy. Tört. Emlékek.

³⁾ Csengeri: Budapesti Szemle. I. IV. 16. Archiv d. Vereins. N. F. II. 321.

mire a rendek oly lelkesedésbe jönnek, hogy vagyonuk tizedrészét a haza oltárára ajánlák...

S nem ok nélkül folytak a készülétek, mert a közbejárás, mit a két király közt Zsigmond lengyel király folytatott, e közben hajótörést szenvedett; Ferdinánd jun. 29-én Zápolya királyságát érvénytelennek nyilvánítá, hadat izent ³⁾; s jul. 31-én haddal jelent meg Magyarhon határán, hol elébe jött pártjának, a legfényesebb ígéretek mellett, az alkotmány és nemzetiség fentartására az esküt másodszor is letette.

Forduló pont János király ügymenetében... Ferdinánd már sereg élén áll, s Zápolya benn most szervezi erejét, künn a diplomatiával még mind nincs tisztában, vajjon elismerend-i-e: mert Anglia hozzá indított követét Ferdinánd letartóztatá ⁴⁾, VII. Kelemen pápa pedig egyházi átokkal fenyegeté... Belátta hogy Budára bezárathatja ugyan magát, de felszabadító sereg s szövetségesei nélkül végül is mint forradalmár kerül kézre. Jónak látta Budát odahagyni... S Ferdinánd király aug. 20-án, mondhatni kardesapás nélkül vonult be a királyi székvárosba.

Nagy volt a hatás, melyet Ferdinánd király kiáltványa okozott, mely hirdeté, hogy Zápolya trónát oda hagyá, fut; s pártjának a meghodolásra 15 nap van kitűzve, s a győzelemben álló király Budára országgyűlést hirdet ¹⁾.

A tömeg, mint minden veszélyben, egyszerre elveszté ön-bizalmát; a nemesség egyrésze fiait a két király közt osztá meg, hogy ha egyik vesztí, a másik visszanyerhesse a kobzás alá eső ősi jószágokat ²⁾; a nagy birtokosok más része szemlegességben maradt; az aulicus párt a szerencsésebb királyhoz nyilatkozott... Nehéz állás Zápolyára, melyet egy rossz hazafi pártja elárulására, gyenge jellem kegyelem kérésre használt volna fel: azonban Zápolya igényei mellett rendületlenül

³⁾ Pray, Epistolae Procer. I. 296.

⁴⁾ Budapest. Szemle. Szerk. Csengeri, Pest. I. IV. 19. l.

¹⁾ Istváni, Historia Libr. IX. 93. l.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 210.

állt ¹⁾; aug. 28-ról Mohitól a Budára hirdetett országgyűlés ellen keményen tiltakozott; népének a megjelenést betiltá ²⁾)... s csatákra készült.

Nagy részt késő már, mert 12,000 emberből álló sereg mely Poson, Esztergom védelmében dicsőségnak tartotta volna elesni, üldöző sereggel harcolni nem lelkesült. Ferdinánd részéről gr. Salm Miklós tábornok német hadakkal utána nyomult; Zápolya előbb Ládnál, sept. 27-ke hajnalán Tokajnál csatát kezd, de elveszti; s oly zavarba esik, hogy a Tiszán maga is alig menekült, s tüzésége oda veszett.

Nagyszerű vesztes, mely János király sorsát több holnapokra dönté el; oda sodorta ügyét, hogy saját várain kívül alig maradt valami hűségében; s mondhatni harczsikon álló ereje csak a horvát urakban állt, kik az általa bánná nevezett, Frangépán Kristóf alatt honn keményen csatáztak ³⁾; mig-nem éppen a tokai csata napján a hős Frangepán elesett ⁴⁾.

Nem volt mit tennie, elhuzodott a nagyobb erő elől... Oct. 4-ről Nagyváradról tiltakozik Ferdinánd megkoronáztatása ellen ⁵⁾. De már késő, mert Magyarhon többé nem a régi; s hogy új erőt merítsen, hol egykor oly hatalmas szerepet játszott, seregének s kíséretének romjával Erdélybe vonult.

És e kíséret bár számra csekély, de még sem megve-tendő. Jánosnak csak tábora nincs, de vannak vezérei, mint Bodó Ferencz, Kún Kocsárd, Czibak Imre, vannak kormányférfiai, diplomatái, mint Laski, Statileo, Verbőczy, kiknek kicsiny, de képességben tekintélyes számát, most szerencsétlenségében egy esemény a legszerencsésebbikkel szaporította. Első csatája helyén, Sajó-Ládon, hivatja a pálos kolostor perjelét hogy veszélyben forgó családi drágaságait reá bizza... egy még történetileg ismeretlen férfi jelenik meg, ma-

¹⁾ Pray, *Epistolae Proc.* I. 309. 321.

²⁾ Morvaország iránti követeléseit I. Kemény: *Fundgruben* II. 3—84.

³⁾ L. neveiket I. Ferd. I. *Decret.* 1 art. *Corpus Juris* I. 355. Csataikat Istváni *Libr.* IX.

⁴⁾ Hatvani, *Történeti Zsebkönyve* 20. l.

⁵⁾ Okl. *Simigianus.* I. 44.

gas, szikár alak, csontos arc, magas homlokkal... ki 1504-ig Korvin János hunyadi várát, azután Zápolya anyját, Hedvig hercegasszonyt szolgálta, később, mint meglett férfi barátta lett... e férfi a dalmata születésű Martinuzzi György, kiben ifjúsága emlékei s a becsvágy még egyszer fölkel... a kolostor csendjét a kétes szerencse viharával cseréli fel ¹⁾... s Zápolya oly hivat nyert benne, kiről Ferdinánd méltán mondhatá, mikép csak e csuklyás barátot irigyi Zápolyától, mert egy maga tízezer fegyveressel felér ²⁾. A mint csatlakozott, Zápolya Lengyelországba indítá, hol mint barát már lakott, s a viszonyokat ismerte.

Ily idegen, legalább idegen nevű férfiak alkoták János király miniszteriumát szerencsétlensége perczekben; s a közép-osztályon kívül ³⁾, mely a nemzetiség jelszavára még nem lelkesült, alig volt valaki a nagyok közül, ki a nota s jószágvesztés kockájával szembe mert volna nézni. Nem volt más reménye, mint Erdélyben keresni, mit Magyarhonban elvesztett.

Jött... de megjött a hír is, hogy Budán, hová sept. 28-ára oly kevesen gyűltek, hogy a gyűlést nyolcz napra elhalaszták, de a tokaivesztés hírére annyira szaporodtak, hogy azt csakugyan megtarthaták... és ott Ferdinánd király a magyar alkotmány s nemzetiség épségben tartására harmadszor is letette esküjét; megjött, hogy az átpártolt erdélyi vajda, Pérenyi, átígérte a magyar koronát; jött a leirat az erdélyi megyékhez ⁴⁾, a székelységhez, hogy csatlakozzanak; s oct. 6-ról a szászokhoz, hogy Zápolyát, ha bejő, fogják el, szolgáltatásuk a ferdinándpártiak kezébe ⁵⁾.

És ez iratok nem rendes úton jöttek, különös megbízott emberek hozák; kiket Erdély nem a legkedvezőbben fo-

¹⁾ Legújabb, legteljesebb életíratát, I. Hatvani M. Történeti Zsebkönyv. Pest. 1859. 81—462. l.

²⁾ Jovius, *Hist. Libr.* XXXIX. 352. l.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 235. 279.

⁴⁾ Wolf, de Bethlen. I. 113.

⁵⁾ Okl. Simigianus, I. 46. Eredetije a szebeni levéltárban 328. sz. a.

gadott. Ezek egyikét, Leichtenberger Andrást, Zilahon mint kémeket megfogák s lesújták ¹⁾. Másika, a szebeni születű egykor városi jegyző, most Ferdinánd király titoknoka, földirati munkájáról ismeretes Reichersdorfer György ²⁾ sokkal eszélyesebb útát választott. Moldván át jött Brassóba, melyet csakhamar áttértett; onnan Szebenbe ment, hol a tanács egyelőre elzárata; azonban a nép, főleg Brassó Reichersdorfer melletti átiratára ³⁾, feltámadt, a foglyot kiszabadítá; s a városi hatóságot kényszeríté, hogy Ferdinánd mellé nyilatkozzék.

Igy állt Zápolya ügye Erdélyben, mikor annak határát átlépte. Oct. 10-én érkezett Kolozsvárra. Azonnal sereg és pénzforsás után látott. Szétküldött, kik a népet, főleg a székelyeket felültessék. Hogy pénzhez jusszon, aranyhegyeinket keményen kezdé bányásztatni ⁴⁾; hogy az elpártolt Szeben helyett új aranyváltási s pénzverési helyet nyisson, e jogot Szebenről Kolozsvárra ruházta ⁵⁾. Több ily intézkedése alapján, csakhamar oly biztosnak látta számítását, hogy már oct. 16-ról, Kolozsvárról, kiáltványt bocsátott hiveihez, hogy nem soká tekintélyes sereg élén fog megjelenni.

Maga Kolozsvárról elébb nyomult Fejérvárra, hol Gosztóni János, erdélyi püspököt, mint ellenpártit, ki Ferdinánd fellépte feletti örömet harangzugatások közt nyilvánittatá: elfogatta, börtönre vetteté, hol hirtelen meg is halt ⁶⁾.

Azonban, míg János király e lépéseket teszi, a Budára beült Ferdinánd király Fejérvárra koronázó gyűlést hirdet... s az egybegyűltek I. Ferdinánd ausztriai főherceget és cseh királyt, épp egy évvel később, nov. 3-án, ugyanazon hónapban mint Zápolyát, magyar királylyá koronázták. S egy gyűlés kezdődött, melyben Zápolya javait, őt hazaáru-

¹⁾ L. Kurz: Magazin, II. 269—285.

²⁾ L. Éder jegyzeteit, Simigianus. I. 44.

³⁾ Schesaeus, Ruinae Pannonicae. 83. l.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 315.

⁵⁾ Okl. Kurz: Magazin. II. 275.

⁶⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 194.

lónak nyilvánítván, elkobzák, magok közt adományoztatni kezdék ¹⁾; intézkedéseit, adományozásait megsemmisíték ²⁾; az országos hivatalokat máskép szervezik: Perényi Pétert, ki a korona-átadásért Sáraspatakot kapá ³⁾, meghagyák ugyan erdélyi vajdának, de Zápolya püspöke Statileo helyébe Gerendi Miklós eddig fejérvári örkanonokat nevezék; s a visszapártolt Nádasdi Tamást budai parancsnoksággal bizák meg... Egyik jószágot, másik pénzt, harmadik hivatalt vagy jó reményt kap csatlakozásáért... de mi volt mind az, azon vívmányhoz képest, melyet Ferdinánd király Ausztriának szerzett, mely a magyar korona megnyerésével egyszerre nagyhatalmassággá emelkedett; mi volt azon nyereséményhez, hogy egy hatalmas nemzetet kapott kormánya alá, melyre, ha mint legtermészetesebb, legszilárdabb sarkkvőére helyezi birodalma sulypontját, a magyarra soha sem lett volna panasza.

III.

János király Erdélyből serget visz. Csatát kísért, elveszti. Ujra szervezi magát, ismét megverik. Lengyelországba menekül.

I. Ferdinánd megkoronáztatása a magyar nemzetre nézve örök emléktű esemény...

Zápolya e leverő hirt Fejérvártt vagy környékén vehette. Képzelní lehet a hatást, melyet ez reá és a hozzá ragaszkodó Erdélyre tehetett. Bár győzelemhez még kevés reménye, Bodó Ferencz szerémi kapitányt, miként fennebb ígérte, erdélyi hadakkal, székelyekkel, hajdukkal, s a Czerni Jován szétszort hada egy részével nov. közepén ujra felindítá; Bodó a Tiszáig nyomult s egyideig szerencsés sikerrel működött ⁴⁾; de megjött Török Bálint és Pekri Lajos: Tokaj közelében meg-

¹⁾ Éder jegyzete Simigianushoz. I. 28. Kik mit kaptak, I. Szalay IV. 64.

²⁾ I. Ferd. I. Decr. Corpus J. I. 355.

³⁾ Istvánfi, Histor. Libr. IX. 92. I.

⁴⁾ Szalay, Magy. Tört. IV. 65.

verték, s magát a vezért, a Mucius Scaevolai jellemű Bodót is elfogák ¹⁾).

Zápolya újra sereg nélkül látván magát, itt hagyá Erdélyt. Dec. 6-án Tasnádon van, hol a városnak vásárjogot adományoz. Körülbelül e tájon veheté a hirt, mit Ferdinánd dec. 8-ról az általa megdicsért százszokhoz írt, mikép sergei utban vannak, hogy az ellenpártot Erdélyben gyökerestől kiirtsák ²⁾).

A sereg csakugyan meg is érkezett... S fájdalom, Erdélyben is alkalmazásba jött a külföldiek azon elve, hogy az ebet ebbel marassák ³⁾. A Tokajnál győztes sereg vezére, enyingi Török Bálint, s Erdély kétszeresen kinevezett vajdája, a köpenyforgató politika e híres példánya Perényi Péter, s az erdélyi püspökké nevezett Gerendi Miklós, hazánkfia vezetéek Erdélyre e tábor... mely Brassóig diadalérzettel nyomult; s már azt hitte, hogy nincs egyéb hátra, minthogy Erdély legvégső pontjára a császári sasokat felüssék: azonban váratlanul, mint mikor a elszunyadót villám rázza fel, Raves Péter moldvai vajda, mint Zápolya szövetségese, reájok üt, őket megveri, s minden készletüket zsákmányul ejti ⁴⁾).

E megjelenés Zápolyára nézt bár késő, mégis a török föld felőli segély nem maradt hatás nélkül kedélyére; mintha előpostája lett volna annak, hogy követe Laski dec. 22-én Konstánczinápolyban a fővezértől kedvezőleg fogadtatott... A karácson t Debreczenben tölté, serge romjait rendezé... Az alföldről sógorához s tántoríthatlan hívéhez, Homonnai Drugeth Ferenczhez huzódott Felső-Magyarországra, s az 1528-ik év elején a lengyelhatárookra támaszkodva, csekélyre olvadt, de folyvást lelkes sergét újra szervezé; Zemplén, Abauj támogatja,

¹⁾ Bodó fogságra jut... elszökik... székelyvén tettét, visszaadja magát; s miután semmi ígéret sem csikorthat ki belőle, hogy Ferdinándhoz csatlakozzék, Német-Újhelyen örök fogságra jutott. Istvánfi, Libr. IX. 142. Budai F. Lexicon. I. 404.

²⁾ Okl. Kurz: Magazin. II. 280—82.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 205.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 115. Haner, D. Königl. Siebenb. 259.

lengyel csapatok is érkeznek, s ismét oda emelte ügyét, hogy a jan. 21-i budai országgyűlésen végzés kel, hogy ha a szükség kívánandja, a nemesség fejenként felül ¹⁾; s Ferdinándot felkérték, hogy induljon az ígért, de még nem látott német hadakat összeszerezni; s sürgeték, hogy a lengyel király Zápolya mellől a lengyeleket visszahijja.

Heves a mozgalom mind a két felől. Zápolya még csak készül; Ferdinánd már februárban 3700 németet s néhány száz magyar lovast ellene indít; márcz. 7-kén már körlevél hirdeti, hogy Zápolyát és pártját hatalmas sereg fogja tűzöbe venni ²⁾... És Ferdinánd most beváltotta szavát... serge Kassa felé nyomult, hol Zápolya hét ezer emberrel táborozott. Színánál szembe álltak... ott Katzianer és Fels gyakorlott tábornokok, tűzérség és rendes sereg, itt Czibak Imre, Athinai Deák Simon s somlyai Báthori István s felkeltett nép... Zápolya a csatát elvesztette... Lengyelországba menekült... hová márcz. utónapjaiban érkezhett ³⁾.

IV.

János király Lengyelhonban. Törökkel szövetséget köt. Serget gyűjt. Betör, visszatér. Pártja főnökei ott várják a határon.

Zápolya, a koronázott magyar király, mint hontalan, a nagy Magyarország egy részének birtokosa, mint földönfutó, a nemzeti párt képviselője, mint halálra üldözött hagyta itt imádott hazáját... A magyar nem gyomtermészetű nép, mely mindentűt tanyát ver, hol tápot talál. S mennyivel fájóbb lehetett Zápolyának, hogy a földön, melyen egykor mint a király hatalmas sógora diadalmenetben járt, most csak a lengyel nép rokonszenve fogadta, mert a király, mivel szövetségesei s az osztrák házhoz rokon uj neje úgy ohajtá, előle elvonult... De volt mégis valaki az idegen földön is, ki a bukott hőst vigasztalni, s az egykor hatalmas, most vagyontalan nagybátyát fo-

¹⁾ I. Ferd. II. Decr. Corpus Juris. I. 356.

²⁾ Pray, Epist. Procer. I. 327.

³⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 71.

gadni akarta: a lengyel király leánya volt ez Zápolya növérétől, Hedviga hercegnő, ki mostoha anyja ellenzése daczára, de atyja elnézése mellett, 600 gyalog 400 lovast bocsátott rendelkezése alá ¹⁾. S kieszközlé, hogy Lengyelország lövezére, Tarnovszky János Tarnov várát a menekültnek megnyitá ²⁾.

Mitől mint nagyonis katolikus ember egyelőre annyira idegenkedett, itt békült ki a gondolattal, mit a római költő e szavakban fejezett ki: *flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo* ³⁾.

Itt, kétségbeesésének legmagasb pontján lepte meg a törökkel részére kötött szövetség híre; mely oly véletlen, s oly nagy horderejű, hogy részleteit nem szabad elhalgatnunk.

Zápolya Laski Jeromost, ki az európai udvaroknál működött, szerencséje fordultával Konstánczinápolyra meneszté.

Laski épp azon napokban érkezhetett Konstánczinápolyba, melyben urának Erdélyből is bujdosnia kellett. A szemes diplomata ismerte a török szokást, miszerint mindig a legifjabb, legszebb apródot kell lekenyerezni, ha egy basához, mindig a kegyencz basát, ha a szultánhoz akar jutni; belátta, hogy ha Szolymán kegyébe akar jutni, előbb birni kell a görög apródból lett — Ibrahim nagyvezérét, s hogy ezt birhassa, ennek kegyencz emberénél kell kezdenie.

E kegyencz egy keleti módon élő és öltözködő keresztény férfi, Gritti András, Velenceze konstánczinápolyi követe, később dogeja szerelemgyermeké; egyelőre ékszerárus, később kegyencz és diplomata, ki most már Péra legpompásabb palotáját bírá, hercegi udvart tartott; s kegyét a legnagyobb hatalmasságok vadászták ⁴⁾, mint a kinél a szultán és Ibrahim órákig mulatott: e férfi a történetünkben oly nevezetessé vált Gritti Alajos, eszes, mivelt, szép külsőjű, finom modoru, de ravasz, pénz és hatalomvágyó ember. Ennél kopogtatott

¹⁾ Istvánfi, Libr. X. 100. I. Magy. Tört. Emlékek. I. 233.

²⁾ Van ki Tarnov várát Zápolyáénak tartja. Magy. Tört. Emlékek. III. 29.

³⁾ Istvánfi. Libr. X. 100. I. Wolf. Bethl. I. 142. Magy. Tört. Emlékek. I. 239.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 181. Vereins Archiv. N. F. II. 171.

először a francia udvartól utasított Laski; és ez János király ügyét csakhamar oda vitte, hogy Laskit a nagyvezér dec. 22-kén ¹⁾, a szultán 1528 jan. 27-én ünnepélyes kihallgatásban részesíté, ki a propheta szent nevére ígéré, hogy Magyarországot, melyet már hódítmányának néz, visszafoglalja, s arról Zápolya részére ezennel lemond.

Laski a leghálásabb szívvvel vett búcsut febr. 3-án a török császárok e leghatalmasabbikától ²⁾; diadalérettel sietett tudtára adni királyának, hogy a szultán adott szava zálogául már is 50 ágyut rendelt, s az oláhoni vajdák s a szélbeli basáknak meghagyá, hogy őt támogassák.

E ponton találkozik Laski eljárásának hire a lengyel földre menekült Zápolya kétségbeesett, levert kedélyével.

Nem kívánom e hír hatását ecsetelni; nem vázolni az átváltozást, melyet Zápolya lelkében előidézett. Ő ki még néhány hó előtt a töröket a kereszténység örök ellenének kiáltólé ³⁾: most olyszertü politikai meggyőződésre jött, mint a sebzett oroszlán, mely a feléje közelítő arczáról leolvassa, hogy az a belé lött nyiltól akarja megszabadítani. Bár e szövetségben a hatalmasabb francia király őt megelőzte; mégis mint keresztény fejdelem csak azután nyugodt meg a pogánynyali szövetségben, miután Martinuzzi kiláttatá a cséri barátokkal az evangyeliomból, hogy ki jót tesz velünk, az mind felebarátunk.

Honvágya csakhamar minden előítéletét leküzdé, becsvágya mindent mozgásba hozott. Még meglévő drágaságait zálagba veté. Német, lengyel és cseh földön toborzást indit. Martinuzzi, ki miként czimere mutatja, uráért mindenre kész, Magyarhonba indult, s pártja főnökeinél mint Nőé galambja az özön után, felmutatja a remény zöldágát ⁴⁾... Laski ápr. 10-én Oláhországban sereg élén állt, s Ferdinándnak hadat izent. Statileo máj. 16-kán Rinconnal, a francia követtel útra kél, s megy mint erdélyi püspök az I. Ferencz király által

¹⁾ Haner, D. Königl. Siebenb. 259. Miles, Würng-Engel. 24.

²⁾ Haner. D. Königl. Siebenb. 259.

³⁾ 1527. Oct. 28-án, Kurz: Magazin. II. 275.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 151.

ajánlt szövetséget aláírni ¹⁾. Emberei tehát jöttek mentek. Martinuzzi meghozta a hírt, hogy Kún Kocsárd, Báthori István, Czibak Imre s több erdélyi főurak ²⁾ ott fogják várni a határokon... S kevés idő alatt Zápolya ügye ott állt, hogy többé nem remélt, hanem számított.

Az ellenpárt szintén fellépett. Igéret és fenyegetéssel benn pártját lábra állítja. Erdélyt, honnan Török Bálint a várak elfoglalása után sergeit kihuzta, új fedező seregek küldésével kecsageték és rettetgeték ³⁾.

Késő volt. Martinuzzi élte kockáztatásával másodszor is, harmadszor is bejárt, az egyetértés teljes; s a betörni akaró sereg megjelent Magyarhon határain. Athinai Deák Simon, egy porból emelkedett hős ⁴⁾, beitt a kis sereggel, kit Kún Kocsárdék, Czibakék mint igérek, mintegy kétezred magukkal csakugyan ott vártak a határokon... Sept. 25-én Sárospataknál csatát álltak... Győztek.

Zápolya, Verbőczy s mások kíséretében octoberben maga is átlépte hazája határát... Így állt egykor a háládatlan Róma előtt a nemes száműzött, Coriolan; így miként Verbőczy, a római nép bálványa, s mégis megfutott Rienzi, az utolsó néptribun... a hazaszeretet e két legnagyobb hőse, az önző patriciu-sok e két áldozata...

V.

János k. hódításokhoz fog. Az oláh vajdák Erdélybe ütnek. A földvári csata. A szultán segítségre jő, Budát beveszi, Jánosnak átadja.

János király Lengyelhonból bejött, s kis sergével, mert a néptől támogatva volt, mintegy diadalmenettel vonult Alsó-Magyarországra, a török basák fedezete alá. Debreczenen át

¹⁾ Archiv. de Vereins. N. F. II. 323. Mit oct. 28-án alá is írnak.

²⁾ Istvánfi. Libr. X. 102. erdélyi főuraknak mondja ezeket is, de ezek birtokaik csak később lettek erdélyivé

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 147.

⁴⁾ Athinán, Tótországban született porfiu, tanultságáért kapta Deák nevezetét, L. regényes bukását, Magy. Tört. Emlékek, Irok. II. 153.

ér Makóhoz, hol az üdvözlétére küldött Mezeth bég, szultána nevében köszönté.

János pártja e pereztől bizalmában meg lön erősítve, mindenfelől kezdtek hozzá csatlakozni... Azonban az ellenpárt is tevékenységhez fog. Magyarhont fegyverzik. Erdélyben Gerendi Miklós, Ferdinánd erdélyi püspöke, királyi kincstárnok, Gerenden 1529. jan. 21-kén országgyűlést tart hogy pénzt és fegyveres erőt szavaztasson. Zápolyának még semmi szervezett ereje sem lévén Erdélyben: összegyűltek, zugolódtak, segély sereg nélkül Erdélyt tarthatatlannak nyilváníták, s mint Gerendi Ferdinándot tudósítja, csak hazugságokkal birta meg nyugtatni a kedélyeket ¹⁾; s úgy vitte ki, hogy a papokra 100 katoná tartása rovatott, s a három nemzet nevében azon ígéretet tevék, hogy Ferdinánd mellett ha kell, fegyvert fognak ²⁾.

Még folyhatott a gyűlés, mikor a szultán rendeletéhez képest, Péter, moldvai vajda Erdélybe ront, Brassóig nyomul, honnan febr. 8-án tér meg ³⁾. Ugyanezen csapást intézi az oláhboni vajda Szeben vidékére: Verestoronytól nyomul be, Vizaknát, a két Csűrt hamuba dönti ⁴⁾... Mintegy tudunkra adák, hogy Jánosnak veszélyes szövetségesei vannak.

Kétes bizonytalanság napjai álltak be. Erdély Magyarhontól várt, a Lippánál álló Zápolya pedig a töröktől. A magyarság egykedvűleg nézte a Gerendiék buzgolkodását; a székelyek hajlamával Zápolya már tisztában volt ⁵⁾. Ellenben a szászokat febr. 24-én Lippáról felszólítja, hogy hűségök nyílt kijelentésére hozzá küldötteket indítsanak ⁶⁾... Nem küldtek: a nagy rész s illetőleg Szeben teljesen átadta magát Gerendi befolyásának; s hogy magát biztosítsa, 22,000 frtat szedett fel kölcsön polgárai közt, azt Gerendinek s Majláth István fogarasvári parancsnok s királyi biztosnak, kik 4000 ember jö-

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 179.

²⁾ Szeredai, Series Episc. 191.

³⁾ Okl. Éder jegyzetei Simigianushoz. I. 68.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 29.

⁵⁾ Kemény: Deutsche Fundgruben. I. 13.

⁶⁾ Okl. Simigianus. 68. I.

vetelével kecsegtették őket, máj. 2-án átadják, hogy azok félhavi fizetése fedezve legyen ¹⁾).

A szászok Katzianer derék táborára számítottak, de csak Török Bálint jött be, a Meszesen, 300 lovassal; sajátlag ő sem a szászok oltalmára, hanem hogy a népet felköltse s János ellen Lippához vezesse ²⁾).

A magyarhoni tábor is készült Zápolya ellen. Ki csekély sergével s a védelmére adott 300 törökkel veszedelemben látva magát, ír a basáknak, igen a két oláhhoni vajdának. Ennek következtében Péter moldvai vajda Erdélyben terem, Brassónak tart, hol Gerendi Miklós, Török Bálint s Szunyogszeg és Királyhalma örököse, az erdélyi oláh eredetű Majláth István ³⁾ táborozott. Hogy a nemesség ott lett volna a táborban, arról semmi emlékezet; úgy látszik azt Majláth oláhai, s a svéd eredetű, jövevény, szász ispán, Penflinger Márk által vezetett szászok ⁴⁾ és székelyek alkották. Brassótól néhány órára, a székely és szászföldet elválasztó Olt balpartján fekvő Földvárnál, meglehetősen sík téren, szász területen találkoztak. A két sereg jun. 22-én tűzött össze. Rendes csata fejlett ki, mely egyelőre kétesen folyt: mignem a székelyek Péter vajda részére álltak, s a ferdinándiakat épp azon dühösséggel sujtolák, mint a vajda oláhai ⁵⁾. Ha Török Bálint, — kit kora Uliissesnek nevezett ⁶⁾ — a dolgok élére nem áll s erejét a székelység ellen nem fordítja, igen szomorú véget ért volna a csata. Ígyis különösen a brassai szászok sokat vesztek... mi szabadulhatott, az futott: Majláth az éj sötétéig egy híd alatt kuczorgott ⁷⁾. Török s vezér társai Szebenig meg sem álltak. S a lett a csata eredménye, hogy mi eddig csak derengett, miszerint a nemesség s székelység Jánossal tart, most

¹⁾ Okl. Schlözer. 92. Éder Simigianushoz. 70. 1.

²⁾ Ostermayer. Fundgruben. I. 13. alkalmasint hibásan, Törökkel hozza be Majláthot. Szerémi, Magy. Tört. Eml. Irok. I. 250. csak Törököt említi.

³⁾ Erdély Tört. Tára. I. 10. I. Éder jegyz. Simigianushoz. I. 133.

⁴⁾ Deutsche Fundgruben. I. 14.

⁵⁾ Wolf de Bethlen. I. 147—50. Archiv d. Vereins. N. F. 180.

⁶⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 351.

⁷⁾ Fundgruben. I. 14.

világossá lön; e csata óta a Barezaság, Köhalom és Sinkszék azon nézetet kezdé követni, mit szomszédaik, a székelyek követtek ¹⁾.

Igy álltak a dolgok a magyar hazában, midőn bizonyossá lön a hír, hogy a szultán, óriás sereggel ismét felénk indult. Sokan voltak, kik meg voltak győződve, hogy szavát beváltani, Budát visszafoglalni jön Zápolya részére; de mégis a nagy résznél Mohács még fájóbb emlékezet, semhogy a szultán jóságát ne rettegjék. Erdélyt különösen jajveszéklés töltötte el: a városokat, várakat, kastélyokat erődíteni kezdék; a szászok városaik, az urak váraikba zárkoztak ²⁾. És nem volt páni félelem, mert a török segílyt maga Zápolya is annyira danausi ajándéknak tekinté, hogy szövetségese, I. Ferencz francia király példájára, ki V. Károly császárnak, ugy ő is I. Ferdinándnak ajánlatot tett, hogy személyes párviadalt használjanak ügyök eldöntésére; ki azonban nem fogadta el ³⁾.

Döntsön tehát a sors... A szultán juliusban Magyarhon határin állt. János mint kétes barátjának, Ferdinánd mint nyílt ellenségének nézett elébe; mert megizente neki, hogy az elfoglalt Magyarhon kulcsait nyakában hozza, s jöjjön Ferdinánd Mohácshoz, s vágja le nyakával együtt, különben Bécsben fogja felkeresni.

Nehogy a fedetlen hagyott s compromittált Erdély dulásoknak legyen kitéve, s hogy Erdély rémtületét pártja talpraállítására felhasználja: Báthori Istvánt, —nem az őt üldöző nádort, az ecsedit, hanem a Zápolyának elébe ment szabolcsi főispán, somlyói Báthori Istvánt— ⁴⁾ az ily nevű lengyel király apját, mint vajdát ⁵⁾ sereggel hozzánk inditá. Kolozsvár felől jött, a székelységgel akarta magát összekötni. Dátosra, hol azon időben rév volt a Maroson, jul. 13-ára gyűlést hirdet,

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 177—81.

²⁾ Miles, Würg-Engel. 19.

³⁾ Katona, Histor. Critic. 1529 évhez. 452. l.

⁴⁾ A Báthori családát l. Erdély Nevez. Családai. 28. l.

⁵⁾ Hogy vajda volt. l. Éder jegyzetei Simigianushoz I. 131. Wolf de Bethlen. I. 152. Fundgruben. I. 14.

mely inkább táboráhozi csatlakozásnak tekintendő. Míg itt táboroz, megjö Majláth István és Török Bálint, Szebenből ágyukat hoznak, szétakarják verni. Már csak a Maros vize válassztja el őket, egyik sem hátrál, mindenik csatára készül: s Báthori István eszelYES eljárása oda fejté az ügyet, hogy Majláth visszavonult, Török Bálint kiment Magyarországra ¹⁾. A gyűlés tehát összejött, Dátosról Marosvásárhelyre tette át magát; a székelyek Zápolya mellé álltak, s mint a krónika írja, sok dühös hadat adának a szászok ellen ²⁾. Mire Báthori onnan Fejérvárra, az erdélyi vajdák fővárosába, kardesapás nélkül bevonulhatott.

Báthori megkezdé vajdaságát, szervezé a kormányt. Zápolyának Lippáról jul. 22-ről kelt parancsára, melyben ágyuk ígérete mellett meghagyja, hogy a ferdinándpárt s különösen a szászok ellen keményen fellépjen ³⁾: Erdély teljes meghodításához fog. Mint a ki hazafias meggyőződésből küzdött, s a nemzeti ügy ellenségének látott mindent, ki ellenkező irányban működött: egyszerre kemény rendszabályokhoz nyul. A székelységben az ellene lázító pártvezéreket, szárhegyi Lázár Ferenczet, Kornist és Bögözi Ferenczet megfogatja, s aug. végén Szász-Régenben fejüket vétette ⁴⁾. Szeptember elején Radnóton gyűlést tart ⁵⁾. A magyarokkal és székelyekkel már tisztában volt; sept. 9-ről innen Szebenhez s illetőleg a szászokhoz megírja, hogy nem csak ő, de Péter, moldvai vajda is fegyverben áll, s felszólítá, előzzék meg a vést: Penphlinger Márk szász ispánt, a különben is idegent, s más ferdinándpártiakat száműzzék körükből; hatod napra hódolatukat hozzák meg, különben fegyverrel fogja kényszeríteni ⁶⁾. Semmi kívánt felelet, s Báthori úgy tett mint beszéle.

¹⁾ Kemény: Deutsche Fundgruben. I. 14—15. l.

²⁾ Kulcsárféle Krónika. 9. l.

³⁾ Pray, Epistolae Procerum. I. 344. l.

⁴⁾ E tényt némelyek későbbre teszik, de a Kulcsárféle Krónika részletes előadásának legtöbb hitelt adhatni. 9. l.

⁵⁾ Erdélyi Dieták végzéseinek nyomdokai. I. 1.

⁶⁾ Okl. Simigianushozi jegyz. I. 71.

Hat nap mulva osdolai Kún Kocsárd, a már fennebb is látott székely fővezérsege alatt tábort indíta a szászok ellen... Szomorító esemény... Az erdélyi nemzetek, kik eddig egy elv mellett harczoltak, s együtt tartva erősök valának, most karddal akarják egymást capacitalni. Segesvárt —hol a szt.-domokos barátok a nagytemplomot éppen végezzék— ¹⁾, s Medgyest ostrom alá veszik; egy más csapat tovább száguld, s Nyujtódí Gergely — alkalmasint az, kinek a néprege a Kisküllő partján fekvő szentdemeteri kastély építését tulajdonítja— ²⁾ a székelyekkel Szebennek nyomul. A szászok zsoldosokat állítanak szembe ³⁾; de mint mindig, úgy most is keveset értek azok ellenében, kik elvért harczoltak. Útjukban a büszkén magasló, s a mostaninál jóval erősebb Szelindekvárát, melyet németül méltán neveztek Stolzenburgnak, bevették ⁴⁾. Szeben alá hatoltak, s benne Majláthot ostrom alá veték...

Mig ezek folynak, s Erdélyben a háboru, éhség és dőghalál egyszerre dől ⁵⁾: Magyarhon nagyszerű jelenet szintere. Szolymán roppant haddal lépte át a határt... S mindjárt azon szerencse érte, hogy a hirhedett Perényi Péter, mint egyik várából másba menekülne, fogságába esett. Aug. 18-án Mohács-hoz ér, hol pár év előtt az utolsó független magyar királyt megbuktatá, fogadta el Zápolyát, kitezennel mint magyar királyt köszöntött. Innen Buda alá nyomult, melyet Nádasdi Tamás védelmezett németekkel: öt nap alatt bevette, s János királyt ígéretéhez képest a magyar királyi székbe tilteté. Tovább haladt, s Vizsegráddal együtt a magyar sz. koronát is kezére kerítette. Sept. 26-án már Bécs alatt van, s azt keményen ostromolja... 20,000 ember-élet feláldozása után... a roppant esőzés miatt, oct. 15-én az ostromot félben szakasztá, Pestre jött, s oct. 28-án megjelenvén nála János király és

¹⁾ Mittheilungen d. Centr. Commiss. f. Baudenkmal. 1859. 339. l.

²⁾ Erdély Tört. Regéi. 193.

³⁾ Okl. Simigianus I. 71.

⁴⁾ Miles szerint másnap éjjel a szebeniektől segélyül küldött Háhn Mihály, a lakosok segítsége és cselfogása által visszavette. Würg-Engel. 21.

⁵⁾ Miles, Würg-Engel. 21. l.

udvara, öt barátjának, testvérének, szövetségesének nyilvánítá, s megesküdt az égre, napra, holdra, csillagokra, földre, Mohamed profétára, atyjára, az anyja tejére, hogy János királyt, hűtös testvérét, semmi szükségében el nem hagyja, ha minden országába kerülne is... s megátkozá esküjében magát, hogy ha ígéretének eleget nem tesz, száljon az isten haragja reá és maradékira, s valamit teste érinteni fog, váljék mind az kövé, hasadjon el alatta a föld, nyelje el testestől lelkestől ¹⁾...

Szolymán tehát, miben annyian nem ok nélkül kételkedtek, beváltá szavát: az előtte ismeretlen Zápolyáért harcra kelt, Budát visszafoglalta, s azt a koronával együtt másodszor is visszaadta. S hogy szövetsége képviselve legyen, a János királyért annyit tett Gritti Alajost, itt hagyá mint biztosát. S kivonta seregét, mely bár mint barát jártkelt, mégis sokasága miatt pusztítást hagyott maga után.

Hogy Zápolya öröme lehető teljes legyen, míg Budán ezek folytak, Péter, moldvai vajda Báthorinak segítségére jött; Brassónak tartott; az elébe állt szászokat Földvárnál szétverte; Prásmárt felégeté; Brassóra rontott; fellegvárát, melynek azon időben nagyrészt fafal tévé erődítményét, nov. 1-én bevette ²⁾ s lerontatá; de Brassót meghajtani mégsem bírta, s a szászföld nagy részén még mind nem leheté felútni János király lobogóját.

VI.

János király szervezi magát. Báthori a szász városok ellen hadjáratát tovább folytatja. Szebenen kívül meghódítja.

János király ismét Budán látva magát, 1530 febr. országgyűlést tart, s hiveit, lindvai Bánfi Jánost a nádorság, Gritti Alajost kincstartóság, s Laski Jeromost, ennek a török behozatalában társát, az erdélyi vajdaság rangjával tisztelé meg ³⁾. Két idegen lépett egyszerre az ország főmél-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 161. Toppeltinus, Origines et occasus Transilv. 178.

²⁾ Miles, Würg-Engel. 21. Haner, Königl. Siebenb. 261.

³⁾ L. Éder jegyz. Simigian. I. 131.

tóságába, mi a töröktől idegenkedő főurak közül sokakat átvitt János király részéről.

E visszahatás Erdélyben sem maradt viszhang nélkül. Különösen a szászok míg egyfelől a törökhöz szító Laski vajdát gyűlölék, mint a reformatio elfogadói rettegtek Zápolya püspökét, Statileot, ki annyira türelmetlen, hogy egy barátot, mivel hirdeté, hogy a szentírás nem tiltja a húsevést: megvereté, tömlőczre vetteté, s onnan kihuzván sült nyulakkal ludakkal megrakatá, s addig üzeté kutyákkal, míg a nyomorult halva rogyott ¹⁾. Ha a szászok, hol a reformatio annyira felvirágzott vala már, hogy ez évben —melyben Augsburgban a Luther vallását fogalmazzák, s kelt a augsburgi nevezet — Brassó is száműzé az apáczákat és szerzeteseket ²⁾: nem csoda ha idegenkedtek János király embereitől ³⁾. Mire nézt Szebenben máj. 1-én országgyűlést tartottak, melyből Ferdinándnak hűragaszkodásukat megírák, segítségét kérték, hogy Zápolyának ellenszegüljenek ⁴⁾.

Ellenszegültek, azonban Báthori nem volt azon ember, ki féluton megálljon. Jun. 19-én Tordáról kiáltványt bocsát ki, melyben a szászokat kiváltságaik biztosítása mellett, ujlág felhijja a csatlakozásra, különben folytatni fogja a mult évben megszakított táborozását ⁵⁾. S miután a kívánt eredmény nem mutatkozott, sergeit újra reájok indítá s ostromhoz kezdetett. Medgyes aug. közepe tájt kezébe esett ⁶⁾... mi a többi szász városokra annyira meglepőleg hatott, hogy Szeben sept. 15-ről

¹⁾ Petr. Bod, *Histor. Ecclesiast. Libr. II. Cap. VI.*

²⁾ A barátok Csíkba vonultak. *Ilia, Ortus et Progress.* 29.

³⁾ Krónikásaink ez évre elbeszéli, hogy Mózes oláhhoni vajda is berontot János részére, Töröcsvárt, Brassót ostromolta. (Kemény, *Fundgruben.* I. 16. Sieb. *Quartalschrift.* III. 101. Haner 262. Miles 21). Ismét hogy Mózeset kivetik, Szebenbe fut, Majláth visszavinni próbálja, de Majláthot elfogják, elszökkik. (Fundgruben I. 17. Miles 21. Kulcsárf. *Kronika* 10). Míg Mózes v. köppený forgatása felől több adataink nincsenek, érteni nem lehet.

⁴⁾ *Archiv. d. Vereins N. F. II. 182.*

⁵⁾ *Okl. Simigianus . I. 96.*

⁶⁾ *Simigianus. I. 95.*

jónak látta átírni Brassónak, hogy miután első volt a Zápolyától elpártolásban, nehogy a visszapártolásban is példát mutasson. De azért Brassó az ellene jött Péter vajdának, három héti ostrom után, oct. 28-án feladta magát ¹⁾.

Hajlottak rendre, mert tán nem sejték a vészt, mely Zápolyát fenyegeté... Ferdinánd király a németföldön roppant sereget húzott össze, s hogy Budát visszavegye, oct. 30-kán oly sebesen terem alatta, hogy János király is belereked, s Roggendorf borzasztólag kezdi lövetni. Ember sem sok, de élelmiszer még kevesebb a várban. János király erélye s különösen Gritti vitéz védelme a polgárságot feltűzelé; s addig tarták a várat, míg Buda előbbi oltalmazója, a Zápolyához tért Nádasdi Tamás sergével segítségére jött, s feltarták az ostromot, míg a belgrádi basa megérkezett, s dec. 19-én a székvárost felszabadítá... Tették jutalmául Nádasdi Erdélyben Fogarast kapá, mi pozsoni várnagy, berencei Bornemisza János megszakadtán vala adományozható ²⁾.

Mig ezek fenn történnek, az erdélyi szász városok ostroma tovább foly. Péter moldvai vajda december 13-án Beszterczét is bevenni kísérté ³⁾. Szeben ostroma szintén folyamatban; s annyira megszoríták, hogy a benlévő biztosok csakhogy magoknak időt nyerjenek, 1531 jan. 20-án három havi fegyverszünetet eszközöltek. S bár e szünet alatt, jan. 27-én, Szászsebes magát feladta ⁴⁾: azért Ferdinánd főnökei, kik között alvajdáját Bethlen Eleket ⁵⁾, s biztosát vingárdi Horváth Gáspárt ⁶⁾ is meg kell említenünk: nem csak hogy nem simultak, sőt a fegyverszünetet arra használák, hogy Ferdinándhoz Linczbe rándultak magokat tájékozni.

¹⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. II. 181.

²⁾ Simigianus. I. 76. Wolf. de Bethlen. I. 172.

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 173.

⁴⁾ Archiv d. Vereins. II. 180.

⁵⁾ Okl. Schesaeus. 84. Simigianus. 98.

⁶⁾ Miles, Würg-Engel. 16. Ferdinánd beküldi. Archiv. N. F. II. 179.

Buzgolkodik. II. 180. Özvegye, mint Mária királyné udvari hölgye Brüsszelben, 1551 nov. 16. kéri Ferdinándot, hogy Zápolyától elfoglalt erdélyi birtokait adassa vissza. Magy. Tört. Eml. Okmánytár. II. 304.

János király előre sejté, hogy a fegyverszünetet most sem fogja siker koronázni, börtben Erdélybe jő, s a szászok s illetőleg Szeben meghódítását még komolyabban célba veszi. A vajdai hadakat s a székelységet újra felültetik ¹⁾. S a mint a három hónapi fegyverszünet kitelt, ápr. 24-én Báthori István hadizenő kiáltványa harmadszor is repült a szebeniekhez ²⁾, mit nem soká a sergek is nyomban követtek...

Míg a sereg amott működik s János király polgári ügyekkel foglalkozik, bizonyossá lesz, hogy Magyarhonban a Ferdinánd és Zápolya pártja mellé egy harmadik is alakult, mely Magyarhont egyenesen a török souzärenitása alá kívánta bocsátani, csak hogy a két király közti viszálynak véget vethessenek; e párt gyűlést hirdetett, melyet Zápolya Szászsebesről ápr. 30-áról tilt be, s melyre a két király, minthogy mindkettő tróna fenyegetve volt, májusban egy évi fegyverszünetet kötött. Így következett be jul. 6-ka, a midőn Zápolya Fejérvártt, hongytilésen kívül, többek közt Henter Gáspár s más székelv főurak kérelmezésére Miklósvárszék kiváltságait megerősítette ³⁾; s a székelységet annyira magáévá tevő, hogy az ősi adót, az ugynevezett ökörsütést, megkoronáztatása címe alatt, aug. 15-kén neki megadák ⁴⁾. Ennyire támogatva az erdélyi magyar elemtől, János király ügye oly sebes léptekkel haladt, hogy az év végére az ingadozó ⁵⁾, s inkább csak a Ferdinánd itt székelő biztosaitól tartott Szebenen kívül, minden szász város meghajolt; s azok kiváltságait legkisebb csorbitás nélkül meghagyta, megerősíté ⁶⁾... Elismerése jutalmául, a végrehajtó sereg vezérét, osdolai Kún Kocsárdot azzal jutalmazá, hogy a meleg fürdőjéről ismeretes Aigyógot, mit eddig szerzetesek birtak, secularizálta, neki adományozta, mit a gr. Kún család maig is birtokol ⁷⁾.

¹⁾ Kulcsárféle Krónika. 10. l.

²⁾ Okl. Éder jegyz. Simigianushoz. I. 100. l.

³⁾ Mit Lábatlan J. 1459-ben adott. Simigianushoz. I. 95.

⁴⁾ Kulcsárféle Krónika. 10. l.

⁵⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 14. ⁶⁾ Simigianushoz. I. 98.

⁷⁾ Budai Fer. Magyaror. Polg. Lexic. II. 497.

VII.

Harmadik párt alakul. Gritti akar élére állani. Sereggel Erdélyen keresztül megy.

Öt hosszú, s a hadjárat terheitől nehéz év tölt, mióta János és Ferdinánd király egymással tusakodik a nélkül, hogy azon reményt táplálhatná a nemzet, hogy a megszakadozott Magyarhont valamelyik osztatlanul egyesítendi kormánypálcája alatt. E reménytelenség sokaknak fájt, s kimértülve a bizonytalanságban, mint említők, egy párt azon gondolatra jött, hogy mind a két királyt mellőzve, egy fővezér alatt, a két Oláhország, s Erdély későbbi mintájára, adófizetés mellett az egész országot török véduralom alá adja.

E párt a két király tiltakozása daczára, újra gyűlést hirdet, melyet Ferdinánd dec. 3-ról, János király dec. 15-én Segesvárról újlag beült; s hogy e szakadásnak komolyabban szeme közé nézzen, Budára siet.

Felért, s vagy mert be nem látta, hogy e terv Grittinek mennyire tetszik, vagy mert a párt és elv az udvarnál is tul-sulyal birt, dec. 25-én, Grittit, a leghivebb, leghatározottabb emberei, Czibak, Statileo, Nádasdi Tamás, s az Artándi testvérek heves ellenzése ellenére, az eddigi kincstárnoki méltóságból, Magyar és Erdélyország főkormányzójává, saját helytartójává emelte.

Sok keserű gyümölcsöt hozó balfogás. Mert idegenre bizoni a hon kormányát, annyi volt, mint magyar főnökei meg-alázása; s főkormányzót tenni, mit a magyarok csak gyermekek mellé alkalmaztak, annyinak látszott, mintha az által János király kormányzásbani gyengeségét ismerte volna el. Roppant botlás s még nagyobb vesztes; melyből Zápolyára nem háromlott egyéb, mint hogy a kincsszomjas Gritti kezéből a kincstárt Martinuzzi kezébe tette át, ki pénzügyi miveletei által János királyt pénzzavarából azonnal ki kezdé szabadítani... Alig rendezte fenn említett ballépését, 1532 elején Budát odahagyá, s mi annyira szíven fektűt, ismét Erdélybe sietett; mert az alatt

Ferdinánd Tallóczy Bánfi Boldizsárt a szászok védelmére indítá, kik ugylátszik, a köztüki fegyverszünetbe nem voltak belefoglalva. Mily hangulattal jöhetett, meglehetősen leleplezi az, hogy a májusban telendő fegyverszünetet békére kívánván változtatni, jan. 15-én Szászvárosról V. Károly császárhoz levelet intéz, melyben valahára magát késznek nyilatkoztatja végét vetni a hareznak, s hajlandónak állandó béke felett alkudozásba bocsátkozni ¹⁾. Belátta, hogy ügyei újra bomladoznak, s hogy újra török segélyre szorúl, s naponta inkább tartott a gondolattól, hogy e pártfogásért végül is Erdélyt kell a szultánnak engednie ²⁾. A levél ment, de azért Kún Kocsárdot a közelgő Bánfinak elébe küldé, Szathmár-Németinél találkozni, a két sereg összetűz, s Bánfinak nem marad mivel Erdélybe nyomuljon ³⁾.

Ily előzmények után a békebizottmány Pozsonban csakugyan összetült: de mivel mind a két fél arra törekedett, hogy a másikat lemondásra bírja, eredmény nélkül oszolt el... A haza ügye ismét csak a had koczkáján maradt, mibe most a leghatalmasabb, a török is bele kezd játszani.

Mint a saskeselyű, mely az egymásra bősített oroszlanok felett mielőtt elbuknának már elkezd kerengeni: úgy jelent meg áprilben, mint a szultán előszele, Gritti; ki 8000 oláhboni fegyveressel, bár segélyt látszaték hozni, körmeit nem titkolhatá. Brassónál ér be; Szebennek tart, hová nem bocsátják ugyan be, de kapujában Gerendi Miklós, Ferdinánd kormánybiztosával hosszas párbeszédet tartott ⁴⁾; mit mivel azon túl, nem tudjuk, csak azt látjuk, hogy jul. 14-re Vizaknára hongytülest hirdetett... s kormányzósága egyik ellenzőjét, Zápolya legderekbabb vezérei egyikét, a mivel Athinai Deák Simon t, Zápolya kincstartóját, azon ürügy alatt, mintha az er-

¹⁾ Okl. Wolf. de Bethlen I. 190—202.

²⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 43.

³⁾ Hogy itt Kún elesett volna, hibás. Wolf de Bethlen I. 184.

⁴⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. II. 169. 183.

déli sóaknak kérdésében hűtlennek találta volna — felakará akasztatni ¹⁾; mire Lippának ment Zápolyához.

Szolymán is megjött. Perényi Péter, a koronaörök e parodiája, a törökpárt feje, Eszéknél elébe jött; s bár elfogató a szultán, s Zápolyának átadá: kegyelmet eszközölt számára; s tán hogy kis fiából nevelje, mit atyjában nem talált, azt mint kezesét magával vitte... tovább haladt Bécs felé.

Szolymán később haza vonult, de nagy tanúságokat hagyott maga után: Ferdinánd belátta, hogy császári testvére segítségével mit sem bizhatik, mert serge Bécsnél vesztegelt, s mintán a török megtért, a helyett hogy Budát segítette volna elfoglalni, csendesen hazament; Zápolya pedig belátta, hogy ha Szolymán még egynehányszor, bár mint barát jö is, Magyarhont pusztává tarolja; hitéhez még az is hozzá járult, hogy Gritti elvetette álarczát, Arthándy Pált és Balázst felakasztatá: — s ezek következtében a két király oda hangelődött, hogy dec. 31-én négy hónapi fegyverszünetet kötöttek, hogy tartama alatt a békeegyezményt komolyan elpróbálják.

VIII.

Gritti újra serget hoz Erdélybe, tán hogy elfoglalja. Helytartónkat Czibakot megöleti. Az erdélyiek fegyvert ragadnak, Grittit Medgyesre szorítják, lefejeztetik.

A békekötő bizottmány 1533 febr. 7-én összetült, azonban Ferdinándot ez alatt azon rég vadászott szerencse érte, hogy a szultán hajlandónak nyilvánítá magát vele békességet kötni: s János király e kétfelé alkudozásért biztosait márcz. 6-án Pozsonból visszahitta.

Ferdinándot ez nem sokat zavará, még azon hóban Bécsbe hívja magyar főurait, elejükbe adja a szultán békeföltételeit, mit magyarul a mi Horvát Gáspárunk tolmácsolt; s bár az

¹⁾ Szalay, Magyarország. Története. IV. 120. azt mondja felakasztatá; de hibásan, mert mint Magy. Tört. Emlékek. Irók. II. 153. lap-tól fogva látható, még sokáig élt.

urak keményen kifakadtak e békekötés ellen, mely Magyarországot meg fogja osztani: Ferdinánd azért követeit Konstančinápolyba indítá, Esztergom kulcsát, mint az általa birt Magyarhon jelzállogát a szultán lába elé téteté; mire jun. 13-án Szolymán öt testvérének fogadta, s neki azon ígéretet tette, hogy a mit Zápolyával végez, azt magáévá teendi.

Nevezetes lépés. Ferdinánd éppen úgy, mint Zápolya nevében Laski, Magyarország felett elismeré a török felsőséget; s a szultán Ferdinándnak csaknem azon ígéretet biztosítá, mit egykor János királynak. S ezt éppen azon emberek, Ibrahim és Gritti vitték ki, kik 1528-ban Zápolyának.

Ibrahim és Gritti fényes reményeknek nézve elébe, Ferdinándnak megízenék, hogy Gritti fog a végrehajtással megbízni, ki előbb Ferdinándhoz megy, s oly dolgokat fog meg-sugni, miket a magyar főuraknak sem lesz jó megmondania.

Képzeltetni a vihart, melyet e hír mind a két király fő-nökei hazafi keblében felköltött. Magyarhon elárultatása, s a férfi megbízatása, kinek nyílt elve volt, hogy a ki uralkodni akar, annak a vérontástól irtózni nem szabad: — minden hazáját féltő magyart, párt-különbség nélkül, a legmélyebb el-keseredésbe ejtett.

Forrongás mind a két párton. Többek közt Nádasdi Tamás Fogarasvárát teljesen növérét tartó sógora, Majláth Istvánnak adja át, s augusztusban jó feltételek mellett Ferdinánd pártjára állt ¹⁾. Még az elemek is háborognak: hosszas esőzés után Erdély folyói kiáradtak; az Olt Fogarasig öntött; a Verestoronyi szoros régi várát, mely a mostaninál be-lebb fektűt, merőben elsepré, hogy csak a maig fennálló cson-ka torony maradt meg belőle; Szeben kőfalából pedig 104 lépés omlott össze ²⁾.

Ily előjelek után köszöntött be a nagy fordulatot hozó 1534-ik év, melynek már az elején hirdetni kezdék, mikép Gritti utra készül, hogy mint szultáni biztos a két király közt békét

¹⁾ Pray, *Epistolae Procer.* II. 54.

²⁾ Fundgruben I. 19. Archiv d. Vereins. N. F. II. 181. W. Bothlen I. 207.

hozzon létre. De jött a hír is, hogy Gritti trónra vágyik, s az van tervbe véve, hogy mind a két királyt megbuktatva, Gritti király, Dóczy János — tán szép neje Gritti előtti érdemeiért — nádor, Battyáni Orbán temesi ispán legyen, Laski pedig az erdélyi vajdaságot tetteleg vegye át¹⁾.

Gritti, hogy bejövételének látványosságot adjon, s útját biztonságba helyezze, nagyobb fiát, Antalt, maga elé rendeli. Ez márcz. 1-én, mintegy 200 magyar és török lovassal, Budáról le is indul²⁾. Lassan haladt, missioi voltak. Márcz. 25-én Váradon van Czibakkal, kíséretét 800 főre emeli. A husvétot Kolozsvárrt üli meg; később a kíséretéhez csatlakozott Dóczy János, Magyarhon alkormányzójával Tordán gyűlést tartanak: Kún Kocsárdot a lelépett Báthori István helyébe fővezérré nevezék, s meghatározzák, hogy a rendek annak idejében az Erdélyen keresztül vonuló főkormányzó, Gritti elébe menjenek.

Az ifju Gritti talányos fellépte, s János király elleni izgatásai, nagy mozgalmat keltett Erdélyben, s kísérete már Bánfi-Hunyadon hallá suttozni, mikép a népet felakarják költetni, hogy az öreg Gritti Erdélybe be ne bocsássák, mert el akarja a török részére foglalni. De ezek mindamellert azon harmadik párt nézeteit, mely a hazát közvetlen török ortalom alá akará juttatni, meglehetősen nyíltsággal hintegették.

Ez alatt az öreg Gritti is Konstánczinápolyból jun. 18-án megindult. Fia már jun. 24-ke tájt Brassóhoz érkezett, fedezte a szorost, melyen atyjának jönie kellett, miután azon hír terjengett, hogy Czibak a szorosban megfogja támadni; s támogatá az ököradó felhajtását, melyet jul. 5-ére a székelységre róttak vala³⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 313. 324.

²⁾ Gritti ez expedíciójához I. két szemtanu jegyzéseit: Museo Ágostonét, Magy. Történelmi tár III. 63. S della Valle Ferenczét kivonathan, Archiv d. Vereins N. F. II. 167. Kik hazai krónikáinkat (mint Ostermayer, Fundgruben I.) kiegészítik, helyre igazítják.

³⁾ Kulcsárféle Krónika, 11. l.

Az öreg Gritti, ki bár 50—60 év között van, még folyvást a legjobb életerőnek örvendett, aug. első napjaiban lépte át Erdély határát ¹⁾. A Bodzán jött, mint azon kor legjáratabb keleti szorosán; Battyáni vezeté, ki 200 lovassal messze elébe lovagolt.

Fia, Antal, a mellé gyűjthetett főurakkal s kis táborával a szoros nyitabb helyén várta. Az ünnevelt főkormányzó, mint egy Dzsingiskhán jött drága kövekből ragyogó lovan, melynek nyeregkapájából ezreket érő buzogány logott alá; törökösön volt öltözve, arannyal ezüsttel áttört drága szövetben, nyestprémes főveggel; nyomában olasz, görög, török, zsidó kíséret, mint annyi árverező, vám- és adószedő; köztök négy kocsis, melyek elsőjében kisebb fia, Péter, a többiben udvarnokai s hangászaik ültek; s mind ezek után 100 felterhelt rabszolga, 98 teve, 30 öszvér czipelte, mintegy beduin karaván után, a podgyászt és sátrakat.

Erdély legszebb rónaságára ért, Brassó mellé, hol mintegy 250 sátrat vonatott fel, melyek között egy királyi fényben ragyogott; s innen tudtára adva az országnak megérkezését, rendelkezett, hogy Erdély rendei hódolatra jöjjenek.

Hogy a helyzet különös voltát tájékozhassam, emlitenem kell, hogy Erdély még ekkor két király alatt volt szétszakadva. Szeben, Fogaras vidék s egy pár vár Ferdinánd mellett hűségeskedett, s Perényi lévén e rész címleges vajdája, helytartója és fővezére a színleg Ferdinánd párti, tényleg pedig a mind két párttal kaczerkodó s a valóságban egy önálló vajdaságra törekvő Majláth István ²⁾. Erdély nagyobb része pedig Zápolyát uralá, kinek vajdája a követtségei által sok szolgálatot tett, de pénz s több uradalmokkal busáson megfizetett Laski Jeromos, ki ez időben az általa bálványzott Gritti politikájához van csatlakozva; helytartója pedig ³⁾ Czi-

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 185.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 228.

³⁾ Hogy csak helytartó, Veráncz világosan mondja. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 71. S így Bethlen (I. 202.) hibásan nevezi püspöknek; Simigianus (I. 27.) hibásan vajdának. L. még Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 165. 184. 220.

bak Imre, miként már megjegyeztük, egyike azon világi uraknak, kik püspöki zászlósuraságok élén álltak ¹⁾, s mint ilyen, a váradi püspökség javait birtokolta; kit, mint derék hadvezért Zápolya a mult évben lelépett Báthori István helyébe léptetett ²⁾.

Ezen országnagyokat rendelte maga elé a három urat szolgáló Gritti, mint szultáni békebiztos... Majláth Szebenből megérkezett, meg Laski is ³⁾; s mind ketten mellette maradtak. Statileo püspök is elhozta a papság hódolatát, s csakhamar távozott. De még hiányzott egy, kit Gritti dolyfe leginkább várt, hogy megalázódva lássa, s ez Czibak, ki egykor főkormányzósága ellen szavazott, s kit ezért, mint Arándiékát mai napig sem tudott felakasztatni.

Azonban Czibak is közelgett. Mint a váradi püspökség, Gyula, Világosvár s a nem rég általa visszahódított Hunyadvár ura ⁴⁾, fényben jött, aranyos zászlót, s farkas-fogas címerével ellátott paizst vitetve maga előtt ⁵⁾. Befolyása s gazdagsága egész érzetében, úgy jelent meg, mint Erdély főuraihoz illett, kiket vezetett.

A mint közelített, Brassótól néhány órára, Felmernél, az Olt partján megállt. Mint olasz vér s ultramontán gyűlölő mindent, mi török; de mint eszélyes férfi, ismerve Gritti bosszuvágyát, Budán 6 font aranyból, drága kövekkel ékitett kehelyt készíttetett, s azt Horváth Péter nevű papjától Grittihez küldé, ki kapiságánál fogva bár örömmel vette, tetteté magát, mintha haragjában figyelemre se méltatná a királyi ajándékot ⁶⁾... Egyszerre lehete gyanítani, hogy a vihar nem soká késik; s fájdalom, nem is csalatkoztak.

Igy nézett a három pártfőnök, a törökpárti Gritti, a németpárti Majláth és a nemzeti független párt képviselője

¹⁾ L. ezek névsorát, Székely István Krónikája. 103. l.

²⁾ Báthori még 1533 ápr. 11-én rendelkezik. Simigianushoz I. 131.

³⁾ Simigianus. I. 131.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irok. I. 323—24.

⁵⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irok. III. 35.

⁶⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irok. I. 338.

Czibak egymással farkas szemet. Feszült várakozással csendgött minden a talányos jövőn, senki sem mérheté meg, mit rejt a holnap, s melyik párt mennyit nyom a döntő sors mérlegében. Mire Gritti, kinek olasz vérét török felfuvalkodottság kergeté, egy ebédnél megszakasztja a dolgok csendes fejlődését, s lekapván nyest füvegét, kimondá a nagyszót: hogy miután vezéri fővege két főt nem fedezhet, egyiknek bukni kell ¹⁾.

Dóczy és Battyáni, Zápolya titkos ellenségei ²⁾, s Gritti legfőbb tanácsadói, a kimondott szavaknak rögtön értelmet adnak. Hivatják Paksi Ferenczet, de a történetileg ismert derék hős derék fia nem vállalkozott; és nehogy tervök dugába dőljön, Battyáni saját embereit felülteti, jancsárságot vesz fel, s aug. 10-én, azon ürtig alatt, mintha a megtámadott Egervár oltalmára indulna, az összesen 200—250 főből álló csapattal Gritti táborát elhagyá.

Másnap éjfél tájt Felmerhez érkeznek, hol Czibak pár száz főnyi kíséretével vesztegelt: kísérete szerte szét a faluban, maga egy sátorban aludt, mely a lutheran templom előtt vala felvonva. Battyáni a falut csendesen körülvéteti, s a mi véscről sem álmódó Czibakot meglepi, s sátrába lépve felszólítja, hogy őt kövesse. A felébredt s félig öltözött önérzetes helytartót a poroszlói hang felbőszíté, kardot ragad, s mint erős izmos ember a réá rohanó törökségtől sátrát megtisztítja. Erre úgy látszik, Battyáni a jancsárság felett elveszté hatalmát, kik azonnal neki estek, a sátor feszítő köteleit elvagdálák... s a jobb sorsra érdemes hazafit, a függetlenségi párt egyik főnökét, a sátor hálójában — mint orgyilkosok leszurák ³⁾... S hogy kíséretét a felkelésben megzavarják, az ártatlan szász falut lángba boríták...

Roppant merény az alkotmányos magyar földön, hol a magyar nemest törvényen kívül még elfogni se lett volna szabad senki fiának. Gritti mint szolgaföldön termett ember, nem

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 24. W. Bethlen. I. 211. Simigianus. I. 121.

²⁾ Ambr. Simigianus. I. 120.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 331—33.

ismerte, mit tesz: ne bántsá a magyart... A banda-főnök éppen sátra előtt ült Majláth, Kún Kocsárd s más magyar főurakkal, mikor egy érkező jancsár a véres főt, mint diadaljelt egész kárörömmel előttük felmutatá. A hiéna természetti főkormányzó egyelőre a bosszu örömének adott helyt keblében ¹⁾; az alkormányzó Dóczy, még jobban elfelejtkezett, s a nemes fő egykor oly merész nyelvét kivágatá... De csakhamar észre kellett venniök, hogy a jelenvolt erdélyi főurak arca setétül, a látványtól szikrázó szemekkel forduluak el; s mire egy kutya, mit Czibak nem rég ajándékozott az ifju Gritti-nek, megszagolván ura ártatlan véré, ordítással tölté be a léget: Gritti azonnal magába szállt, s mintegy vést érezve, szólt: bár megérdemelte halálát, de én csak elfogatni, de megöletni nem parancsoltam...

Leszállt az éj, s reggel erdélyi főur alig viradt fel Gritti sátraiban: egyiket félelem, mást hazafi fájdalom, a harmadikat a bosszuvágy röpité szét a tiprásnak kitett hazában...

A vészjós előjelekre, Gritti Brassóból papokat hivat, s a főt átadja, kik mint illet, a főteplom oltára mellé temeték ²⁾... Ő pedig felszedeté sátraid, s folytatni akará útját Magyarhon felé... Még az nap Battyánit útban találja, ki a testet szeke-ren cipelteté... nem örvendezett többé... azt a Bethlenek sógorának, a bethleni vár urának, Czibak rokonának és egyik követőjének Patócsi Miklósnak hagyá, ki eltemettette ³⁾... Harmadnap Felmernél haladtak el, s még füstölni látták a szegény falut. E tájt egy erdőben két napot táboroznak; ugy érkeznék meg aug. 17—18-án a Nagyküküllő völgyébe Medgyeshez, a százszok egyik erődített városához, hol a mezőn táborot ütöttek.

Mig ő halad, a merény hire, mint az ártatlan vér égre kiáltása tölté be a hazát, Patócsi Czibak kísérete élén felkelti a székelyeket; Kún Kocsárd, mint fővezér Majláthtal ke-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 212.

²⁾ Felmer, Historia 141. Istváni 123.

³⁾ Egyelőre Almáson temeték el, később Majláth Fogarasba viteté. Istváni 123.

zet fog, s irnak a két oláhhoni vajdának; a véres kard, mint bosszuló cherub lángpallosa járja be a hazát... S mint mikor oroszlánok viadalába idegen vegyíti magát, a pártok elfeledik, hogy Ferdinándot vagy Zápolyát uralják; a hon és közbátor-ság ellensége ellen villámgyorsan egyesülnek; Bethlen Farkas, Kendi Ferencz, Mikola László a felkelt nép élére vetik magokat, mely mint vért szagolt vad keresi martalékát... s miként Somogyi írja — soha Erdély ily gyorsan fel nem fegyverkezett ¹⁾, pedig szükség drágaság uralkodott a hazában.

A szultán kaftánja alatt minden merényre kész Gritti csak most kezdé belátni a vész valódi nagyságát, mikor már villamai fejét fenyegeték. Megkezdett győződni, hogy a kis Erdély reá, a szultán képviselőjére kezét reá meri emelni. A szendrői basához s a két oláhhoni vajdához inkább parancsol mint ír, hogy oltalmára siessenek; Laskit pedig egyenest János királyhoz indítja, hogy sietve jöjjön, s szabadítsa ki az erdélyiek körme közül... De az erdélyiek sem restek, János királyhoz szintén követet küldenek, s miként az egykori huszár, csak annyit kértek, hogy se őket se Grittit ne segítse; sőt Kún Kocsárd is Budára ért, s Grittit a haza és János ellenségének nyilvánítván, felkérte, hogy bizza reájok. Ugy lön, a király tisztába jött helyzetével, a mellette lévő törökök mozdulását betiltá; maga indult le, de csak annyira sietett, hogy Nagyváradnál tovább nem érkezett.

Gritti csakhamar felismerte, hogy helyzete a skorpióé, melyet ellenei tüzze vesznek körül: de nem bírta a skorpió lélekerejét, mely ilyenkor fullánkját önmagába meríti... Végletekhez nyul. Aug. 23-án hivatá Medgyes tanácsát, azt letartóztatá; s mind őket, mind a várost végpusztulással fenyegeté, ha falai közé nem bocsátják ²⁾.

Medgyes várkapui megnyiltak: Gritti táborával bele vult. A polgárságot a templomkastélyba helyezé; a várost Batyáni parancsnokságára bizá.

¹⁾ Simigianus I. 124. Wolf. de Bethlen I. 213.

²⁾ Éder Simigianushoz. I. 125.

Ideje is volt, mert néhány nap mulva már mutatkozott a felkeltett nép; nem soká a székelyek is megérkeztek, a várost cernirozák. Péter, moldvai vajda is megérkezik, de sergét nem Gritti mellé, hanem az ostromlók sorába állítja.

A megfélemllett dölyfös ur végre alkudozáshoz fog, de mi eredményre sem vezetett. S erre a 20—30,000 felkelt s az 5000 lovas ostromhoz fog, de mivel a város kiméllése tekintetéből éhséggel tervelik bevenni, hosszason folyt. Kifáradva a várakozásban egy hó mulva, sept. 27-én tüzes rohamot kísértének... Sept. 28-án estve nyolcz ágyut szegeznek a falaknak, s reggel 4 órára 20 lépés rés tátongett rajta, mit azonban ezek eltorlaszoltak.

Eljött a dél. Grittinek éppen negyednapos láza van, udvara éppen ebédjét költi: mire vészjós harangfélreverés s apró fegyvertűzelés tölti el a várost. Felugranak, mert jel volt az a templom tornyából a városbeliekkel kezét fogott magyaroktól a künlevőknek rohamra, míg magok benn Gritti idegen kíséretére támadtak.

Gritti lóra veti magát, a Farkas-kapuhoz vágat, melyet már keményen döngettek. Hozatja drágaköveit, azokat maga és fiai közt felosztja. Veszi a hírt, hogy a benlevők már saját szállását is dulják. Az eső esett. Fiaival magyar köpenytűket felvéteti, s egy török kíséretében, ki a moldvai vajdától e perczben hozta meg a jelt, zöld ágat csákójukra s „Isten és Szentgyörgy“ tábori jeligét: őket Péter vajda oltalmába indítja. Künn benn foly a vér. Dúl minden vagy rejtődzik. Gritti már csak negyed magával áll a kapunál. Battyáni, mások menekültek... S midőn mindent veszve látott, a kapun, melyet Péter vajda úgy ostromlott, hogy Grittiék rajta át menekülhessenek, a török segélyével ő is kicsempészi magát néhányad magával... A város kapuja előtt, az országút mellett, balra egy tó, jobbra egy kőfal: ott veszik észre, hogy el vannak árulva. De késő, mert a moldvaiak megrohanták, kirablák s táborukba vivék... megjöttek a magyarok, Kendi Ferencz alvajda átvevő őt ¹⁾ s a

¹⁾ Simigianus. I. 127. Magy. Tört. Tár. I. 127.

Majláth és Kún Kocsárd sátra elé vezetése... Mint főkormányzó és a szultán képviselője lépett fel; elémutatá megbízó levelét; 200,000 aranyat ígért váltságul: de Majláth határozottan tudtára adá, hogy meg fog halni; s átadta embereinek... Kún Kocsárd ez alatt Dóczival végzett, s átadá a népnek, mely lesujtá... Grittinek papot hozattak, az imádkoztatá... S feje miként a Czibaké — elesett ¹⁾... Erre a boszú elcsillapult; elfogott kíséretéből senkinek egy hajszála sem görbült; testét Kún Kocsárd átadá a szentferenczieknek, hogy temessék el.

Igy szolgáltatott magának elégtételt a hon, így doba kesztült a szultánnak a moldvai fejdelem, ki a Gritti fiait is magával vivé s kivégezteté ²⁾; így törte meg Erdély erélyes fellépése a pártot, mely a magyar hazát a török kezére akarta játszani. Nagyszerű harci tett... de következményei gyümölcsét — Ferdinánd élvezé.

IX.

Majláth erdélyi vajda lesz. Szebent ostromolja. Péter vajda Jánostól elpártol. Szebent beveszik.

Zápolya ez esemény után Váradról Erdélybe érkezett s oct. 28-ára Tordára hongyülést hirdete ³⁾. Meghívott minden nemzetet és pártot; s ha egyelőre szintén kedve lett volna roszszalni Erdély e fellépését, a felgyült rendek hangulata oda sodorta, hogy Gritti buktának főtényezőjét, megtért keresztfiát ⁴⁾, Majláth Istvánt, Ferdinánd helytartóját, a Czibakért bebörtönzött Laski helyébe, mint Erdély legnépszerűbb lett fiát, erdélyi vajdává nevezte ⁵⁾. Mi által, a szultán bosszuságára a felkeltek forradalmát mintegy magáévá tette.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 337. Archiv. d. Vereins. N. F. II. 197. Istváni szerint, előbb két kezét vágák le. A néphagyomány hibásan még kegyetlenebbül végezteti ki.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 213. Fundgruben. I. 22.

³⁾ Kulcsárféle Krónika. II. I.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 279.

⁵⁾ Wolf. de Bethlen. I. 221. Többen Balassa kineveztetését is ide teszik, de mint látni fogjuk 1538-ban lett vajda.

Majláth nagy vívmány volt, mert vele Erdély déli része is Zápolyához tért; s azon hiedelemben, hogy már most Majláth után Szeben is azonnal hódol, még a gyűlés folyama alatt Balassa Imrét, honti főispánt, és Statileó püspököt alája küldi, hogy felkérjék, s ellenesetben ostromolják. Ostrom lett belőle, még pedig oly tüzes, hogy a város nov. 2-án tizennégy héti fegyverszünetet kért, állítólag, hogy követeit Ferdinándhoz küldhesse, magát a hűségeskü alól feloldoztathassa, hogy feloldozottan térjenek át Zápolyához ¹⁾.

A követek felindultak, Zápolya is ide hagyá Erdélyt; az annyit ostromolt s csak most megtért Hunyadvár letarolt környékének az adót hat évre, útjában Lippáról engedi el ²⁾, honnan Budára sietett.

Szeben követe alkalmasint Gerendi Miklós püspök volt, ki felérkezvén, Szeben érdekében mindent mozgásba hozott. Azonban Ferdinánd most sem volt azon erőben, hogy segélyt adhasson: segély helyett az ékes beszédű Horváth Gáspárt azon missioval, hogy Erdély főurait a török bosszujával rettegtesse, s a Ferdinándhoz pártolt horvát urak példájával kecsegtesse, Erdélybe küldi. Reichersdorfer, tevékeny titoknokát Moldvába indítja, hogy a szultánt magára bősztett Péter vajdát a török bosszuja elé néző János király mellől vonja el, s birja rá Szeben és pártja támogatására ³⁾. Mire Péter vajda csakugyan elpártolt, 1535 ápr. 4-kén a hűségi okmányt Reichersdorfernek kiadta, ki a vajdát ura nevében Csicsóvár, Bálványos és Küküllővár, valamint a kezére jutott Besztercze birtóklásáról biztosítá ⁴⁾.

De megjött a nagyobb csapás is, a szultán biztosa Juniszbég, ki nem kevesebb megbizatással érkezett, mint hogy Gritti még összeszedhető kincseit gyűjtse egybe, megöletéséről világos adatokat szerezzen, s a közérzületet kipuhatolja. Még jövelele sem sokat ártott volna, de a bég, miután egy fillért

¹⁾ Okl. Simigianushoz. I. 135.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. 507.

³⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 111.

⁴⁾ Pray, Annales. V. 277.

sem dughatott zsebre, János királyt bűnrészesnek hirdetvé, s a szultán kegyvesztése s bosszujának menyköveiről kezdé úton útfélen kiabálni, mi Erdélyt, és méltán, nem csekély aggodalomba ejtette.

Azért Szeben ostroma tovább folyt. A mellette fekvő, s romjaiban most is pompázó Talmács várát Majláth bevette, s azt 2000 fiban magának adományoztatá ¹⁾... Azonban János és Ferdinánd közt Sztgyörgy napja után béketanácskozmány ült össze, mely fegyverszünettel nyílt meg, melybe Szeben is befoglaltatott, még pedig úgy, hogy Ferdinánd ez alatt a várat készletekkel elláthassa. A béke tanácskozmány csekély eredménnyel aug. 21-kén felbomlott, s Szeben ismét a sors kockáján maradt.

A fenn említett fegyverszünet sept. 15-én telt ki. Ez esetből egy episod vegyül történelmünkbe, melynek indokolását jelenleg csak is az akkor Erdélyben uralkodott végtelen éhségből merithetjük, mi oly borzasztó volt, hogy a nép meztelen járt, fűvet, emberhúst rágott, s ezrenként halt el éhhalállal ²⁾. Martinuzzi, — ki Czibak halálával az eddig egyszerű titoknokból váradi püspök, zászlós ur, a homályban működő férfiből egyszersmind kincstartó lett, s ki ez időtől mint János király pénztügy s mondhatni első minisztere lépik hazánk történelme színpadára — Budáról Váradra jött, s hogy a pénztügyet, adót, s Szeben ostromát rendezze, banderiuma kíséretében Erdélybe akart indulni. Hajdukat indit előre. Mi történt mi nem, elég, hogy a határszéli szorosutakban, alkalmasint a kincstartó pénzszomjasságával rettegтетett, s a vele viszályban élő s felsőséget elismerni nem akaró Majláth által felkeltett oláhok a hajdukat megtámadták, néhányát lesujtották, a többit visszavonulásra kényszeríték ³⁾.

Kisszerűnek tetsző jelenet, mégis nagy a hordereje; mert Martinuzzi, ki elég eszesnek hitte magát arra, hogy a török

¹⁾ Simigianus I. 137. Később, 1539-ben Szebennek 1000 ftért viszsza bocsátá. Schlözer. 93.

²⁾ Bethlen I. 226. Kovachich, *Scriptores Minores*. I. 16. Miles 25.

³⁾ Hatvani, *Történeti Zsebkönyve*. 116. l.

haragját kijátszodja, s Ferdinánddal békélni mi áron sem akart: Erdély e magatartásán csüggedni indult, János király békültni akarásának engedni kezdett.

Alkalomra nem soká kellett várakozniok. Mert Ferdinánd, ki Juniszbéget zsoldjába vette ¹⁾, mintha már látta volna, hogyan semmisíti meg a szultán Grittiért Zápolyát: elveté álarczát, Magyarhon alkotmányos életének véget akart vetni, a meghalt nádor helyébe német tábornokot nézett ki az ország főméltóságára, mi még saját pártját is oly ingerültségbe hozá, hogy azt csak is az oly hosszason megtagadott országgyűlés összehívásával csillapíthatá. Nov. 19-kén gyűltek egybe, Turzó Elek, kinek egyébaránt minden hazafi érdeme, hogy a kincstári jövedelmekből elgazdagodott, s Zápolya jószágait kezére horgászta — helytartóvá lett, s 60 törvényczikket irtak össze, melyek közt a német katonaság rakonezátlanúsága ellen törvénybe ígtaták, hogy az a nép veritékéből él, s maholnap mije sem marad a szegény népnek, mint meztelen teste, az is kék folttokkal ²⁾...

Egyébaránt a hosszas háboru s a török gyakori átvonulása miatt János birodalmában sem ment az sokkal jobban. S a töröktől új megrohantatás félelme a békét ellenző Martinuzit is oda hangolta, hogy békepontokat irtak össze, melyek alapján János Magyarországot és Erdélyt Ferdinánd, Budát és Temesvárt a császár kezébe kívánja bocsátani, s maga megelégszik Felső-Magyarországgal szepességi herczegség czíme alatt; Erdélyből csupán Dévát kérte, Bálványosvárára nézt kikötötte, hogy a moldvai vajdától elvétetvén, a váradi püspökséghez visszacsatoltassék; végül, hogy az erdélyi, váradí s még három püspökség az ő tanácsában maradjon ³⁾.

Ezek a főbb s minket inkább érdeklő pontjai a feltételeknek, melyekkel János követei a császárhoz indultak.

Míg ezek mennek s a császárt Olaszországban keresik s tanácskoznak, a dolgok János részére nem remélt kedvező fordulatot vesznek. Többek közt Majláth Szebent annyira meg-

¹⁾ Ezer forint évdíjt húzott. Hatvani Zsebkönyve. 802. l.

²⁾ Corpus Juris. I. 360. Ferd. III. Decr. 26. art.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 318—32.

szorítá, hogy azon feltét alatt, hogy követeket küldhessenek Ferdinándhoz, ismét fegyverszünet-kérésre voltak szorulva. E követek 1536. jan. 6-kán indultak ki Szebenből, s felmenvén, Ferdinándnak kereken kijelenték, hogy ha rögtön segílyt nem adhat, magokat tovább fenn nem tarthatják ¹⁾... És eddig is csoda hogy vihették, bár nem szabad felednünk, hogy akkor Szebent erős várfal, s vízzel telt sánczozat s szerencsés fekvés oltalmazá.... Belátták végre a szászok, hogy Szeben sorsa sokkal csekélyebb érdekű a kérdés alatti terület mérlegében, minisem a pénz és erőben folyvást szűkölködő Ferdinánd megoszthassa érette erejét: a hét évi megmegújult ostrom, az örökös de sikertelen biztatás, a város türelmét, pénzerejét, élelmi szereit annyira kimeríté, hogy magát végtére is Majláthnak feladá... János király márcz. 6-ról kiváltságait biztosítá... S e szerint a ferdinándpárt utolsó támasza is összement, Zápolya most már egész Erdélyt magáénak mondhatá ²⁾.

De mégsem. Mert mint többször említők, a magyar királyok a moldvai vajdáknak hűségükért néhány várat adományoztak volt; s minthogy a mult évben Péter vajda Ferdinándhoz pártolt: Majláth e várak ellen fordítá fegyverét; Bálványos várát áldozó-csütörtökön bevette ³⁾; jun. 24-én Marosvásárhelytt gyűlést tart, s hogy e várakat hováhamarább kézre kerithesse, általános népfelkelést rendez; meghatározatja, hogy a lovasok sisak, pánczél, dzsida, tör, hajtó dárda, s buzogányaikat, a gyalogok láncsa, kasza, nyil és hajtó dárdaikat előszedjék, s oly számmal keljenek fel, hogy falukon csak a tizedik fő, városokon csak a népesség egyharmada maradjon ⁴⁾...

E szerencsés fordulat, Erdély e felpeszdtülése alkalmából János király az elhamarkodottnak látszó békélődést csakhamar meg kezdé bánni; s nem kis örömmel vette a hírt, hogy a csá-

¹⁾ Wagner, Annal. Scepus. II. 183.

²⁾ Éder Simigianushoz. I. 137—39.

³⁾ Kulcsárféle Krónika. 11. l. ⁴⁾ Érdekes Okl. a népfelkelés s az akkori fegyverzet s hadviselés történetéhez. Éder Simigianushoz. I. 140.

szár márcz. 20-kán a békebizottmány további munkálkodását az ő udvarába határozta áttétetni.

Csak a szultán haragja vala még fenn, de ide is az engesztelő követek ajándékokkal — melyek között az erdélyi régiségek nyerték meg leginkább a szultán figyelmét ¹⁾ — már megindultak; s ezek azon szerencsében részesültek, hogy a Grittivel bűnös szövetkezésben kapott Ibrahim fővezért, az egykori görög rabszolgát, a szultán márcz. 15-kén megfojtatá, irományai Gritti fondorlatait leleplezék, s a szultán János király s Erdély elleni haragjának minden élet elvevék...

E ponton, János szerencse csillaga borujának oszlásánál közelít jun. elején a császár békebiztosa, Wese János, lundeni érsek Nagyvárad felé, hol ekkor János udvarát tartotta. Ötszáz fényes lovas ment elébe, kiket Statileo püspök s a nem rég Jánoshoz pártolt, s ezért Debreczennel s a Hunyadivárral megajándékozott enyingi Török Bálint ²⁾ vezettek... A tanácskozások megkezdődtek; de mindjárt az első feltételnél, miszerint Budát a császár oltalmába bocsássa, János király kételkedését nyilvánítá az iránt, hogy azt a császár és Ferdinánd képesek volnának a szultán ellenében megoltalmazhatni: mi az egész tanácskozmányt megakasztá. A lundeni érsek, egy dán számtüzött, ki Magyarország gazdag püspöksége valamelyikére áhitozott, mint ügyes diplomata csakhamar belátta, hogy János udvarában a békéhez kedv elenyészett; s midőn aug. közepén János király Martinuzzival alkudozás helyett az erdélyi hegyekre vadászni rándult, s a sept. 1-jén visszatért király kimondá, hogy megváltoztak a körülmények, tehát új békepontokat kíván felállítani: az érsek országos s magán reményeit dugába dölve látva, sept. 11-kén még egy ostromot kísértett... S miután az is haszontalan volt, a legnagyobb bosszúsággal eltávozott ³⁾.

Természetes, erre a két király közti harc újra kitört. Még el sem távozott volt az érsek, Ferdinánd serge már ki-

¹⁾ Szalay, Magyar. Tört. IV. 167.

²⁾ Magyar. Tört. Emlékek. II. 62—8. III. 40. Hatvani Zsebkönyve 128.

³⁾ Magyar. Tört. Emlékek. Okmánytár. I. 356—61. 371.

huzta fegyverét, hogy egyezkedésre kényszerítsék. Tallóczy Bánfi Boldizsár Szathmárt megrohanta, bevette; mire János király Kún Kocsárdot maga is felülteti; s a derék vezér visszaveszi ugyan Szathmárt, de elveszté életét, minek egy épületből ki-reptülő golyó vete véget ¹⁾. Sokan fájlalták a derék honfit, nagy hadvezért, de tán senki nem úgy, mint János király, kit e nemes férfi halála híre oly dühbe hozott, hogy szelid természete ellenére, az elfogott ellenfelei tiszteket, kik magyarok valának, karón, akasztófán végezteté ki.

Ily keserű érzések közt nyiták meg az új hadjáratot, mely az őst elfoglalá. Változó volt a szerencse, melylyel küzdtek. Jánost dec. 4-kén azon öröm érte, hogy Kassát, mely Magyarhonban azt a szerepet vitte mit Erdélyben Szében, örsege átállása által kezére keríté: azonban a síkon nem oly szerencsés, csatákat vesz, melyekben többek közt Eperjes mellett Báthori Miklós, Kendi János és Kornis János dandáraik élén elesnek ²⁾.

A bekövetkezett 1537-dik évben még keményebb hadjáráshoz készültek. Ferdinánd jan. 25-kén hongyülést tart, ujra ismétli mit tiz év óta ígér, hogy személyesen jő a harc vezetésére, s a hongyülés újra tetemes pénz és haderőt szavaz meg. Ebersdorfer és Fels, Ferdinánd vezérei uj erővel kezdik Felső-Magyarország várai ostromát. János király a hadvezérre lett Martinuzzival vitézül kívánják elfordítani, vagy a Ferdinánd birtokábani várak bevételében kapni kárpótlást. Máj. 3-án Tokajt kezökbe ejtik. A harci szerencse egész nyár folytán mindkettőjük felé mosolyg. Sept. 25-kén azonban Tokaj visszakerül... a koczka Jánosra nézt változik... Ferdinánd a győzelmet csaknem kezében tartja... mikor octoberben veszi a hírt, hogy Alsó-magyarországi táborát, 25,000 főnyi legvitézebb sergét, Katziáner vezérlete alatt a Jánost támogató törökök tönkre verték... A viszály és bosszu pohara mind mélyebben ürült

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. III. 89. Bethlen Farkas I. 184.
I. ez eseményt 1532-re beszéli el, holott a 218 l. Czibak ellen ismét fellépteti Kúnt.

²⁾ Wolf, de Bethlen. I. 226.

mindkét részről s feneke mind kesertibb. Tíz éve már Mohácsnak, ma is ott állnak, hol kezdetben. Viszont alkudozásra, pihenésre, békére gondolnak. Még sikon állt a tábor, a békebizottmány már munkában; dec. 20-kán a lundeni ersek, a császár megbízottja is Váradra érkezik, s végre valahára komolyan kezdenek alkudozni.

János belátta, hogy a török ha szintén barátja is, a persa háboru miatt eléggé nem támogathatja; új szövetségekre gondolt, s e czélból engedett udvarának, mely házasítását sürgeté, azonban kinézett aposa, a lengyel király, azt kívánta, hogy királynak ismertesse el magát; elgondolta, hogy egyik erős oszlopa, a francia király, fő ellenségével a császárral novemberben tíz évi fegyverszünetet kötött, miből febr. 8-án a nizzai béke nötte ki magát, s így ez időtől a császárt is nyakára várhatja; — mind ezeket megfontolva, nem látott más üdvet, mint a békét, ha szintén áldozattal is. Ferdinánd szintén belátta, hogy sok igaz van a németországiak azon példabeszédében, hogy Magyarország emberek méhszárszéke s a németek temetkezője lett ¹⁾); megunta örök pénzzavarát, s meggyőződött, hogy Magyarország miatt többi tartományait is kockáztatja, mint Würtemberget — maga is minden áron békét ohajtott. Közösön elismerték, hogy a pártok mind két részen ki vannak merülve, hogy a viszály csak a török patkójának készíti az utat; Zápolya tehát legalább életéig, Ferdinánd legalább maradékai számára akará biztosítani jogát... S alkalmasint mind a kettő fentartá magának az utógondolatot, hogy ha megerősödik aztán elbánik a másikkal... Ezekből kiindulva komolyan hozzá láttak a tanácskozáshoz, s hat évi alkudozás ²⁾ s tíz évi meddő harc után, 1538 febr. 24-kén, Váradon aláírták a békét, mely a két párt nemzetirtó dulakodásának véget vetett.

Nevezetes béke, nevezetes okmány, méltó hogy pontjai kivonatát ide igtassuk, mely is így következik.

¹⁾ Corpus Juris jegyzése Ferdinánd fellépténél.

²⁾ L. az alkudozás történetéhez okmányokat. Magy. Tört. Emlékek Okmánytár I. köt. Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 10—57.

1. Károly és Ferdinánd Jánost testvérökké fogadják, vagy is királynak ismerik el.

2. Magyarországot ezentul közös erővel védendik.

3. János lemond minden eddigi szövetségeiről, s a császárral és Ferdinánddal köt szövetséget.

4. A császár és a római király Jánost Magyar, - Horvát, és Dalmát-országok királyának czímezendi.

5. Ha Jánosnak fia lesz, Ferdinánd neki a maga leányai közül adand nőt.

6. Az ország birtokára s kormányára nézve mind a ketjük, a mit bir, királyi hatalommal tartja meg; a határok kitzítésére biztosok szállnak ki. Horvát- és Tótország Ferdinánd, Erdély János kezén marad.

7. János halála után az ország minden részeivel Ferdinándra szálland.

8. Ezen örökösödést minden püspök, tisztviselő s városi előljáró esküvel erősitse meg.

9. Ha Jánosnak fia lesz, ez annak minden ősi és szerzett vagy ezentul szerzendő javait szepesi herczeg czíme alatt örökli. Az ősi javak elidegenített részei a béke kihirdetésétől számítandó két év alatt országos költségen váltassanak vissza.

10. Mi ebből Ferdinánd kezén van, addig is a császárnak zárlata alatt legyen.

11. Míg a szepesi herczegség János fiának teljesen át nem adatik, addig sem Ferdinánd sem örökösei ne birhassák az egész országot, s minden tisztviselő esküvel kötelezze magát, hogy csak ezen föltétel alatt lesz hű Ferdinándhoz.

12. A herceget a császár és Ferdinánd köteles leend birtokában védeni.

13. Ha Jánosnak fia nem lesz: hogy a császárnak nagyobb érdeke legyen az országot védeni, örökségének fele a császárra szálland, másik feléről János szabadon rendelkezhetik.

14. Ha János halála után neje gyermekek nélkül marad életben, az örökség fele ezé lesz, míg második házasságra nem lép. Ezen utóbbi esetben száz-ezer arany forintot kap jegyajándokul.

15. Ha Jánosnak leányai lesznek s azokat maga már

ki nem házasíthatja, a császár és Ferdinánd kötelesek őket il-
lően, mint királyi leányokat kiházasítani.

16. Ferdinánd, midőn az ország másik része is réaszáll,
az ország jogainak és törvényeinek megtartására magát eskü-
vel kötelezendí, s erről új alattvalóinak külön okmányt adand.

17. Minden eddig történt kölcsönös sérelmek a királyok
és alattvalóik között feledésbe menjenek.

18. Minden 1526 óta erőszakkal lefoglalt javak régi bir-
tokosaiknak adassanak vissza.

19. Egyik királytól a másikhoz pártolni ezentúl senkinek
sem szabad.

20. A foglyok mind a két részen szabadon bocsáttassanak.

21. A törvényesen történt adományok mind a két részen
megmaradjanak.

22. A tisztviselők az illető királynak számolni kötelesek.

23. Ki a béke pontjainak ellenszegül, közös erővel szo-
rittassék engedelmességre.

24. Mária királyné a maga özvegyi javait háborítatlanul
birandja.

25. Az erdélyi só csak János, a mármarosí csak Fer-
dinánd birtók-részeiben fog árultatni.

26. Közös megtámadtatás esetében, mint testvérek, kö-
zösen védjék egymást.

27. Mivel János király kijelenté, hogy mindenek felett
az ország fentartása fekszik szíven: e béke kihirdetése
akkorra halasztassék, midőn a császár azt az ország veszedel-
me nélkül megtörténhetőnek ítélendi.

28. Ha a császár és Ferdinánd férfi maradékainak
maga szakad, az ország János férfi maradékaira szálland;
ezek hiányában a nemzet király választásíjoga ismét
érvényre jut.

29. Ha János a maga birtokából ellenségei által elűzet-
nék, Károly és Ferdinánd közösen gondoskodnak illő eltar-
tásáról.

30. Az egész országban egy közös nádor választassék;
a többi tisztségeket és méltóságokat mindenik király tetszése
szerént töltendi be. sat.

Mint könnyen láthatni, János királyra nézt végtelenül kedvezőbb pontok, mint azok, melyek tárgyalását pár év előtt félbenszakasztá. Ha azzal maradt is a mit birt, legalább királynak ismertetett el.

Mindenesetre örök emléktű pontok a magyar történet lapjain, mert ezekben iratott alá Erdélynek Magyarországtól elszakadása, mi a két hon közös veszteségére mind e napig tart; örök emléktű a törvényhozásunkban ugynevezett magyarhoni részekre — partiumra — ugymint: a Szilágy, vagyis Kraszna, Középszolnokmegye s az abból kiszakadt Kővárvidékére, s a velek jött Zaránd megyére nézve is, mert ez okmány által csatoltattak Erdélyhez, melytől Magyarhon annyi sürgetése sem volt képes mai napig visszacsatolni. S örök emléktű végre Magyarországra, mert ha e pontok Erdély elszakadásának útát nem nyitnak, a magyar alkotmányos élet és nemzetiség e révpárt nélkül rég hajótörést szenvedhetett volna.

X.

A szultán a békét megsejti. Moldvára jő, Péter vajda Erdélybe menekül.

A szultán Erdélyt is fenyegeti. János király serget von ide, Kolozsvárt hongyülést tart; a vést elhárítja.

Ferdinánd és János király tehát elismerte egymást... Magyarországnak két királya van, kik egymással véd és dac szövetségre léptek.

És e béke titokban, s a souzerainitást magának követelő török nélkül és ellen kötöttet: ezért köték ki, hogy e békekötés egyideig titok marad... Mi volt e pontnál az illetők utógondolata, tán lehet sejteni; elég, hogy csakhamar új viszályok tüzköve lön, s a lett belőle, hogy soha ki sem hirdtetett, soha a nemzet, országgyűlés el nem ismerte; s maig sem tudjuk bizonyossággal mit irtak alá, mert eredetjét nem birjuk ¹⁾; honnan többször több pontjának érvényessége kétségbe hozatott.

¹⁾ Éder jegyzete Simigianushoz. I. 167. Lásd egy alakját. Wolf, de Bethlen. I. 237. Egy mást. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 3.

Igy köttetett; de János király ellenei, hogy őt a szultán kegyében teljesen megdöntsék, a titok leplét csakhamar félre ránták ¹⁾.

Nem soká már hallatszott a hír, hogy Szolymán nagszerű hadjáratra készül, melynek nyílt célja a hűtelen, magyar, lengyel, török udvarral szemben egyaránt változékony hitű Péter, moldvai vajda Grittierti megfenyítése volna; de valószínűsége célja Erdély s Moldva elfoglalása lenne ²⁾. S szárnyalt a hír is, hogy a szultán János és Péter kivetésére tör, mióta Ferdinánddal kezdtek szövetségre ³⁾... Zápolyának s miniszterének, Martinuzzinak, mint belátó diplomatáknak minden megfordult agyukban; mert ha szintén a kötött békéről mit sem tudna is a szultán: Gritti megöletése, s a vele ideveszett kincsek feletti követelés, még mind nyílt kérdés volt a fényes kapu és király között.

Péter vajda fegyverkezett, Zápolya szintén azt tette. Ferdinándot mint szövetségesét segélyre szólítá; benn felkelést rendezett. Pünköst előtt Majláth mellé Erdély részére még egy vajdát ad, Balassa Imrét, honti főispánt, Somi Gáspár leánya után Erdélyben Almás és Diód várak urát ⁴⁾, hogy ez Erdélyben legyen, míg Majláth a Duna mentén működik ⁵⁾... E közben Szolymán 150,000 ember s 225 ágyúval megindult... Feszült figyelem kísérte minden lépseit.

Péter vajda a két magyar királyt felszólítá. De mint olyan embert, ki, mint írják, egyebet gondolt ha ült, egyebet ha állt, ki most a lengyel, majd a magyar, majd az ausztriai udvarnak adá szolgálatába fegyverét, ily embert Zápolya nyíltan nem támogathatott. Mikor Szolymán aug. végén Moldva határain állt, Péter vajda ismételve Zápolyához küld, s felkérte,

¹⁾ Simigianus. I. 175. Miles, Würg-Engel. 29. Laskinak tulajdonítják; de ő az év végén járt ki, s teljesen elárulta. Hatvani Zseb-könyve. 162.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 68.

³⁾ Miles, Würg-Engel. 29. l.

⁴⁾ Istváni. Libr. XIII. (147.) l. Almásról világosan mondja e jogot.

⁵⁾ Pray, Epistolae Procerum II. 75.

hogy legalább tanácsával segítse. Zápolya látva, hogy Péter alig hetvenezer gyengén fegyverzett sereggel rendelkezik s ágyuja nincs, egész őszinteséggel ízené, hogy Szolymán elől takarítson el minden élelmet, nejét s gyermekeit, a bojérok családait küldje be Beszterczére, maga pedig folyvást fárasztva a szultánt, seregével vonuljon Erdélybe, s itt a magyar sereggel egyesülten, együtt működjenek a török ellen ¹⁾.

Péter, tán vissza emlékezvén Erdélybe tett gyakori beütéseire, Besztercze s más városok több izbeni kiraboltatására; megemlékezve, hogy ő János királytól néhány éve Ferdinándhoz pártolt: a király tervét csak annyiban követte, mennyiben a szultán elől elvonult; de nem Erdély, hanem Lengyelország felé; pedig a lengyel királyban még kevesebbet bízhatott... Azért midőn meghallá, hogy testvérét, Istvánt, a szultán vajdának nevezte, s a táborában lévő bojárság felé hajlik: ne-hogy kézbe adják, lemondott a vajdaságról, elhagyta táborát; s nehogy kísérete elárulja, vagy népe útját állja, legbelsőbb környezőitől is egy éjjel megszökött, s egyedül folytatá bujdosását Erdély felé, nejéhez, gyermekeihez, kiket Csicsóvárába küldött vala. Végül is Erdély lön menedéke a férfinak, ki annyiszor bejött mint barát s rabolt mint egy ellenség... Gyaníthatólag a csiki havasokon lépett be; már csak egymaga bujdosott egy vezeték paripával, melyen kincseit hozá. A setét éjben a rengetegek járatlan útain, az ág fővegét kiveri fejéből, a vezeték megijed, kincsével együtt elrohan; s a fejdelem ott állt mindene nélkül, nem hogy koronája, de fővege sincs, biborát letépte a gaj, lelkét leverte a vesztes, erejét megtörte a négy napi éhség... mint egy Kain fut ország, nép és barát nélkül, mert mindenikhez hűtelen. Így tévelygett, a midőn az Ojtóznál álló Majláth, erdélyi vajda emberei reábukkannak; felkelt lelkében a bűnbánat, s mert mitsem adhatott, a jó szé-kelyek szívéhez szolt, azok pásztorok kezébe adák, hogy — vezessék Csicsóvárába, családjához, őt, székelyföld annyiszori kipusztítóját ¹⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 81.

²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Másod. oszt. II. 91—97. Istvánfi, Libr. XIII. (146. l).

A szerencsétlen fejdelem bukása megrázkodtatá János királyt. De mint Veráncz e perczről egész lelkesültséggel írja, János nem volt azon ember, kit a vész ideje elcsüggesztett volna. Egész erejét összeszedé, diplomátiai s hadműtani minden képességét tevékenységbe hozza, mert meggyőződése volt, hogy a szultánnak nincs kevesebb terve, mint a két Oláhkont és Erdélyt elfoglalni, s Erdélybe egyik fiát behelyhezvén, innen Magyarhont fegyverrel a végletekig gyengíteni ¹⁾.

A tényállást jókor megírta Ferdinándnak, meg hogy febr. 24-ki szerződésük alapján segítségére számol. Bizott a mit bizott... Magyarhonból csapatokat hoz, a fenyegetett Erdélyben véres kardot hordoztat, a népet felülteti ²⁾, a bevezető útszorosokat, az egy nehezen járható, az Ojtóz patakától százszorta átmetszett, egy napi járó ojtózi szorosan kívül mind eltorlaszoltatja, s maga a fegyveres erő szervezéséhez lát. Aug. közepén Gerendről hirdeti, hogy a magyarhoni sereg útban vannak, s fennől is tekintélyes segély-hadakat vár ³⁾... De nagyrészt csalatkozott. Mert igaz, hogy Ferdinánd vagy 20 ezer embert leindított, s az aug. közepén már Debreczenbe ért; de mind a mellett, hogy Szolymán ez időben Moldvával majdnem végzett, mégis a segély sereg zöme csak Esztergomnál állt, s az előcsapat, 3000 német s 2000 spanyol, csak Debreczenen át Szilágyig jött; vezérök, Laski Jeromos, Kolozsvárra csak is néhány főnökkel jött csoda látni ⁴⁾... Leverő ébredés... Zápolya belátta, hogy magára van hagyatva, s a magyar nemzet oda dobatta a roppant katonai hatalom boszujának. Országgyűlést hirdet, melyre a két haza minden főemberét meghívja, felszólítván mindent, ki fegyvert foghat, hogy Erdélybe siessen.

A felszólítás kívánt viszhangra talált. A két haza legnagyobb férfiai, mint Perényi Péter, Török Bálint, Bebek Ferencz, Erdélyből Majláth István, Balassa Imre, vajdák, Kendi Ferencz, Statileo püspök, mellette álltak; Petrovi-

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. oszt. II. 100. l.

²⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 153.

³⁾ Okl. Simigianus. I. 171—2. l.

⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 42. Istvánfi, Libr. XIII. (146).

csot, a temesi bánt, sergével minden órán várták; és ott állt a lángelméjű Martinuzzi mint az egész hadsereg szelleme és fővezére.

Elközelgetvén az országgyűlés ideje, sept. 18-ka, Kolozsvártt a két hon nagyjai összejönek, s mint Veráncz szemtanú előadja, János király beszédet tartott, melyben kimondá: hogy a török irántai jó indulata nem jóság, hanem ravaszság; ragadjanak tehát fegyvert, s mint a magyar harczos apák fiai, kik szabadságért éltek haltak s szolga földben nem nyughatnak, lépjenek sikra; s ő a magyar függetlenség marttyra, ki már minden vagyonát feláldozá, bizonyosan az első sorok homlokán fog győzelmet, vagy dicső halált keresni; s erős hitét fejezé ki az iránt, mikép reméli, hogy az ég, mely megengedé, hogy az eddig egymással szemben állt magyar egyesüljön, meg fogja adni a nemzetnek a győzelmet ¹⁾... János király mellett most nem volt jelen Verböczi, hogy tüzes nyelvvel csontot velőt rázzon a magyar szabadság mellett; de felesleges is lett volna, mert a gyűlés kicsinye örege felállt, kardcsörtetve élteték a királyt, s zugott minden ajakról: csatára fel! csatára fel!! Soha — írja az egykoru — soha sem látta derültebbnek a hosszú honfi fájdalomtól feldult királyi arcot, mint ekkor; nem boldogabbnak a tíz év után egyesült nemzetet...

A közös védelem kimondása után, meghatározzák, rójanak ki egy forint adót, s ajándékot küldve, próbálják a szultánt elfordítani; kimondák, hogy a nemesség addig is a királlyal táborba száll, a nép pedig harczkészen állva, térjen vissza tüzhelyéhez ²⁾. Megkérték egyszersmind a királyt, hogy Perényi fiáért, ki apja helyett kezességre esett, a szultánnál közbe lépjek.

János király még egy ideig Kolozsvártt maradt, várt a német és magyarhoni sergekre. Majláthot székelyekkel az ojtózi szorosra állítá; Brassót, Szebent, a legjobb védcsapatokkal rakatá meg. S vévén a hírt, hogy Szolymán Erdély felé közeleg, maga is a hely színére robogott s csatára készült.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 101—106.

²⁾ Ambr. Simigianus. I. 173.

A dolgok e feszült pillanatában, mikor már a török két állomásra állt a határoktól, az ajándékai által lekötöztetett Lutfi nagyvezér, ugylátszik, a szultán és János közé veté magát. Jánosnak titokban megízené, hogy forduljon Szolymánhoz ajándékkal, hűbérrel s a berontást eltávoztathatja... János király megfontolván, hogy a német sergek még mind vesztegelnek, hogy a harc szorossága kimenetele adófizetővé aljasítaná az országot: tanácsot tart, követséget rendelnek, mely Szolymánt köszöntse, s ajándékkal megengesztelje... A fogás sikerült... Szolymán, mert látta a roppant ellentállást, s az időből is kifogyott: meghagyta hogy Péter vajdát elfogják, s utána küldjék... s azzal haza vonult ¹⁾.

Igy végződött a hadjárat, mely, ha a két oláhoni vajda János királylyal kicsinált tervszerint működik: egészen más kép üthetett volna ki. Miért is Pétert, a bemenekült vajdát Csicsóvárában Martinuzzi által azonnal ostrom alá véteté. S bár a meredek szirton épült sasfészek keményen állta a tüzet, négy honapi ostrom után oda volt kényszerítve, hogy a vajda magát János király kegyelmére feltétlenül feladja. És János király egy időre meglegedett azzal, hogy a várba őrséget vitt, hogy a vajdát benne ártalmatlanná tette, s hogy a többi várakat is, mint Bálványost, Küküllővárt, melyeket a moldvai vajdák mintegy félszázadon át birtak lefoglaltatá, s miután Péter Ferdinándhoz pártolt, e hűbérnek Erdélyben véget vetett ²⁾.

Mig ezek lefolytak, János király Erdélyben mulatott. Nov. 1-jén Tordáról a francia király követét visszabocsátja ³⁾. Szebenbe megy, honnan nov. 11-kén Statileo püspököt Velenzébe, Rómába, Franciaországba indítja, hogy mig egyfelől az akkor tervbe volt európai háborút a török ellen szorgalmazza,

¹⁾ Történejszeink nem fejezik itt ki világosan magokat. A későbbi eseményekből úgy jön ki, hogy János ekkor hűbéri ajándékot ígért, mihez ez időtől a szultán igényt tartott. Adót, azt János soha sem adott.

²⁾ Wolf. de Bethlen, I. 264—69. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 71.

másfelől Ferdinánd királyt a békeponatok elárulásáért vádolja ¹⁾. Nov. 30-kán Fogarason át, hol a várat Majláth nagyszertileg ujittatá, Brassóba megy. Maga is erődítéseket rendel meg: meghagyá, hogy Szeben és Brassó várfalait erősítsék, s hogy az 1533-ki árviz által összedult Verestorony várat helyreállítsák... s azzal Budára ment, hová az év utónapjaiban tartá bevonulását ²⁾.

XI.

János k. nősül. Új zavarok Ferdinánddal. Az erdélyi vajdák pártot ütnek.
János kir. el'nök jő. Megbetegszik. Meghal.

János király már e hadjárat előtt nősülésről gondolkozott. S meg is kérette egykori sógora, Zsigmond király második házasságából született leányát, Izabellát, de azt mig magát királynak nem ismerteti el, megtagadták. A mint a hadjáratnak vége volt, mint elismert újra fellépett, s most a szép és fiatal királyleány kezét elnyeré... A menyasszonyi hozományhoz Erdély a dévai, csicsói, kükküllővári uradalmokkal, s a százszok sztmártonnapi adójából 2000 frttal járult... Izabellát behozák, 1539. febr. nász és koronázás végebe ment.

Ferdinánd egyelőre jó képet csinált a dologhoz. A nász-tünnepnél magát Szerédi Gáspár által képviselteté. De jobban belátva, hogy e házasság következési-igényeit mennyire kockáztatja: a békeponatok kihirdetését most inkább sürgeté, mint valaha.

Ebből keserű vita támadt. János, mig a békeponatok értelmében az oltalmazó serget kiállitva nem látja, azt kereken megtagadta; s annyit sem lehete nála kivinni, hogy legalább tanácsosaival arra az esküt letétesse ³⁾. A két udvar közti viszony mind feszültebb lett. Ferdinánd ősszel a portára küld, s a János iránt ellenséges indulattal viseltető Laski az egész békét leleplezi.

¹⁾ Szeredai, Series Episc. 197. Pray, Epistolae Procerum. II. 72.

²⁾ Kemény: Fundgruben. I. 28—24. Magy. Tört. Emlékek. II. 118.

³⁾ Pray, Epistolae Procerum II. 76. Wolf, de Bethlen. I. 809.

János ismerve gyenge oldalait, mely Péter vajda s a Moldvában ígért pénzadomány be nem küldésében állt: mind kettőről komolyan kezdett gondolkodni. Pétert bajos volt beküldeni, mert félt, hogy János királyt, mint terveinek egykori részese, még jobban eltemeti; a pénzt pedig Martinuzzi, a fukar kincstárnok, míg lehetett, kezéből szélnek nem ereszté.

Azonban egy véletlen csapás a dolgok folyamának rendkívüli fordulatot adott.

A két király viszálykodása, a terjedő protestáns vallás szabadabb eszméi, s a török elleni fegyverben állás, Erdély, Magyarország s az osztrák tartományok fő embereit azon gondolatra hozák, hogy mind a két királyt megbuktatván, egy a svájcihoz hasonló foederatív köztársaságot alkossanak, s Lengyelország és a két Oláhban példájára a töröknek adót fizetve, magoknak békét biztosítsanak. A mozgalom szélesre el volt ágazva, s élén benn és künn hatalmas nagy emberek; sőt Ferdinánd udvara főnökei sem maradtak ki a játékból... S a nagyszertű terv kezdeményezése színhelyétl Erdély volt határozva, s az első fellépéssel Majláth István, Erdély vajdája volt megbizva ¹⁾.

Majláth kora legtehetségdúsabb férfiai közé tartozott. Ismerte a pártok nézeteit, tudta, hogy egyik restelli a folytonos segélypénz adást a török ellen, s kedvezőbbnek látja a bizonyos évi adót; a más megunta a nem elég merész János királyt, s főleg porból emelkedett, kincsszomjas miniszterét; a harmadik fél, hogy János halálával német kormány alá kerül: mindezeket megfontolva, Majláth a különböző szenvedélyek kielégítéséhez fogott, s egy szabadabb és kevésbé súlyos kormányzat reményével, csakhamar hatalmas pártot alakított. Nem valami hiú ábránd, mert többek közt sógora, Nádasdi Tamás, horvátországi bán, Laski ²⁾, s Balassa Menyhért, s több magyarhoni hatalmasok támogaták; s az egyébaránt nem valami nagy talentumu Balassa Imrét, Erdély másik vajdáját is megnye-

¹⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 165—170.

²⁾ L. Életét Felső-magyarorsz. Minerva 1826 aug. sept. oct. füz. Követtségeihez Csengeri Budapesti Szemléje. II. 59. sat. I.

ré. S oct. 12-kén Alvinczen a két vajda összejött, s a forradalom zászlaja kittzése felett tisztába jöttek ¹⁾.

A dolog természetesen titok, a népet még csak a folyamatban lévő török adománypénz felhajtása alkalmából merített igazgatásokkal lehet előkészíteni. De 1540 elején Majláth már oly erősnek hitte magát, hogy Konstánczinápolyba küldött, s 12,000 arany adó felajánlása mellett, Erdélyt magának kérte, s a portát azzal kecsegteté, hogy példáját Magyarhon és az osztrák tartományok is azonnal követendik, ha ajánlatát elfogadja ²⁾. Ugyanez időben testvére Demeter által az oláhboni vajdához fordult, hogy szövetségre bírja... Nagy volt reménye, de mind a két követség rosszul ütött ki: a szultán gunyosan kérdé: él-e még János király? no ha igen, engedelmeskedjete, mert a mit ígérték, ha akarom, Jánostól is megkaphatom ³⁾. Némelek szerint a követek még rosszabbul jártak, szerintek a szultán őket megkötteté s úgy küldé meg János királynak ⁴⁾.

Mások szerint az összeesküvést Pithár oláhboni ügyvivő, ismét mások szerint Vegedi Imre, tordai főesperes, Martinuzzi meghitt embere jelenté fel; míg végre Bethlen Farkas Budára ment, a tényállást előadta, kikelt Martinuzzi pénzzsarló eljárásai ellen, a minek leginkább tulajdonítá ⁵⁾. S oly tisztába hozta az udvart, hogy Zápolya Petrovicsot azonnal az alvidékre küldé, hogy a ráczokat felvegye; Buda és Nagyvárad környékén pedig kezdődött a fegyverzés, s enyingi Török Bálintat élökre állitá ⁶⁾.

Majláth alkalmasint mit sem sejtett, a mikor márcz. 8-ra Marosvásárhelyre titkos czélú országgyűlését kihirdette. Annyira el volt bizakodva már, hogy ívet köröztetett, s a csatlakozóktól aláírást vagy keresztvonást követelt. A főbbek meglehet tisztában voltak a vajdák tervével, de hogy a népnek is családok vetessék, azon hírt inditák, hogy Kállay János a töröknek te-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 290. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 78—79. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 81—83.

⁴⁾ Miles, Würg-Engel. 30. 1. ⁵⁾ Katona, XX. 1339. Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 82. ⁶⁾ Hatvani, M. Történeti Zsebkönyv. 176.

méntelen pénzt visz Erdélyen át, azt le fogják foglalni, lerontják Szamosujvárt, mit Martinuzzi tavaly építtetett; s még a dúsgazdag papok kincseire is engedék a népet ásitozni.

Majláthot, ki csak szt. István nap körül akart kilépni, a rosszul sikerült követségek s a király készületei hire, s a visszarettent nép hangulata, egyszerre meggyőzők, hogy a marosvásárhelyi gyűlést egészen békésebb irányban kell vezetnie; s hogy oltalomról kell gondoskodnia. Felirt Ferdinándnak, hogyha Erdélyt meg akarja kapni, most lépjen közbe, különben későbbek a töröktől, mint Martinuzzitól vásárolni meg Erdély nyugalma¹⁾. A gyűlésen pedig megelégedett azzal, hogy összeírta az ország sérelmeit, s minden nemzetből négynégy követet indított János királyhoz, s minden forradalmi színt kertilve, a gyűlést eloszlatta.

A követek Budára értek. Utasításuk volt, hogy a vajdáról a gyanut leomossák; Martinuzzi gyakori nehéz adó s egyéb rovatalait kárhoztassák; s tudassák Zápolyával, miképp félnek, nehogy Erdély végül is a már török kézre került Horvátország sorsára jusson; meghagyatott nekik, hogy felhányják, miszerint uralkodása alatt a királyi jövedelmeken kívül Erdélytől többet felcsikortak már két millió aranyforintnál, s a nemesség jobbagyaira már huszonöt dica vettetett, melyek mindenike meghaladta a 32,000 frtat; hogy a szászok a súlyos adók mellett a szabadságot már csak hírből ismerik; hogy a székelyektől már több felszedetett százezer darab ökörnél; hogy Martinuzzi borral, gabnával csaknem egyedárusságot űz a kincstár és maga hasznára; panaszkodtak önkényről, zsarnokságról, huzavonáról, mindenről mit a kincstárnok ellen felhozhattak; s felkérték János királyt, hogy miután a pénzt Erdélyből annyira kisajtolta, hogy már is cserekereskedésre jutottak, s miután uralkodása alatt pénzt nem veretett, kezdjen veretni²⁾.

A követek benyújták ez értelemben szerkesztett kérvényti-
ket, elmondtak mit elmondhattak: a választ maga a király vi-
szi meg, volt a felelet... s azzal a király őket Budán elzáratta.

¹⁾ Hatvani, M. Történeti Zsebkönyve. 181.

²⁾ Katona. XX. 1340.

Ez alatt Török Bálint Várad, Petrovics Hunyad felől benyomult. Sehol semmi ellentállás, sehol más ellenség, mint a vajdák saját várai. Söt Kornis Miklós és Andrássy Márton székely és szász csapatokkal nevelték a bejött királyi sergeket ¹⁾... A várak ostroma megkezdődött.

Zápolya, ki tábori zajok közt tölté élte nagy részét, ha nem is volt Nagy Sándor vagy Hunyadi Mátyás, a puskaországot soha sem kerülte. Bár ifju szép neje érdekes állapotban, maga sem a legjobb egészségben: mégis harcztérre készül. Midőn főemberei zugolódtak, hogy oly emberbe, mint Majláth, hogyan helyeztetett akkora bizalmat, s kérdezek, melyik szabályát vegyék elé: melylyel Dózsa pórhada ellen harczoltam — szólt — Majláth uram sem érdemel mást ²⁾.

Igy indul Erdélybe. Szekérrel jő. Apr. 18-kán Gyalunál van, hová Verböczi cancellára, Petrovics egyik vezére, Veráncz Antal — ekkor még világi ember, de azért a gyulafejevári praepostság helytartója — jöttek elébe Kolozsvárról, az erdélyi főrendekkel. Itt sajnálja el a hírt, hogy Péter vajdát a csicsóivárból már a portára indíták; itt azt is, hogy a most is festői romban álló Almásvárat, Kolozsvártól nem messze, Zsombori Mihály feladta, hogy Diódot, Balassa másik várát, Fejérvár és Enyed közt, ostrommal bevették ³⁾, s hogy a Kolozsvár szomszédában fekvő, szírtre épült Létaivár ostrom alatt van... A szelid lelkű király lelkére a polgárháboru nem remélt nagysága igen szomorítólag hatott ⁴⁾.

Majláth e szerint magára lön hagyatva. Hogy a bizonyos veszélyt kikertülje, Fogarasvárába futott, családjához; s miután a török pártfogását nem nyeré meg, a Ferdinándét kezdé szorgalmazni.

János Tordára, máj. 7-re, hongytilést hirdet ⁵⁾. A két vajdát s pártosait megidézteti. Már a gytlés előtt megjelent Ke-

¹⁾ Istvánfi, Histor. Libr. XIII. (147. l.)

²⁾ Erdély Történetei Tára. I. 9. l. ³⁾ Leronták. Istvánfi, Libr. XIII. (147. l.) de nem áll.

⁴⁾ Kovachich, Scriptores Minores. I. 17. Erd. Tört. Tára. I. 14.

⁵⁾ L. részleteit. Wolf. de Bethlen. I. 315—19.

resztési, mint Balassa vajda engesztelő hírnöke: s a király a vajdáknak három napra szóló menlevelet küldött. A vele tartó századok is megjöttek, s hosszas mentegetőző beszédhez tülköztek, de János király kegyelme biztosításával félbe szakasztotta. Balassa Imre is megérkezett, sárga paripán, kíséretét a Keresztes-mezőn hagyva, maga mint bűnbánó, feketébe öltözve, a király elé borult, kegyelmet kért ¹⁾.

Ily előzmények közepett nyílt meg a tordai országgyűlés. Majláth csak dandára által képviselteté magát, s egy óvást küldött be, melyben bűnösségét el nem ismeré, s mindent Martinuzzi és Bethlen Farkasra hárított. Balassa, kopasz fejét féltvén, a mint menlevelének ideje lejárt, éjjel odább állt ²⁾. Mire a gyűlés máj. 12-kén a vajdákat s pártfőnökeiket felségsértőknek nyilvánítá, jószágaiktól megfosztá, Kendi Ferencz alvajdát pedig Váradra belebbezé. S azzal a lázadásnak vége volt... De van e gyűlésnek még szebb emléke is. Itt szerveztett Verbőczy közreműködése mellett Erdély megyei élete, alkotmányos életünk garantiája. A megyei főbírák, alispánok választását a nemesség kezébe tévék le; mi által az alkotmányt ellenőrző megyegyűlések, s a közszellemet tápláló tisztujítások érdekességének megveték alapját ³⁾.

Már csak a vajdák voltak hátra, kik Fogaras várfalába veték reményöket. Török Bálintot akarta a király az ostrommal megbizni, de ez egyelőre vonakodott, s becsület-széken láttatá el, vajjon teheti-e ezt barátja s eddigi fegyvertársa ellen. Martinuzzi és Battyáni Orbán igennel szavazott: s Török, Bathori Endrével 5000 fegyverest vezérelve, Fogarast megszállották.

A gyűlés végével, mi máj. 18-kán végződött, János Fejérvárra indult. Lassan haladt, mert már hideglelésben szenvedett. Innen írja máj. 25-kén Statileonak Franciaországba, hogy a gyuladást eloltotta, a vajdákat ostrom alá vetette, s a többi pártfőnököket belebbezte, javaikat lefoglalta ⁴⁾. De nem

¹⁾ Erdély Történetei Tára. I. 16. ²⁾ Hatvani, Történeti Zsebkönyve 180. ³⁾ Éder. Simigianushoz. I. 200. L. gr. Kemény gyűjt. Art. Diet. I. 18. ⁴⁾ Okl. Szeredai, Series Episcop. 198.

soká örvendhete győzelmének, mert naponta gyengébben érezte magát, s egyik oldalát szélhűdés érte... elbetegesedett...

Török a mint Fogaras alá ért, ostrom helyett alkudozott: Fogaras helyett Galád várát ajánlta fel; s Majláth bár egyelőre még csak a vele bezárkozott Balassa Imre és Gerendi Márton életét és javait kívánta biztosítani, később mert látta, hogy Török az ostromhoz nem lát komolyan, sőt Magyarhon felől is segélylyel biztatták, távoztának oly árt szabott, hogy János visszautalá ¹⁾).

Igy huzódott halasztódott a dolgok fejlődése... János betegeskedett, miniszterei haboztak... Ferdinánd pedig jun. elején követet küldött be, ki a váradi béke ürügye alatt a dolgok állását kémlelni jött, s János udvarában azzal vigasztalák, hogy ha Majláth terve győz, mind János, mind Ferdinánd teljesen megbuktak volna ²⁾).

Azonban a király betegsége mind súlyosabb. Magát a táborhoz, a közel eső Szászsebesre viteték. S intézkedett, hogy Verbőczy és Eszéki pécsi püspök Martinuzzi helyett induljanak a portára, vigyék meg az ígért adomány-pénzt ³⁾)... Mikor Budáról eljött, 100 arany díjt tűzött volt ki annak, ki meg hozza az atyai öröm hírét: jul. 7-kén fia született, s már jul. 13-kán az öröm hírnök előtte állt, s meghozá azon hirt is, hogy Magyarhon némely városai három egész nap zugaták harangjaikat örömlükben. A nagyszerű hirre az ágyuk megdördültek, a király lóra ült, kilovagolt, s a koronaherceget éljenző tábor sorai felett szemlét tartott; s lakomát rendeztetett, hol poharait vigan üríté ⁴⁾)... Erre, mint némelyek állítják hideglelése, mások szerint szélhűdése megújult, mások szerint a követtel bejárt orvostól mérget kapott ⁵⁾)... elég, hogy másnap, jul. 14-én érezni kezdi, hogy halála közelg.

Hivatja tanácsosait: Verbőczy Istvánt, cancellárát, Pe-

¹⁾ Katona. XX. 1360. ²⁾ L. Tudósítását. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 74. sat. l. 83.

³⁾ Katona. XX. 1360—69. ⁴⁾ Miles, Würng-Engel. 31. ⁵⁾ Magyar Történelmi Emlékek. Irók. I. 353.

trovics Pétert, rokonát, Török Bálintot, egyik vezérét, Martinuzzi György és Eszéki János püspököket... A végpercz közeledett, a főurak mély fájdalommal álltak körül a király kórágját, ki végrendelethez készült. János király honszerető lelkének utolsó erejével különösen hármát ajánlt: hogy ha a hon java úgy kívánja, fiát koronázzák meg... idegen királyválasztástól óvakodjanak... s a törökkeli frigyet tartsák meg. Fia gyámjául rokonát, Petrovicsot s Martinuzzit nevezé. Martinuzzi — fordult a német gyűléséről ismert férfihez — ¹⁾ kit a porból szivemben meghalt egyetlen testvérem helyére emeltelek, légy nőm s kedves fiam különös gondnoka; urak, atyámfiak! árva nőm és gyermekemnek pótoljátok ki, mit bennem vesztének... támogassátok Martinuzzit... legyetek egyetértők... nehogy egyenetlenségtökkel a haza jóllétét s fiam következési jogát kockáztassátok ²⁾.

Nem sokat hagyakozott, de eleget mondott arra, hogy a váradi, 1538-ban kötött szerződést övéi lelkében szétszaggassa... Erre nyolcz napi halálfájdalom következett be, mi alatt csak intésekkel nyilatkozott... S jul. 21-én, reggeli 8 órakor, majdnem 14 évi országlás után, elhalt az utolsó koronás magyar fő, mintegy 53 éves korában ³⁾.

¹⁾ Ambr. Simigianus. I. 220.

²⁾ *Scriptores Minor.* I. 52. Simigian. I. 182. Különös, hogy e részleteket éppen Verancz írja, Statileohoz rögtön irt levelében; s egy más jegyzetében (Magy. Tört. Emlékek. II. 334.) Szerémi Györggyel fog kezeti, ki azt mondja, hogy Martinuzzi mint kegyvesztett küldetett ez idő alatt Konstánczinápolyba, de nem ment, hanem magát Hunyadvárában betegnek tetteté. (Magy. Tört. Emlékek. I. 351—2.)

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 321—23.

IZABELLA KIRÁLYNÉ és I. FERDINÁND.

(1540—42).

I.

Helyzetünk. Izabella fia nevében a kormányt felveszi. Majláth Erdélyt el akarja szakasztani. Ferdinánd pártja erősödik. János fiát királynak választják.

János király hirtelen halála a hazát válságos helyzetbe sodorta. Nem volt ki a bár nem nagy király, de mindenesetre nagy ember nyomdokaiba lépjek.

Végtelen habozás mindenfelé. Már tizennégy éve, hogy a magyar mondhatni harczi sátor alatt él, s az európai diplomácia, mert a császár ellenzette, nem bírta a magyar ügyet congressus elé vinni.

Tizennégy hosszú év pusztítá a magára hagyatott magyart, s még nem volt kimertülve. De mégis ott álltunk, hogy már a hatalmasok Ferdinándhoz hajladoznak; a népnek mindegy, török vagy kutyafejtű tatár, csakhogy szenvedéseinek vége legyen; Erdély pedig elszakadni készül. Oszlófélben van a majd hét századig virágzott magyarhaza... Báthorinak és Zápolyának kár volt egyszerre születni, vagy hamar egyszerre éltek, s Báthori Ferdinándot kikiáltatá: vagy Ferdinánd vagy Zápolya lett volna nagyobb kormányférfi, határozottabb uralkodó, ügyesebb hadvezér, hogy hamarább végeztek volna. Így a Zápolyapárt addig gonyolá a másikat németnek, a Ferdinánd párt ezeket töröknek, míg egymástól elidegenedett a nemzet. Színlés, gyáva határozatlanság fészkelte meg magát a nemzet szellemében.

Zápolya tanácsosa előbb Verbőczy, később Gritti, végül Martinuzzi; hogy egyik sem elég belátó államfő, mutatja az, hogy mind a hármat megölék; Ferdinánd tanácsosa előbb Báthori, ki Zápolyának csak ágyuval tud felelni, később a Szébenben született s végre primásságra vergődött Oláh Miklós, ki mivel Ferdinánd mellől nem mozdult, a hazai viszonyokat kellőleg nem ismerte.

Egyiknek sem volt embere, melyet a válságos idők kívántak volna.

S mind kettőjük ellenében ott állt a hatalmas Szolymán, kit egyik neje, az olasz születésű Roxolana ¹⁾, s a vakbuzgó dervisek a pogánygyűlölő Ferdinánd ellen folyvást fanatizáltak. A francziával kezét fogva felhasználták János királyt s a magyar nemzetet arra, hogy a császár és Ferdinánd az egyetemes monarchiát, — mit Napoleon megkísértett, miről a muszka álmodik, s mihez V. Károly oly közel volt, — fel ne állíthassák... Ezért foglalta s adta vissza Szolymán háromszor Budát; nem pedig mintha a magyar világtörténelmi hivatását fel fogta volna.

Zápolya ismerte nehéz helyzetét. De ő is felhasználta őket hazafi célja, a trónhelyreállítása nagy munkájára... Támogatásuk mellett legalább lavirozhatott, míg a Mohács előtt elpuhult, s Mohácsnál jobbait elvesztett nemzet magát regenerálhatja...

János király bár hosszason haldoklott, tanácsosai le voltak verve, mert nem volt a nemzetben Eleazar, kire a mennybe ragadtatott Ilyés palástja szállatott volna. Most látták kit vesztettek.

Legelső léptők volt, hogy egymásnak ünnepélyes esküt tettek le, hogy János elveinek hív követői lesznek. Míg programjukat megalapíták, eltűnkolták urok halálát, s naponta összejöttek a király szobájában.

Második léptők volt, hogy Verbőczyt s Eszéki János

¹⁾ Magy. Történelmi Emlékek. II. 193.

püspököt a portára inditák, megvinni az annyit halogatott adót, s felkérni a király fia támogatására ¹⁾). Zsigmond lengyel királyhoz jul. 23-án szintén követséget indítottak.

Harmadik volt, tisztába jöni a Fogarasba zárkozott pártos vajdákkal. E végre Török Bálint Fogaras alá szállt, ostromolt és egyezkedett. Azonban a vajdáknak értésére esett a gyász eset, s csak azon feltét alatt kívántak egyezkedésre lépni, ha az ellenök hozott ítéletet megsemmisítik, elkobzott javaikat visszaadják s méltóságukba visszahelyezik. Büszke feltételek, melyek ellenében csak az nyomott valamit, hogy a vajdák biztonsági levél mellett készeknek nyilatkoztak a királynéhez felmenni, s tőle bocsánatot kérni; de miután országgyűlés előtt az esküt a fenálló kormány, Izabella és fia részére letenni vonakodtak, az alkudozás hosszúra nyult.

A tanácsosok, hogy a dolgok fejlődését siettessék, Szászsebesre hongyulást hirdettek. Hűségesen megjelentek a rendek, meg még a szászok is, s részint jó szántokból, részint mert az ország tekintélyesebb erődei Déva, Diód, Küküllővár, Görgény, Vécs, Csicsó, Szamosujvár, Léta, Almás, Hunyad várak, a gerendi és disznódi kastély, Fejérvár s több város a Martinuzziék őrségével voltak ellátva: a királyné és fiának a szászok is letevék az esküt, s csak annyit kértek, hogy a török hadjárataitól és az urak zsarlásaitól védelmezzék ²⁾).

A szászok e lépte meglehetősen befolyással volt a benne bizó Majláthra, de nagyobb volt az, hogy Rádul, oláhoni vajda Martinuzziéknak a barátságos viszony fentartására kötelezte magát, miért ezek Vinczet és Borbereket, mint az oláhoni vajdák egykori, de Majláthtól elfoglalt hűbérét, visszaigérék ³⁾. Még egy harmadik szerencse is érte őket, az, hogy a békétlen morva és szilézi urak egy küldöttséget indítottak volt a még forradalom terén képzelt erdélyiekhez: s most e követség a fenálló kormánynyal, Martinuzziékkal, s nem Majláthékkal kívánt szövetkezni ⁴⁾.

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 31. Simigianus. I. 183.

²⁾ Kovachich: Scriptores Minores. I. 57—59. ³⁾ Kovachich. I. 59.

⁴⁾ Kafona, Hist. Crit. XX. 1404. l.

Mindenfelől kedvező eredmény. Annyival meglepőbb volt a tanácsosokra nézve a hír, hogy Magyarhon pártokra szakadott: egyik Ferdinánd alatt akarja a hont egyesíteni, a más párt, melyhez Zápolya néhány főemberei tartoztak, már alkudozik, mennyiben megírták a császárnak, hogy vagy komolyan gondoljon az ország védelmére, vagy öccsének, Ferdinándnak is rendelkezék, hogy a keze közt lévő részt is bocsássa ki ¹⁾, s hogy csak egy harmadik rész az, mely Martinuzziékkal a régi török pártfogás mellett nyilatkozik... S midőn a Perényi által vezetett köpenyforgató párttól, augusztusban, azon fenyegetést vették, hogy a vajdák ostromával hagyjanak fel, különben segítségükre jönnek ²⁾: jónak látták a tanácsosok, hogy Magyarországra, Izabella támogatására siessenek... s a Majláth által ajánlt fegyverszünetet elfogadák ³⁾.

Kimenetelük hordereje nem pusztá képzelet, mert János király holtteste, s a magyar királyi korona kezökben vala. A halál után egyelőre azon voltak, hogy a királyt Gyulafejérvárrt temessék el; de miután a fejérvári káptalan a koronát s királyi kincstárt erődítvényei gyengesége miatt befogadni tanácsosnak nem tartá: a dévai várba, e magas s kétszeres köfállal körnezett magas sasfészekbe rakták vala le. Most, nehogy a királyfi következési jogát kockáztassák, siettek, hogy a magyar királyok rendes temetkező helyén, Székesfejérvárra tegyék le.

Szászvároshoz serget vontak össze, a hont Bornemisza Boldizsár kormányzására bizák; s a gyászesettől egy hónap mulva, Déváról a király holttestét s koronát Martinuzzi, Török Bálint, Petrovics és Podmániczki János vezérlete, s négyszáz gyalog s ezer lovas fedezete alatt Magyarhonnak indíták.

Az elővigyázat, erős fedezet nem volt oknélküli. Mert alig indultak meg Déváról, a Maros-völgy akkor még járatlan útain, a királyi kincsek mesés sokaságával felbujtogatott havasi oláhok az utócsapatot meghoranták; de saját veszteségekre, mert a

¹⁾ Hatvani, M. Tört. Zsebkönyve. 201. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XX. 1399—401. ³⁾ Istvánfi, Libr. XIII. (148. l.)

fegyveres gyászkíséret szétverte őket ¹⁾. Nagyobb veszély fenyegette őket Ausztria felől, honnan Fels Lénárd tábornok leindult, s mindenáron útját akará állani a temetkezésnek. Martinuzziék sebes haladása ezt is meghiúsítá, ellentállás nélkül érkeztek Székesfejervárra, s sept. 15-kén János királyt a magyar királyok temetkezőhelyére temeték.

Mig ezen vívmányhoz jutnak, Majláth Erdélyben álarczát teljesen elveté. Mint egy Marius, ki lent született, de természetes esze, s hős tettei által alant roppant népszerűséget, patriciusi házassága által fent barátokat szerzett magának, miként az egykori hatalmas néptribun, honszerelme s nagyravágásától korbácsoltatva, a hon megmentőjének veté fel magát. A mint a tanácsosok kivonultak, másodszor is követeket indított a portára, mely a királyfi születését kétség alá hozza, a tanácsosokat elvádolja, s őt méltónak fesse arra, hogy a szultán Erdély kormányát reá bizza. Benn a hazában hol a német, hol a török párt igényei kecségtetése által ismét pártot alakított. Aug. 29 kén, Segesvárt gyűlést tartott, magát és vajda társát kormányzó főkapitányokká nevezteté; a hon jövedelme kezelését magokra ruháztaták; ezer székely háromezer zsoldos fegyverest szavaztattak magoknak; a püspökségre kimondaták, hogy ha dandárját ki nem állítja, tizedét elveszesse; a merész szónok Tomori Miklóst száműzők, jószágait felprédáltaták ²⁾... Bornemisza Boldizsárnak s a várak parancsnokainak megízenék, hogy nyugton maradjanak, mert ők is azt teszik; Izabellához pedig követeket küldtek, kik biztosítsák, hogy Erdély oda fog szózatolni, hová Magyarország többsége ³⁾.

Ez alatt megnyílt a feszült figyelemmel várt királyválasztó gyűlés, még pedig a Rákos mezején. János király országa néhány főur kivételével megjelent, meg a különben is szép s gyásza által még érdekesebbé vált Izabella, özvegy királyné, s fiát János Zsigmondot sept. második felében

¹⁾ Kovachich: *Scriptores Minores*. I. 62. ²⁾ Budai Fer. *Polg. Lexicon*. III. 430. I. 1541 febr. megengedik, hogy Tordára hazajöjjen.

³⁾ Wolf de Bethlen. I. 346. Tud. gyűjt. 1829. VIII. 104. Katona, *Hist. Crit.* XX. 1406. gr. Kemény J. *Art. Dict.* I. 29.

egy akarattal királynak választák, úgy hogy kiskorúságában Izabella vigye a kormányt nevében; s három tanácsost adván melléje, Petrovicsot a bel, Martinuzzit a pénz, Török Bálintot a hadügy vezetésére ¹⁾).

II.

Majláth magát Erdély főkapitányának nevezetvén, fejedelemségre törekszik. Izabellát Budán Ferdinánd ostrom alá veti. Majláth ellen török sereg jó, elfogják, örök fogságra jut.

Mi alatt e fenn foly, Majláth Erdélyben Berethalomban, ujra csak szászföldön, Fogaras közelében sept. 21-kén más gyűlést tartott, egy török csauszt kerített, ki állítólag a szultán nevében eléadta, hogy a porta Majláthot elismerte, s neki engedelmisséget parancsol. Erre a váradi fogságból megtért Kendi Ferencz, Gerendi Márton és Mikola László indítványt tőnek, hogy a gyűlés Majláthot fejedelemmé kiáltsa. A merész fellépés nem kevésbé lepte meg a rendeket; honnan egy rész választó gyűlést, a tapagatodzóbb szászok pedig öt hónapi haladékat kértek, s e szerint a jól kigondolt terv, hogy a szultánt a rendek akaratával capacitálják, ez uttal dugába dőlt. Izabella véve e hírt, oct. 9-kén Bebek Imre, fejevári preposttól s Tomori Ferencztől átírt az erdélyi rendeknek, hogy Majláthtól, ki magának főkapitányi hatalmat vett, óvakodjanak ²⁾. S hihetőleg e levél okozta azt, hogy a választó gyűlés, melyet oct. 18-ra Marosvásárhelyre határoztak, s melyre Majláth a székelyeket azon nem igen csábító záradékkal hívta vala meg, hogy négyezer forintot hozzanak, mint a mely a kirótt török adóba reájok esett ³⁾ — végképp elmaradt.

Csekély vigasztalás Izabellára, azon veszélyhez képest, mely Budán fenyegeté. Fels Lénárd, Ferdinánd vezére oct. 9-én már Esztergomnál állt, Vizsegrádot bevette, s oct. 20-án Buda alatt tite fel táborát, melyhez Perényi, s több magyar urak van-

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XX. 1416. I. Pray, Epistolae Proc. II. 390. Miles, Würg-Engel. 31.

²⁾ Okl. Simigianus. I. 214. ³⁾ Éder, Simigianushoz. I. 208.

nak csatlakozva. Az ostromot alkudozás előzte meg. Izabella színleg késznek nyilatkozott Buda átadására, illetőleg a váradi békekötés elismerésére; de kívánta, hogy Ferdinánd teljesítse előbb a béke feltételeit, azaz adassa vissza Zápolya ös jószágait, mi azonban már ki lévén osztva, csaknem a lehetlenségek sorába tartozott. A vár feladásáról tehát szó sem volt, sőt miután Verböcziék levele megérkezett, s tudtokra lett, hogy a porta a királyfiut éppen azon kegyeivel halmozza, mint atyját ¹⁾: oly kemény ellentálláshoz fogtak, hogy a német táborban lévő magyar urak óhajtásához képest, Ferdinánd serge nov. 16-kán az ostromot tavaszra hagyta, visszavonult; nem jártak messze, s már a nándorfejevári basa, mint a szultán kegye képviselője, ott termett Buda alatt.

Buda felszabadulván, a közfigyelem ismét Erdélyre fordult, hol Majláth a török pártfogás keresésével látszólag felhagyva, Ferdinánd felé kezdett gravitálni, ki már oct. 30-ról tudatta volt a szászokkal, hogy Nádasdi Majláth sógorát, Balassa Zsigmondot, a vajda rokonát s Horváth Gáspár nagyságos urakat beindítá, hogy Majláthot a török felé hajlástól elidegenítsék, s a szászokat Ferdinánd oltalmáról biztosítsák ²⁾. Üres kézzel jöttek, de azért a reményben kifogyhatlan szászoknál, valamint Majláthnál is eredményhez jutottak. Sinken egy gyűlés jön létre, hol mind a vajda, mind a szászok letevők titokban az esküt ³⁾; s azon esetre, mihelyt Ferdinánd 3000 gyalog, 1000 lovas s tüzérséget küld segélyökre, azonnal nyílt engedmességet ígértek, de addig a hűségi okmányt csak a Majláth kezébe tevők le ⁴⁾.

A többi részekkel most se boldogulhattak. Sőt ellenben a magyar megyék, s a megyékben fekvő várak parancsnokai sikra szálltak; sőt a főkapitányok magok közt is meghasonlottak, Balassa Offenbányán Izabella fővezérével Bornemiszával összejött, s a királyné kegyét magának biztosítván, dandárját felajánlta ⁵⁾. S a két párt közt apró csatákra került az ügy.

¹⁾ Okl. Schesaeus, Ruin. Pan. 13. I. Pray, Epis. II. 87.

²⁾ Okl. Éder, Simigianushoz. I. 211. ³⁾ Pray, Epist. Procerum. II. 89.

⁴⁾ Éder, Simigianushoz. I. 241. ⁵⁾ Katona. XX. 1452.

Ferdinánd Gerendi Mártonnak, ki Majláth hűségi fogadását felvitte, 1541. jan. 25-ről okmányt szolgáltatott ki, melyben most is igéri, hogy Erdélyt minden kül és bel ellenségtől megvéendő; addig a három nemzet jogait kiváltságait elismeri, valamint azt is ígérte, hogy tisztségekre csakis ben-született hazafiakat fog alkalmazni ¹⁾. De még le sem érkezett Gerendi, Majláth jónak látta Bornemiszával fegyverszünetet kötni, s febr. elején Tordán, a rendek beleegyezésével a hon kormányát, annak jövedelmeit, sóaknáit egy jövő országgyűlésig kétfelé oszták.

Igy nyílt meg a magyar történelemben oly nevezetes év, melyben a Budát fenyegető vész az erdélyi ügyeket az udvarnál egyidőre háttérbe szorítá. Pesten s környékén német őr-ség volt hagyva, s tavasszal Buda ostroma keményebb alakban volt megújulandó. Martinuzzi, hogy a bekövetkező török beavatkozást elhárítsa, febr. Ferdinánddal alkudozni kezdett. S bár az ostrom viharától reszkető, s Martinuzzitól szigorú gyanúság alá vetett Izabella királyné Ferdinánd kezére játszott: csakhamar belátták fent, hogy az alkudozás, Martinuzzi vas gyűlöletén végül is megtörik; nehogy a segítségre készülő török Ferdinándot megelőzze, a Fels helyébe léptetett Roggendorf fővezért 20,000 emberrel máj. 3-kán Buda alá állíták, s az ostrom megkezdődött.

Míg az ostrom foly, forduljunk Erdélyhez, hová Martinuzzi ápr. 7-kén megírta a szász nemzetnek, hogy hagyjon fel Ferdinánddal, mert csak török pusztításnak tesz ki hazájukat ²⁾. S sok igazza volt, mert Szolymán ismét mindent mozgásba hozott. Míg ő egyfelől nyomult, másfelől a Zápolya által portára küldött Péter moldvai vajdát, kit azon ígéretére, hogy Majláthot kézrekeríteni, trónába visszahelyezett, Achmet bég, nikápoli basa s az oláh-honi vajdával 20,000 ember élén Erdélybe indítá.

Majláth belátva a vész nagyságát, jun. 18-kán felszólítást bocsátott a hazához, hogy a határon álló török ellen fegyverre keljenek ³⁾. Hasztalan volt... Mert bár Ferdinánd fegyvere az

¹⁾ Okl. Éder, Simigianushoz. I. 220—21. 240. l. ²⁾ Okl. Éder, Simigianushoz. I. 289. ³⁾ Okl. Éder, Simigianushoz. I. 285. Kemény, Notit. I. 217.

összerongált Buda alatt csaknem a siker pontján állt: senki sem akart többé engedelmeskedni.

Nem volt mit tennie, 400 emberrel ismét Fogaras várába vette magát, s ellentállásra készült.

S nem ok nélkül bizott Fogaras várában, mert mindamellett, hogy lapályon fekszik, a hadműtan akkori állásához képest tekintélyes erőd vala; négyszögben övedző, maig is ép kemény kőfala, a körüle most is ott mélyedő negyven ötven lépés vizeztartó, melyen ma is láthatólag felszedhető hid vezetett be, bár mely seregnek munkát adott.

Azonban Péter, moldvai vajda, kinek tróna szava beváltásától függött, nem igen válogatá az eszközöket. Megérkeznek, táborba szállnak; sergök egy részét a szász és székelyföld megrettetésére küldik ki ¹⁾, a hátra maradt rész fedezete alatt jó eleve megkezdett cselök kiviteléhez fognak.

Már mielőtt megérkeztek, Majlátnak azt izenék, hogy a szultántól fejedelemségre vágyakodása érdekében jó választ hoznak ²⁾. Fogaras vára alá érkezvén, beizenik, hogy Bornemisza Boldizsár, a királyné főkapitánya velök van, azért csak négyszem közt szeretnének vele szólni. A nagyravágyás erőt vesz Majláth tapintatán, s beleharap a horogba. Fényes küldöttség jelenik meg Fogarasban, hogy menjen ki, hallaná a szultán akaratát, s trónkövetelésének vessenek véget. S neje és övéi minden ellenzése daczára, kimenetelét megígéré ³⁾.

Megkapta mit kért, a hitlevelet, meg a kezesekeket; két moldvai, két oláhországi embert s két törököt, kik fényesen felöltözve, fölhangzó álnevekkal Fogarasba jöttek ⁴⁾.

Majláth erre fejedelmi pompával, mint mondják Gritti drágaköveitől ragyogva ⁵⁾, Tahi Bernád, Czeriák Pál, Kávási Jób s más 40 lovag kíséretében a táborba megy ⁶⁾, hol fényes kísérettel a basa két fia jött elébe. Pompás sátorba száll-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 404. ²⁾ Miles, Sieb. Würg-Engel. 36. Istvánfi Libr. XIV. ³⁾ Magy, Tört. Emlékek. Irók. III. 74. ⁴⁾ Kettőt közülök Martinuzzi 1545-ben kísértetett haza pompával. Fundgruben. I. 33. l. ⁵⁾ Miles, Würg-Engel. ⁶⁾ Istvánfi, Hist. Libr. XIV. (160. l.)

liták, s az első nap a basa s vajdák meglátogatásával s fényes lakomával telt. Másnap is így folyt délig, mi alatt 10,000 lovas Fogarast behálozá. Estve felé Péter vajda a terv kiviteléhez fog, Majláthot magához kéreti, Bornemiszát jobb, ötöt balkéz felől maga mellé tilteti.

A sátrat fegyveres nép állá körül.

A mint leülnek, Péter elveti álarczát, Majláthnak szemrehányásokat tesz, s néhány percz mulva balját Majláth vállára téve felkiált: eb, török császár foglya vagy! Erre a vajda emberei berohantak, Majláthot kifoszták, tollát elvevék, önnön övével kötözik meg; s átadják a basának ¹⁾... Itt van helye az ismeretes regének, mely szerint midőn Majláth a basa esküjére hivatkozott, azon feleletet kapta, hogy az eskü úgy szólt, míg nap lesz az égen, egy hajszála sem görbül meg; de a nap lement, s a basa esküje már nem kötelez...

Igy és itt végzé pályafutását szunyogszegi Majláth István, ki ügyessége által Erdély legfőbb méltóságára emelkedett. Mint alant született ember, még mind az előítéletes történelem nyomása alatt áll; nem látunk mást benne, mint pártost, ki kétszer volt Zápolya, kétszer Ferdinánd párti, s a törökkel is kaczerkodott. Végso nagy csalódása megalázta őt az utókor előtt, pedig mit különbözik a megbukott s Afrika szultána oltalmába siető nagy Pompejusétól, legfelebb, hogy ez mikor poroszloít megpillantá, nem sohajta fel: ki kezét nyújt a zsarnoknak, az szabadságát dobta oda.

Majláth örök fogságra jutott ²⁾, s maga után vonta Fogarasvár bukását, mely jul. 18-kán feladá magát ³⁾... Neje, kis fiával Gáborral, s Margit leányával Magyarországra ment ⁴⁾.

S Erdély Izabella királynénak a hódolati esküt most már egész országnul letehetette, s azt jul. 22-kén le is tette ⁵⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 76.

²⁾ Konstánczinápolyba viték s a héttoronyba zárák, ott halt el 1551-ben. Tud. gyűjt. 1837. VII. 46. l. Kiszabadítására mennyi mindent elkövettek, l. összeállitva, Hatvani Zsebkönyve. 309.

³⁾ Kovachich: Scriptores Minores. I. 22. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 406.

⁵⁾ Ambr. Simigianus. I. 268.

III.

Izabella ostrom alatt. Török segély jő, felszabadítja. Szolymán is megjő,
 Budát elfoglalja. Magyarhon három részre szakad. Izabellát
 Erdély élére állítja.

Ez alatt Izabella királyné Budán ostrom alatt áll, s a jun. elején történt roham vészeitől s lengyel uraktól ingereltetve, beleegyezett hogy Révay jun. 14-ke éjjelén az ostromlókat a várba csempéssze: mi rosszul tütvén ki, Martinuzzit még szigorubb rendszabályokra kényszeríté. Nehéz helyzet, mert a falak omlanak, az élelmi szer. fogyófélben, s a várban csak mintegy kétezer fegyveres... De a basák már közelítenek, a szultán aug. elején már Nándorfejérvártt, hol neki a rabságra jutott Majláthtal kedveskednek... S Roggendorf, Ferdinánd fővezére csak arra ébred, hogy a basák körülfogák, aug. 21-kén estve menekülni akaró táborát megtámadák, tönkre verék, s minden tűzértségétől megfoszták.

Ferdinánd serge futott, vezére Roggendorf sebében és szegyenében meghalt. Aug. 26-kán Szolymán is Buda alá érkezett, megkezdődtek a kölesünös üdvözlések és ajándékozások; de minthogy törvényei tilták keresztény nő lakába lépni, felkérte Izabellát, hogy kis fiát, az egy éves János Zsigmondot, küldje le táborába, hogy lássa azt, kit éppen azon kegyeivel akar halmozni, mint halmozá atyját. Egyszerűnek látszó kívánság, de mégis olyan, mely bármely anyát végtelen aggodalomba hozott volna, s a török ellen működő Izabellát méltán kétségbeejtette. Azonban Verbőczy s főleg a kegyében álló Török Bálint ajánlatára ¹⁾, aug. 29-kén a kis királyfiut pompás kocsiba tevék, s a tanácsosok kíséretében bemutaták Szolymánnak, ki őt szeretetével halmozta ²⁾.

Míg ezek a török táborban időznek, Szolymán finom cselekedetében a jancsárság, a bámész nép között, a budai várba

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 81.

²⁾ Istvánfi, Libr. XIV. (157.)

lopja magát. S csak azon veszik észre, mikor Buda utcáin 3000 török fegyveresen sorakozik, s a várat elfoglaltak kiáltja.

Roppant leveretés, kétségbeejtő helyzet! A királyfi, a tanácsosok, az őrség fejei s maga az őrség egyrésze is mint diszkiséret a török táborában. A főváros, királyi lak megszállva. S a királyi lakban egy könyzáporban úszó gyöngéd anya mondhatni egyedül... Örök nevezetes nap, éppen azon nap, mely 15 év előtt a magyar nemzetet Mohácsnál eltemette.

A királyfi néhány óra mulva, ajándékokkal halmozva megtért; de nem Martinuzzi, Petrovics, Verbőczy, Török B. Battyáni Orbán, kiket tanácskozás ürtigye alatt a szultán magánál tartott ¹⁾.

Budát őrséggel kelle megraknia, mondá a szultán, mert egy változékony nő kezén nem hagyhatja, különben vagy Ferdinánd kezébe esik, vagy oltalma végett minden évben költséges hadjáratokra kell készen lennie. Sept. 1-én megízené Izabellának, hogy átvette Budát, mert látja, hogy megoltalmazni gyenge... készüljön Erdélybe; de biztosítja, hogy mihelyt a herczeg felnő, egész Magyarországot reá szállítja; addig is neki adományozza a Bánságot és Erdélyt a Tiszáig ²⁾...

Budára tehát basa tilt be, s a független magyar királyságnak, a magyar nemzet méltó fájdalmára — vége volt.

Sept. 2-kán a szultán is felment a várba, s egy mecsetté alakított templomban imát végzett. Sept. 4-kén Izabellához pompáson kiállított okmányt küldött fel, melyben őt és fiát ígéretéről biztosítja.

Másnap, sept. 5-kén, ott álltak a fogatok Mátyás király palotája előtt az utolsó magyar királyné elszállítására; ökör fogatok, mert a lovakat felemésztette az ostrom ³⁾... A királyné és kísérete nagy búsan oda hagyá az egykor büszke királyi várat... Mintán elhagyá, a szultán a tanácsosok közül Martinuzzit, Petrovicsot, Battyánit utána bocsátá, Pesten alól

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 66—98. ²⁾ Kovachich : Script. Min. II. 14. Istvánfi, Libr. XIV. (158.) Miles. 35.

³⁾ Csak Varsányon kaptak lovakat. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. I. 371.

érték el. Verböczit Budára küldé, lenne a nemzet főbirája ¹⁾; Török Bálintot pedig, kinek változékonysága s nagyravágyása elég kezességet nem nyújtja, magával vitte Konstánczinápolyba ²⁾).

A Zápolya párt meg vala törve: Ferdinánd is, nehogy Szolymán Bécs, vagy felső Magyarország ellen forduljon, követeket küldött, alkudozott, adót ígért. S az eredménynyel megelégedett Szolymán sept. 22-kén még egyszer felment Budára, vívmányáért újra hálát adott istenének, s azzal haza indult.

Haza ment, Izabellát itt hagyá hazátlan bujdosásban, mert hová jöni akart, Erdély határit Bornemisza Boldizsár, kit Martinuzzi itt hagyott volt, részint Erdélyt, de inkább hatalmát Martinuzzitól féltve, fegyveres néppel zárta el előttök ³⁾. Lippára vették be magokat, ott üték fel a fejedelmi udvart.

A pápa, császár, német rendek, kik eddig a magyar nemzet gyengülésében még tán nyereményt láttak: most ki kezdtek ábrándulni. A tetőpontján álló török birodalom határa most már Bécestől csak néhány mértföld. Mire évtizedeken át készültek, a török elleni segélyadásra, most mindent elkövettek: egész Németország fenyegetve látta magát, mert a feltartó védfal, a magyar nemzet, oda van dobátva a hódítónak.

Martinuzzit és pártját az esemény mélyen leverte. Magyarország háromra lett szakadása végfelen fájdalmat okozott minden jobb kebelnek: s tagadhatlanul Martinuzzi is a jobb hazafiak közé tartozott még.

Újra egyesíteni a hont: ez óhajtásban központosult minden szív dobbanása. S miután a német rendek Ferdinándnak valahára komoly ígéreteket tettek, még Martinuzzi is feléje kezdett hajolni pártjával. Izabella, ki megalázott helyzetét bajosan szokhatta, most szívesebben egyezkedett mint valaha; Martinuzzi, Statileo és Petrovics részére dec. 18-kán teljhatalmozást irt alá, hogy a váradi béke alapján alkudozást nyissanak.

¹⁾ Kité a basa megétetett. Csengeri Budapesti Szemléje. I. 185—90. Tud. gyűjt. X. 1—33. 1. ²⁾ Ott holt el Majláthtal a hét toronyban 1550-ben. Tud. gyűjt. 1835. IV. 60. Istvánfi, Libr. XIV.

³⁾ Kemény: Fundgruben. I. 25. Katona. XXI. 11. 38.

S dec. 29-kén Gyalun, Izabella biztosai, s Ferdinánd részéről Serédi Gáspár előleges egyezményt irtak alá, melynél fogva ki lőn mondva, hogy Izabella a váradi béke feltételei mellett igényeiről kész lemondani ¹⁾.

Az említett béke pontjainál fogva Izabellának vissza kell vala kapnia a Szepességet, vissza az egykor oly gazdag Zápolya-ház minden várait, uradalmait: nehéz pontok, mert azok Ferdinánd főnökei közt ki voltak már osztva. Martinuzzi igényei szintén hasonlóak, ő sem kívánt kevesebbet, mint hogy Erdély kormánya kezében hagyassék; s Ferdinánd azt kívánta, hogy miután Erdélynek két vajdája szokott lenni, Martinuzzi is azt egy társvajdával kormányozza ²⁾.

Martinuzzi ez egyezkedéstől nem sokat várt. Csak annyit akart, hogy bizonytalan helyzetében Ferdinánd felé se szedje fel maga után a hidakat. Minden gondja a volt, hogy a királynénak és udvarának Erdélyt megnyitassa. E végre Erdély rendjeinek gyűlést hirdet, 1542. jan. 10-én Tordán a megyékkel, 25-n Vásárhelyt a székelyekkel és szászokkal tanácskozik, s ékes szólása minden erejét felhasználá, hogy a nemzetet a török Budán elkövetett árulásával kibékéltesse ³⁾; mert attól tartottak, hogy ha Izabellát hegyeink közé vesszük, a kétfelőlről ostromolt, s végre is török igába esett Buda sorsára jutunk. Végre félelmükön győzött a hazafiság önérzete. Márcz. 29-kén a rendek Tordán gyűlést tartanak: Izabella befogadását s oltalmazását elhatározták. Azon esetre, ha valaki Erdélyt megrohaná népfelkelést, véres kard-hordozást határoztak. Bornemisza Boldizsárt, ki Erdélyt a király halálától fogva igazgatá, s Izabella bebocsáttatását ellenezte, kielégíték, felmenték, Erdélyből kiszavazák: a kormánypálczát Martinuzzi kezébe tevék le, mint helytartóba, mellé a hét megye hét tanácsost választott, s felkérték a székely és szász nemzetet, hogy csatlakozzanak, s magok is ugyanannyi tanácsossal támogassák az új kormányt ⁴⁾.

¹⁾ Buchholz, Geschichte. Ferdinánd. I. V. 172. ²⁾ Hatvani, M. Tört. Zsebkönyve. 254. ³⁾ Kulcsárféle Krónika. 13. l. gr. Kemény Cod. Art. Diet. I. 83. ⁴⁾ Ugyanott. 88. l.

E vívmány Martinuzzi ingatag politikáját egyszerre megváltoztatá. A gyalui előleges szerződés nem tetszett többé, s mikor Ferdinánd azt ápr. 23-kán azon záradékkal fogadá el, hogy ünnepélyes aláírását Martinuzziék hódolatja bemutatása utánra halasztja: a szerződésnek Izabellávali megerősítettéről nem akart hallani; s folytatá készületeit, hogy a királynét biztosabb menhelyre, Erdélybe hozhassa.

Ily élére voltak állítva a körülmények, midőn Erdély dacolva vésszszel viharral megnyitá bércei fellegrárát a hontalan magyar királynénak s a vele hányódó magyar szent koronának. Fényes küldöttség érkezett Lippára, mely ünnepélyesen behitta, s egy más, mely a határokon várta, hogy Dévára kísérje.

Erdélybe jött tehát; nem soká megérkeztek a rendek, előkőn Adorján, kolozsvári plébános és kir. tanácsos, s Izabellát mint Erdély fejedelmét köszönték.

Fejedelmi székvárosúl Fejérvárt, s lakul az — ápr. 8-án megholt — Statileo püspök megürült lakát határázák. Pünköszt után négy nappal, Izabella, a püspöki javakat lefoglalástól félő papságnak Déván okmányt ada ki, melyben azok sorsát a legközelebbi országgyűlésre bíz¹⁾: mire a rendek őt Fejérvárra, mint a vajdai kor legtekintélyesebb magyar városába kísérek²⁾.

Senki sem képzelte még ekkor, hogy Budán nem fog ülni több magyar király... s hogy Fejérvár másfélszázadig lesz az erdélyi nemzeti fejdelemségnek, a magyar királyság e romjának székhelye.

¹⁾ Okl. Szeredai Series. Episcop. 200. l.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 408.

IZABELLA KIRÁLYNÉ.

(1542—51.)

I.

Izabella Erdélyben szervezi magát. Birodalma határa. Ferdinánd részére szándékolta lemondásáról felhagy. A török hadat hoz: Ferdinánd a kormánya alatti Magyarhont védeni nem képes, folyvást vesz belőle.

Izabella királyné Erdélybe jött, egyelőre a dévai, később a gyalui várban, véglegesen pedig Gyulaféjérvárt útj fel királyi székét... Sajátlag e ponton válik el Erdély Magyarhontól... E percztől két magyar haza van, de csak mint egy test két szívkamarája, melynek egy az öröme, egy a fájdalma.

Izabella királyné a szultán és nemzet akaratahoz képest átvette fia nevében, annak nagykorúságáig a kormányt: s a Bánság, Magyarország egy része s Erdély felett elkezdé kormányzását.

Magyarország királynéja s vele a magyar szent korona végre is Erdélybe szorult, mintegy bizonyítékául annak, hogy az ő magyar királyok Feketetengerig nyúló birodalmának Erdély lett volna legtermészetesebb, legerősebb középpontja.

Mikor Izabella bejött, még hatalmas terület felett rendelkezett: Kassától Belgrádig terjedett uralma.

A Tiszán túl, Kassa vidéke a szép jellemű Csécsey Lénárd; lejjebb a váradi és csanádi püspökség, Szathmár, Arad, Bihar, Szolnok, Békés megyék Martinuzzi alatt; Temesvár és Lippa környéke, Lugos, Káransebes s több városok felett, a Dunáig és Belgrádig, a királyi-ház tántoríthatlan

rokona, Petrovics Péter állt; Erdélyt s Máramarost a királyné kormánytanácsa igazgató¹⁾. Bár a magyar királyné egy sereg hatalmas várat, egy sereg várost és falut mondhatott magáénak; de fájdalom, a török kézre került Buda helyett Gyulafejevár, Mátyás palotája helyett erdélyi püspöki-lak lett a királyi székváros s királyi-lak. Szomorán kiálthatunk fel Virgille: En quo discordia cives — Perduxit miseros.

A mint felebb látók, mikor Izabella Erdély határát átlépte, alkudozásban állt Ferdinánddal, hogy a magyar birodalom e részeit is uralma alá bocsássa; a szerződés már papíron volt, Ferdinánd megerősíté, Izabellán volt a sor, hogy azt aláírja.

E szerződésnél fogva Izabellának Szepesvárra kell vala költöznie, mint a vissza ígért szepességi hercegség, a Zápolyák ős fészkebe; igende elfoglalója, a hatalmas Thurzó Elek azt előleges kárpótlás nélkül kibocsátani nem akarta: Izabella tehát a szerződést aláírni vonakodott.

Azonban a történik, hogy a német birodalom valahára Magyarország visszafoglalására tekintélyes serget szavazott, s az éppen indulandó volt. E sereg Erdély ellen is fordulhat, gondolák Martinuzziék, s a különben is feltételes szerződvényt a királynéval jul. 26-kán Fejérvárt aláíraták²⁾.

Harmadnap Izabella Kolozsvárra indult, hol a meghívott rendekkel, minthogy Székesfejérvárt jelen nem lehetett, férje temetési tinnepélyét maga is megtartá³⁾.

A birodalmi sereg septemberben csakugyan beindult. Mire Erdélyből követség mene Bécsbe, mely a szerződvény értelmében hódolatot vitt⁴⁾. S Ferdinánd oct. 1-én Martinuzzi részére egy külön szerződvényt irt alá, melyben állásában biztosítja.

Kedvező percz Ferdinándra, ugylátszik közóhajtás lön egyesülni Ferdinánd alatt, hogy közös erővel Budát s a többi részeket vissza vegyék... De nem volt ki felhasználja, mert Joákim brandenburgi fejdelem, a birodalmi sereg fővezére, Buda helyett Pestet ostromlá, s mire meghallá, hogy a töröksereg

¹⁾ Francisci Forgács Rerum Hungaricarum Commentarii. 2—3. l.

²⁾ L. az Oklevelet. Katona. XXI. 186. l. ³⁾ Wolf, de Bethlen I. 416.

⁴⁾ Bucholcz, Gesch. Ferd. V. 188.

Nándorfejérvára érkezett, Ferdinánd s a sereg legnagyobb megaláztatására — visszahuzta táborát.

Az ország, mely kétségbeesett védelme felől, zugolódásra fakadt; s a közelkedeseredést nevelte az, hogy a német vezérek a kudarcot a magyarokra háríták, miért a hatalmas Perényi Péter fogságra vettetett, idegen bírák elé állítottatott ¹⁾. Mire Thurzó Elek, helytartó, s más protestánsok szertefutottak ²⁾.

Ez esemény és erőszak a protestáns Erdélyt is megrázá. Martinuzzi Perényi sorsától félhetett. A nép Péter vajdát rettegé, kinek a szultán meghagyta, hogy Erdélyen a Ferdinánddal szövetekezést megbosszulja.

Bár mennyire hánykodtak a kedélyek, oct. 11-én küldöttek indultak Bécsbe, s felkérték Ferdinándot, hogy Péter ellen segílyt küldjön ³⁾. Azonban segíly helyett a jött, hogy Ferdinánd oct. 18-án az erdélyi püspökség javait Serédi Gáspárnak, a felső magyarhoni hadak vezérének adományozta ⁴⁾.

Segíly sehol, s Péter vajda oct. 24-én Beszterezénél betört, Csicsót ostrom alá vette ⁵⁾. A német táborra jött, de tábor nem talált török sereg szintén fenyegetőleg állt Erdély határain. S Ferdinánd segíly helyett, Bornemisza Pál, budai praepostot mint királyi biztost indítá, hogy Erdélyt átvegye, s azt Báthori Endrének, mint királyi helytartónak kormánya alá bocsássa.

Már csaknem közben láták Erdélyt, mikor Martinuzzi, fájlalva magát, Izabellát és a hont koczkára vetni, döntő gondolatra jön: oct. 29-én, Váradról kereken megírta Ferdinándnak, hogy Erdély átbevését halasszák jobb időkre, Báthorit ne küldje, mert ez alkalommal maga veszi át Izabellától a kormányt Ferdinánd részére, s egyszersmind az ország javáért a törökkel összeköttetésbe tette magát ⁶⁾.

Még nem vette volt Ferdinánd e kellemetlen levelet, mi-

¹⁾ Fogva volt 1547-ig. Elbetegesedett, Istvánfi, Libr. XV. s a mint kijött megholt. ²⁾ Jellemzését Istvánfi, Libr. XV. 167. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 120. ⁴⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 218. ⁵⁾ Kemény, Fundgruben. I. 27. Miles szerint előbb Brassóra jő. 37. l. ⁶⁾ Hatvani, M. Történeti Zsebkönyve. 263.

dön nov. 1-én Pozsonban hongytilést hirdetett, s a nádor választást, alkotmányos életünk ez egyik garantiáját, azon reménnyel hárítá el, hogy azt a maholnap egyesítendő országgal fogja megválasztatni.

Szép remény, de mindennap messzebb esett tőle. A török naponta foglalt. S mikor Serédi nov. közepén megírta, hogy meg van bízva a királynét a Szepeességre kísérni: Izabella azt válaszolá, hogy Péter vajda hadaival Erdélyben van, mig tehát ki nem megy — mit egyébaránt fegyverrel nem is kényszerítettek — Erdély érdekében tanácsosnak látja itt maradni; különbenis még mielőtt kimegy, Szepesvár átadását kívánja ¹⁾.

Mindkettő nyilatkozott tehát, Martinuzzi is Izabella is: s Ferdinándnak meglehetősen meg lön mondva, hogy Erdélyt átengedni nem hajlandók. Serédi erre kényszerítőleg lépett fel, megírta, hogy dec. elején Kolozsvártt lesz, Martinuzzit felszólítja, hogy jöne ő is oda; azonban a közvélemény e tervtől már messzejárt, s Serédi mind az udvartól, mind a rendektől oly válaszokat kapott, hogy mielőtt bosszusan távoznék, azzal fenyegetődözött, hogy fegyverrel is végre hajtják Erdély visszakapcsolását. Türeből dec. 24-én még visszair a szászokhoz, inti őket adott szavuk megtartása, s a tőle megtagadott püspöki dézma kiszolgáltatására ²⁾: s azzal hazament.

Bár azt tudnák védelmezni, mit birnak, gondolák az erdélyiek, kik éppen Tordánál táborban álltak. Nehogy baj következék, a tábor dec. 22-kén Tordán gyűléssé alakult, s Izabellához felíratot intéztek, melyben engedelmet kértek, hogy egybehívása nélkül hongytilést rögtönöztek; megköszönték, hogy Patocsi Ferenczékét Ferdinándhoz küldte volt, s hajlandónak mutatta magát a hon javáért lemondani: de felszólíták, hogy a három nemzetből rendeljen magához küldötteket, hallgassa ki véleményöket, mielőtt a hon felett határzana ³⁾. Mi annyit látsozt tenni, hogy a közvélemény abban állapodott meg, hogy

¹⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 264. ²⁾ Okl. szász nemz. levéltár másolata, gr. Kemény József gyűjt. ³⁾ L. Az articulust Codex Art. Diet. I. 46. gr. Kemény J. gyűjteményében.

Lengyelország, Moldva és Oláhország példájára adó mellett, vessék magokat a szultán oltalma alá, a mit később ki is vittek.

Kissé messze is mentek volt a dolgok, hogy Erdély csak-ugy könnyedén oda adja magát. A közkedvességet nyert özvegy királyné s a nemzet árvája János Zsigmond könnyű kibocsátását a nemzet lovagiassága sem engedé. Tulfelől a polgári és vallásos szabadság annyira felvirágzott vala, hogy azt kockáztatni, senki sem akarta. Az udvarnál Izabella és Martinuzzi habozott, a protestáns Petrovics és Battyáni, a királyné két legbefolyásosabb tanácsosa nyíltan ellenzette; a nemzet ketőjök közt megosztolt, s már csak az a kérdés, melyik hatalmasabb.

Országgyűlésre bízák az ügyet. A két párt kemény összeapásra készült. Martinuzzi, ki a nyereséges átadásról mind nem mondott le, hogy Ferdinánd kegyét kiérdemelje, a protestánsok ellen is fel akart egyúttal lépni: Honterus Jánost brassai papot, ki a Barczaságot lutherán vallásra téríté, s Brasóban már oct. folytán lutherán istentiszteletet kezdett, e hongyűlésre megidézteté. 1543. febr. 26-án Tordán nyílt meg e vezetes gyűlés, melyre Honter megjelenni nem mert, hanem paptársait küldé; s mely végül is oda ütött ki, hogy a protestáns vallás ügye, ha eléjött is, inkább diadalban részesült ¹⁾, mert a végzések közt csak azt látjuk, hogy a független párt győzött, Izabellát fia nevében fejdelmöknek nyilváníták, minden fenségi jogot kezébe tettek le, kikötötték, hogy idegent országos hivatalba ne tegyen; s azon döntő határozatot hozák, hogy a portára küldjék meg az adót, vigyék meg a szultán felsősége Izabella és fia uralma elismerését, kérjék fel a szultánt, hogy a királyfi halála esetére biztosítson Erdélynek szabad fejedelmi választást ²⁾.

A koczka el volt vetve. A bizonytalanságnak vége volt. Ferdinánd belátta, hogy szépen mire sem mehet többé, a protestantismust többé nem legyezé, hanem ápr. 21-én a Szepes-

¹⁾ Benkő, Milkovia. II. 467. Chron. Fuchs-Olt. I. 54. Miles 39. Kato-
na XXI. 260. ²⁾ Az articulusokat gr. Kemény J. Cod. Art.
Diet. I. 50. I. Archiv N. F. II. 114.

ségen ellene keményen fellép... Erdélyben pedig Honter nyomott röpiratban hirdeté a Barczaság reformatióját.

Ily hangulat nralkodott Erdélyben, mikor Martinuzzi a szultán azon parancsát vette, hogy szarvasmarha, juh és liszt-ről gondoskodjék induló félben álló serge számára; s tulfelől vette Ferdinándtól, hogy Báthorit a várak átvételére sereggel Erdélybe indítja. Martinuzzi félretéve minden tétovázást, előbb csak tanácslá, hogy Báthorit ne küldje, mert Erdély nem lesz hajlandó bebocsátni; később kereken kimondá, hogy Erdélyt s a várakat Izabella nem adja.

Nem is volt ideje, mert a szultán nagy haddal készült Magyarországra. Hogy előbb Erdélylyel tisztába jöjjön, Péter, moldvai vajdát reánk küldé; ez a Bodzán nyomul be, s ugy vonul Beszterczének ¹⁾, mintegy tudtára adván Erdélynek, hogy ha a szultán felsőségét el nem ismeri, s az adót megküldeni tovább is vonakodik, haragját magára várhatja ²⁾. Martinuzzi belátta, hogy szép szóval a törököt tovább kielégíteni nem lehet: adót szedetett, melybe a székely főbbek két, a lófők egy darab ökröt, a nép pedig 1 frtot ada ³⁾. S a tizezer arannyal, mint Erdély legelső rendes egy évi török adójával jun. 1-én Szalánczi János és Fekete Ferencz a Drávához érkezett szultán elé siettek.

Erre Szolymán és Ferdinánd közt megnyílt a hadjárat, melyben a török a Duna mentén ismét egy sereg várat és várost ejt hatalmába: többek közt aug. 10-kén Esztergomot, sept. 4-én Székesfejérvárt bevette; s mintegy jószántából megtért, mert Ferdinánd serge oly szellemű volt, hogy csatát nem lehetett vele kísérteni ⁴⁾.

A szultán elment, de Rusztán basát a Rákoson hagyta, nehogy Buda a Ferdinándtól Pozsonhoz összehuzott seregnek áldozatul essék. Körül-belől 15—20,000 magyar nemes támogatá a tábort, s Erdélyt is felszóliták, hogy jöjjenek, s egye-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 416. Miles, Würng-Engel. 37. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 229. Wolf. de Bethlen. I. 417. ³⁾ Kulcsárféle Krónika. 13. l. ⁴⁾ A hadjárat részleteit l. Istvánfi, Libr. XV. Katona, XXI. 295.

sült erővel Budát vegyék vissza. Martinuzzi késznek nyilatkozott volt, s csak arra kérte Ferdinándot, hogy a Tiszát fedezze, míg táborával átkelhet... Azonban a mint a szultán vissza-indult, s a cseh, morva s több örökös tartománybeli urak határait többé nem féltheték, azonnal nyergeltek. Az erre elkeseredett magyarság Ferdinándhoz küld, felkéri, siessen le, s akadályozza meg a sereg szétmállását. Ferdinánd sept. 19-én le is jött, s öt annyi kérésök után valahára táborukba látva, vérmes reményeket kötöttek a sikerhez, csaknem Budán a török által tapodott magyar trón körül láták magokat, édes álmaikban... azonban az osztrák urakat Ferdinánd sem vala képes Rusztán és Buda ellen vezetni.

Képzeltetni a magyarság hangulatát a csalódás felett; mire egy nagy rész azon gondolatra jött, hogy jobb egyszerre s Erdélylyel együtt a törökhöz csatlakozni, mint minden évben egy-egy darab országot veszítve, mint meghódítottak hajójának járomba... Erdély politikáját követve, a törökkel alkudozni kezdtek ¹⁾... Az erdélyi rendek pedig nagyot okulva, nov. 29-kén Marosvásárhelytől összegyűltek, s Martinuzzi elnöklete alatt több rendszabály mellett, a török adót állandósítani akarván, felhajtását szervezék, s meghatározzák egyszersmind, hogy a 10,000 arany adó mellett mi ajándékot kezdjenek küldeni ²⁾.

Azonban Ferdinánd tapintatossága ezúttal is módot talált Magyarhont lecsilapítani. Elhiteté a magyarokkal, hogy tavasszal a pápa és német birodalom segélyével, a császárral együtt személyesen lépnek síkra Magyarországért: s a nemzet felmondott a török rokonszenvvvel, s harcra kezdett készülni.

Készültek, s hogy e készület országos legyen, Ferdinánd Erdélyt és a tiszai megyéket Martinuzzi által 1544. első napjaira Váradra hivatá, Bornemisza Pál veszprémi püspököt királyi biztosául oda küldé.

Bornemisza jan. 8-án az egybegyűlt rendek elé lépett, s előadva, hogy a király személyesen akarja ez év hadjáratát ve-

¹⁾ Hatvani, Történelmi Zsebkönyve. 274. ²⁾ Ez ajándék értéke kupaiból és pénzből állott. L. részletesen gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 51—54.

zetni, felkérte a rendeket, hogy támogassák. Buda visszavétele még mind hő óhajta lévén minden magyarnak, hogy Erdély se maradjon hátra, minden kaputól három forint adót szavaztak meg, s azon ígéretet tették, hogy jobbágyostól sikra szállnak a nagy cél elérésére.

Bornemisza annyira meg volt elégedve, hogy másnap okmányt nyújt át Martinuzzinak, melyben Ferdinánd őt helytartójának s kincstárnokának nevezé, mi által hatalma, mit eddig csakis a tiszai megyék felett nem korlátolt senki, Izabella egész birodalma területére kiterjesztetett. Jan. 12-kén a királyi biztos és királyi helytartó közt értekezlet vette folyamat, melyben Martinuzzi következő feltételeit nyilvánítá: hogy Ferdinánd Erdélybe senkit se küldjön, míg serge hadjáratát derekasan meg nem kezdi; Izabella kivonulását ne erőszakolja, különben Erdély török kézre jut; végül, hogy azon ideig engedje, hogy Izabella nevében kormányozhasson, mert az erdélyiek nyugtalanok és nyakasok.

Erre Bornemisza jan. 21-kén Gyaluba érkezett Izabellához. Másnap kihallgatást nyert, melyen Lesetzki lengyel követ, Petrovics, Mikola László alhelytartó ¹⁾, Kendi Ferencz s néhány tanácsos volt jelen. Küldetését, mi Erdély átadását tárgyzá itt is előadta; de a királyné csak annyit válaszolt: hogy a tárgy fontos, s minden tanácsosai kihallgatását igényli, azokat — minthogy azon időben nem laktak az udvarnál — febr. 18-ra összehívja, s határozatukat különös követ által fogja a királynak tudtúl adni. Azonban estve a királyné Bornemiszát magán kihallgatásban részesíté, melyen csupán a lengyel követ s a királyné lengyel titkára volt jelen. Nem tudni a gyenge asszony, vagy a betanított királyné beszélt, elég hogy mentegeté magát, hogy őt Erdélyben csak tanácsosai tartják, kik a törökkel tartanak; s kérte Ferdinándot, hogy mi előbb szabadítsa meg innen, mit fogságnak nevezett; ígérte, hogy az erdélyi püspökség birtokait, Serédin kívül — kitől a múlt decemberben megtagadta — átadja bár kinek, de Serédit az er-

¹⁾ Kolozsm. Convent. Transsumt. XI. 133.

délyiek nem szeretik; biztosítá, hogy Temesvárt Petrovics az ő szavára szintén átbocsátja, csak Ferdinánd Petrovicsnak érette más várat adjon Szepesvár közelében; magának pedig Szepesváron kívül még egy várat kért, hogy ha ott pestis mi háborgatná, legyen hová húzza magát; titkára bihari Csáki Mihály kánonok ¹⁾ számára kérte az aradi praepostságot; Martinuzzira nézve pedig tanácslá, hogy ne higyenek neki, de azért bizalmat tetteksenek iránta...

Az eszélyes kir. biztos nem hitt teljesen Izabellának, több bizonyosságot kívánván, Temesvár átadása iránt Petrovicsot is felszólilá: s az hasonló értelemben nyilatkozott, Temesvárért Munkácsot kérte; az alatta állt ráczok részére pedig, hogy erősítse meg Ferdinánd őket birtokukban, melyre őket János király telepíté, s biztosítsa, hogyha Szerbországot visszafoglalja, őket hazájokba ereszti, s ismét despota választást enged nekik.

Kendi Ferenczcel szintén értekezett, az egy tisztességes állomást óhajtott. Végezvén Erdélyben, Bornemisza Váradra tért, hol Martinuzzival a tavaszi hadjárat felett tervelgettek; onnan Béltekre ment Drágfi Gáspárhoz, Izabella hatalmas hivéhez, azt szintén megnyerte; onnan Battyáni Orbánhoz, ki a dunai hajóhad parancsnokságát kívánta... S azzal vissza Ferdinándhoz sietett ²⁾.

Igy kezdődött ez év, melynek januárában órákig tartó nap s három holdfogyatkozást jegyeztek fel, s mint írják, márcziusban három, juniusból már öt nap mutatkozott az egen; s nyár folytán annyi sáska jelent meg, hogy ágyukkal lödözték ³⁾.

¹⁾ Ezen Csáki az 1268-ban nemesedett, bihari elő nevet viselt, a grófi családtól különböző Csákiakhoz tartozott. Cs. Mihály 1543-ban krasznai esperest (Szeredai Notit. Cap. Alb. 164.) Később Izabella titoknoka, végül János Zs. cancellára. † 1572. sat. I. gr. Kemény értekezését róla. Archiv. d. Vereins. N. F. II. 75—127.

²⁾ L. Bornemisza előterjesztését, Buchholtz. V. 174—176. 202—9.

³⁾ Miles, Würng-Engel. 39. I.

Nem tudni mennyi befolyása volt a kedélyekre az égi jeleknek, mely a kűszöbön álló anarchiát látszott jövendőlni, de hogy a Bornemisza püspök benjárása Erdély rendjeinek csakugyan visszatetszett, s hogy Martinuzziiban ekkor a függetlenség istápját láták, mutatják az országgyűlési végzések, melyek Tordán, ápr. 24-én keletkeztek. Itt keletkezett az annyit emlegetett törvényczikk, mely által a három nemzet, mint század előtt, minden ellenség ellen egymással egyességre lépett, kimondván, hogy a közös hazát pénz és védelmi erővel egyaránt védelmezik; meghatározzák, bár érvénybe nem lépett, hogy vallás dolgában többé senki se ujjitsjon, ellenben a meglevő vallások egymást ne botránkoztassák; mi végre a három Barsait, kik egy fészülettel illetlenül bántak, nyomozás alá vetették; végre határozattá lön, hogy Martinuzzi helytartó tudta nélkül, senki követeket az országból ne küldjön, s azon hatalommal ruházzák fel, hogy jószágokat adományozhasson ¹⁾.

S az ördög nem is aludt, mert a budai basa összehozta a vidékről a török csapatokat, s május folytán Vizsegrádot, s utána egy sereg magyarhoni várat megveve ²⁾. S a magyarhoniakat oda keseríté, hogy a tiszamelléki megyék jul. 6-kán Sajó-Szt.-Péteren, az Erdélyhez tartó alföldi megyék Debreczenben gyűlést tartának, s meghatározzák, hogy ismerjék el a török felsőséget s kínálják meg adófizetéssel.

Az izgalom e percét Martinuzzi egy államesinyra használta fel. Tordára aug. 1-re országgyűlést hi össze, s az egykor János királytól, legközelebb Ferdinándtól is megnyert helytartói és kincstárnoksági czímet még egygyel akará szaporítani, mit tényleg már birt, a főkormányzósággal. A hatalmat megszavazták, de nem a czímet, csak is az ország főbirájának nevezék ³⁾... Azért az udvar Erdély feletti kormánya megbukott, Erdélyt, mit eddig Petrovics Izabella nevében kormányzott, szintén hatalmába kapá; s törvénybe ígtatták, hogy minden országos jövedelem az ő kezébe szolgáltassék ⁴⁾.

¹⁾ Az articulusokat l. gr. Kemény, Art. Diet. I. 57. ²⁾ L. Istvánfi. Libr. XVI. ³⁾ Judex generalis; de főkormányzónak hitták. Fundgruben. I. 29. l. ⁴⁾ Tordán 1544. aug. 1-i 3. és 4-dik art.

Petrovics látva, hogy a pálos barátról is maholnap elmondhatni, mit Mohácsnál (Tomori) Pál barátról mondtak: hogy neki viszi a magyarokat, — elismerve az ember roppant népszerűségét s még eddig szerencsés politikáját, hogy szakadást ne csináljon, nem magyarázgatá, hogy ő Ferdinánd s nem Izabella helytartója... a gyűlést még folyama alatt odahagyta, kiment a Bánságba, mi kezén maradt ¹⁾).

S az új kormányzó mindjárt hevenyében adót rótt ki; aug. 20-kán a székelyeken ököradót szedetett ²⁾); s a moldvai vajdák folyvást visszakövetelt hűbérét, a festői magasságban fekvő s az ő szamosujvári várát legközelebből fenyegető Csicsói-várat, Izabella nevében lerontatá ³⁾).

II.

Martinuzzi mint kormányzó. Ferdinánddal felhagy, a törökkel kezd szövetkezni. Meg akarják buktatni, de kívágja magát.

Martinuzzi hatalma legmagasb fokára jutott. Csak mint helytartó és főbiró irt ugyan alá, de kormányzónak czimezék és tekinték; s a nélkül, hogy a királyné megerősítésére szüksége lett volna, hivatalokat osztott, falukat adományozott ⁴⁾); csak is jószág és fövesztési ítéleteit lehetett a királyné elé feleltetni ⁵⁾).

Ártánházi Bornemisza Boldizsár, Izabella egykori erdélyi fővezére, ugylátszik, teljesen lelépett, jutalmul oct. 21-kén Izabellától Létavárát kapta ⁶⁾).

Martinuzzi mellé, mint alhelytartó és alfőbiró szamosfalvi Mikola László lépett fel ⁷⁾).

¹⁾ Kulcsárféle. Krónika. 13. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 462. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 418. ⁴⁾ Adományait így kezdi: Nos Frater Georgius, Episc. Varad. Thesaur. Locumten. Reginalis Majestatis et Illustrissimi filii sui, ac Regni Hungariae Judex Generalis. E cím alatt erősíti meg a szászok diplomáját 1544. nov. 11-én. L. Adományát Kolozsm. Conv. Trans. XI. 915. ⁵⁾ 1544. aug. 1. Tordai gyűlés 2. art. gr. Kemény Art. Diet. 68. ⁶⁾ Kolozsm. Conv. Transsum. XIV. 33. 38. Neje, Szécsi Anna 1547. máj. 11-kén már özvegy. Kolozsm. Conv. Transsum. IX. 128. ⁷⁾ Kolozsm. Convent. Transsumtumai. V. 561. XI. 133.

Igy volt szervezve Erdély s a hozzá csatolt magyarhoni megyék kormánya, midőn a császár Wormsba, 1545. elejére birodalmi gyűlést hirdetett, s Ferdinánd gyertyaszentelőre, Nagyszombatba szintén országgyűlést, hová Erdélyt s a tiszai megyéket is meghívá, hogy a birodalommal kezet fogva a török ellen szervezzék magokat.

Nagy volt a remény, mely e gyűlésekhez köttetett... Azonban a pápa közbevág, kihirdeti márcz. 15-ére a trienti zsinatot: a német protestáns fejdelmek ebben vallásuk elleni hadüzenetet láttak, egy sem gondolt többé a törökre. Ferdinánd belátta elhagyatottságát, követeket indított a portára, mely bár adófizetés mellett neki békét eszközöljön.

E benyomás alatt nyílt meg febr. 2-kán a nagyszombati zajos gyűlés, hol a rendek a királyt és császárt ámitással, rászedéssel vádolták, s oly beszédeket tartottak, hogy a császár követe meg sem merte irni; s éltetik Martinuzzit, mint a hon legnagyobb férfiát, ki Erdélynek békét birt eszközölni ¹⁾.

Martinuzzi megragadva a békétlen hangulatot, nehogy az ország rendre török hódítmánynyá váljék: az egész Magyarhont rá akará birni, hogy ismerjék el János Zsigmondot, s Erdélylyel csatlakozottan ajánlják magokat a szultán felsősége alá. Hogy ezt elpróbálja, jun. 7-re az erdélyi és tiszai megyei rendeknek Debreczenbe országgyűlést hirdetett, melyre a ferdinándpártat is szívesen látta, s tervével kilépett; de a rendek még most, míg a birodalmi gyűlés eredményét nem látják, a török adót s hadi készületet megszavazták ugyan, de az egész hon feletti alkudozást jónak látták elhalasztani ²⁾.

Azonban a birodalmi gyűlés határozata sem soká késett, kinttűnt, hogy a reformatió elleni harczot elibe teszik a török elleni segélyadásnak. Roppant békétlenség keletkezék. Erdély törökös politikája mind népszerűbbé lett, Magyarhonban pártgyűlések keletkeztek, s némelyikben Martinuzzi is megjelent; Bá-

¹⁾ L. az érdekes részleteket. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 119.

²⁾ Kovachich, Suppl. ad. Vestigia Comitiorum. III. 191. Pray, Epist. Procer. II. 139. 1.

thori Endre néhány hatalmas barátjával Martinuzzihoz csatlakozott... De nem hiányzottak az olyak is, mint Serédi, ki Ferdinándtól hadat kért, hogy mint ezen politika tűzpontjára, Erdélyre üthessen ¹⁾.

Martinuzzi bizva számításában mindent elkövetett, hogy pártját erősítse. Ismerte, hogy e tervét az általa elhanyagolt Izabella egy szavával dugába döntheti: felhagyott vele szemben gyakorolt túltakarékossággal, illendő udvartartást rendezett számára: Tordán oct. 28-kán gyűlést tartatott, s udvartartására mindenik nemzettel külön 4—4000 fíot szavaztatott ²⁾)... Martinuzzi itt érte el mindenhatósága délpontját: ez órától kezdődik visszaéléseinek büntetése.

Hatalma érzetében két ponton hallgattatá el hideg tapintatosságát szenvedélye; két oly törvényt hozatott, mely az övé-nél is kifáradhatlanabb szenvedélyeket korbácsolt fel: a népleiki és alkotmányos szabadságáérti lángolását. Debreczenben kimondák a protestantismus üldözését, Tordán a nép nyakába veték a királyiudvar tartását, míg az állam legfelső tisztvise-lője, mint egy despota fényelgett, a nélkül, hogy az ország-nak a közjövödelmekről számolt volna. A zsarnoksága alatt nyögő Izabellát e percztől a kétszeresen megbántott közvéle-mény támogatá.

A magyar főurak, kiket az udvarnál lévő tanácsosok képviseltek, eddigis nyílt ellenszegülésben éltek; sept. 20-kán Erdődön összegyűltek, s ellenzése daczára a református vallást formulázták ³⁾. A székelyek a reájok vetett 4000 ft. udvartartási költséget megtagadták ⁴⁾. A szászok, kik a lutherán vallást ez év márcziusában Medgyesen tartott zsinatjokban tiszttázták, üldözése ellen szintén kezét fogtak. Martinuzzi erre Marosvásárhelytt nov. 1-én hongyűlést tart, hogy a szászoka-t gyengítse, azon határozatot hozatja, hogy templomkasté-lyaikat rontassák le, abból Szebent, Brassót és Segesvárt te-gyék nagyobb erőddé ⁵⁾; s bár halva született e törvény, a

¹⁾ Buchhotlz. VII. 240. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 420. L. gr. Kemény József. Cod. Art. Diet. I. 87. ³⁾ Benkő, Milkovia. II. 531. Szalay. IV. 256. ⁴⁾ Gr. Kemény J. Gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 95. I.

⁵⁾ Gr. Kemény J. Gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 88.

szászok azzal feleltek reá, miszerint Hontért megbizák, hogy törvényeiket, az eddigi latin nyelvből németre tegye át... ez időtől a magyaroknak városaikban házat venni nem engedtek ¹⁾; szóval a vallásos nyomásból keletkezett a szászok vallásos és nemzetiségi külön szakadása ²⁾.

S minthogy a balesetek csoportosan járnak: Martinuzzi hazafias terveire külről is jöttek a csapások. Ferdinánd király nov. 10-kén a szultánnal — az igaz, hogy csaknem annyi ezer aranyon — 18 hónapi fegyverszünetet kötött; Pozsonban 1546. jan. 25-kén országgyűlést tartott, s egy sereg alkotmányos törvényczikket irt alá, mi a magyarországiak egy részét szintén megnyugtató. S mire kilencz főur, mint Báthori Endre Ecsed, Drágfi Gáspár Béltek ura, Perényi Péterné Debreczenben okmányt irtak alá, melynél fogva, Martinuzzi terve szerint János Zsigmondot Magyarhon többi részei urának is elismerték, s azon részekért még 12 ezer aranyot ígértek a szultánnak, ha fensősége alá veszi ³⁾: már a diván Ferdinándtól meg volt nyerve... e tervet a szerencsétlen perzsa háboru miatt elvetették... s Martinuzzi és pártja ott állt végtelen zavarában.

Mintha az eddig oly szerencsés kormányzónak e szerencsétlenség leplezte volna le achilesi sarkát, az általa elnyomott közvélemény egyszerre felemelte fejét. Petrovics, Battyáni Orbán, Kendi Ferecz, Patócsi Ferecz a minden hatalmától megfosztott királynénál Martinuzzi fényét, hatalmát éles elentétben állíták Izabella megalázott helyzetével: s a királyné, kinek a székelyek nem fizettek, Martinuzzi pedig oly udvart tartott számára, hogy atyjától hozott aranyait váltogatá, azonnal részökre állt. A vallásos és alkotmányos szabadságért buzgó, s a Martinuzzi egyesítési tervében nem bizó nemzetek az ugy is békétlen s jobb időket váró tanácsosok zászlói alatt álltak ⁴⁾. Ősszel Kolozsvárt gyűlés lön, Martinuzzi is megjelent, s a mit sem sejtő kincstárnokot és helytartót azon köve-

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 40. ²⁾ Benigni, Transilvania. II. 101. ³⁾ Buchholtz. V. 218. ⁴⁾ Katona, Histor. Crit. XXI. 618. 28. Forgács Rer. Hung. Com. 4. I.

teléssel rohanták meg, hogy az ország jövedelmeiről számoljon... A merész hangtól elszokott kincstárnok már későnek látva, hogy pártját sorompóba állítsa: magát betegnek jelenté, s a kolozsmonostori apátság épületébe vonula. A rendek többsége pedig azon kemény határozatot hozta, hogy számoljon, s miután számolt, a királyné kegyétől feltételeztetik, hogy megmaradjon-e tovább is méltóságába, vagy sem ¹⁾.

Azonban Martinuzzi hatalma már mélyebb gyökereket vert volt, mintsem egy vihar elsodorja. Szászsebesre ő is országgyűlést hirdetett, szelleme fensőségével odavitte a dolgot, hogy a három nemzettel magának bizalmat szavaztatott, s megnyerte a rendeket, hogy lépjenek fel a királynénál... Maga is megjelent... Kölsönös szemrehányások és mentegetődzések keletkeztek... melynek az emberek gyengéit felhasználni tudó Martinuzzira, mi lehetett volna más következménye, minthogy a királyné vele kibékült ²⁾... Ajándékba hozott aranyai és ígéretei megtették hatásukat... S az udvari párt elveszté a csatát.

III.

Martinuzzi Magyarhon egyesítését most már Ferdinánd alatt próbálja. A török megsejti. Az erdélyiek egy része Martinuzzi ellen. Ferdinánddal egyezkedik. Izabella Lippára akar futni. Titokban a szerződést megkötik.

Martinuzzi nagy talentom volt, de mégsem látott be a jövőbe, mely méhében hordá az erdélyi fejdelemség szükségességét.

E gondolat első hősét, Majláthot börtönre juttatá, más hősét Petrovicsot befolyásától megfosztá; s most már maga is készül, hogy áldozatjául essék.

Megbukván azon terve, hogy egész Magyarhont a porta alá bocsássa: a gyors időnél is gyorsabban akarván rohanni,

¹⁾ Pray, Ep. II. 392. Katona. XXI. 617. 26. Wolf. de Bethlen. I. 424.

²⁾ Kemény: Fundgruben I. 33. Fejérvárra teszi Izabella gyűlését, s a kibékülést szintén oda.

nem gondolt azzal, hogy a porta kedvencez tervét csak jobb időkre halasztja ¹⁾: e percztől nem bizott a törökben.

E mellett egy sereg sujtoló esemény merüle fel, melyek Martinuzzi politikájának új irányt hoztak: Anna, II. Lajos özvegye 1547. jan. 27-kén meghal; meg márcz. 31-kén I. Ferencz, a magyar ügyet támogató franczia király, ki eddig a török-osztrák háborut szítá; Ferdinánd Szolymánnaal öt évi fegyverszünetet kötött ²⁾; Károly császár az ellene támadt német birodalmi fejedelmeket legyőzte... mind oly esemény, melyek mind arra mutattak, hogy közelednie kell Ferdinándhoz, különben fegyverhatalom fogja megsemmisíteni a királyné fennmaradt birodalmát.

Felvenni a Ferdinánddal megszakasztott alkudozás fonálát, e volt most Martinuzzi gondolata. Aug. 4-kén Pesty Gáspár és Haller Péter szebeni királybíró képében a császárhoz, Ferdinándhoz küldöttséget indított, felkérte, hogy ne léptessék életbe a békét, mely Magyarország eldaraboltatását eszközli; fogjanak közösen fegyvert, szabadítsák meg a hont a töröktől, s gondoskodjanak Izabella királynéről, kihez öt becsület és hit köti, s ők egy Magyarország megszabadítására intézett háboruban kimutatandják ragaszkodásukat... E felszólítás már késő volt, mert a béke meg volt kötve, s felbontani nem lehetett; hanem felkérték Martinuzzit, küldene felhatalmazottakat Augsбургba, hogy ott Erdély csatlakozását és Izabella királyné elhelyezését a császár közbenjárása mellett formulázzák.

Martinuzzi e lépése nem talált mindenben a királyné s az erdélyi rendek nézetével; mert a török alatt oly csendben érezték magukat, hogy nyugalmaikat bizonytalan jövőért nem akarák kockáztatni. Résztint hogy hatalmát gyengítsék, Fejérvártt hongyulást tartának, a közvélemény élére állt királyné, Petrovics, Patócsi Ferencz és Kendi Ferencz újra felléptek, s hármat követeltek: először, mint kincstárnok adjon számot, másodszor, hogy a királyné és tanácsosok nélkül se ne küld-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 157. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 145.

jön, se ne fogadjon követet, vagy is Erdély felett ne alkudozzék; végre engedje, hogy váraiba tegyen a királyné várnagyokat ¹⁾.

A többiekre kitérőleg felelt; azonban számolatára tétovázás nélkül kimondá, hogy ő csak is királynának János Zsigmondnak, annak is csak ha nagykorúságot ért, fog számolni ²⁾.

A nyílt ellenszegülés Izabellát s az ország nyugalalmát fel-
tő tanácsosokat ingerültségbe tette át. Losonczy, Veráncz köz-
be veték magokat, kibékeltetést próbáltak. De mivel egyik se
akart hajolni, hogy gyámsága s kinstárnokságától megfosszák,
Izabella nevében a portára panaszlókat küldenek ³⁾; honnan
Martinuzzihoz azon mennydörgő felszólítás érkezett, hogy az
országnak engedelmeskedjék, különben basákkal fogják kény-
szeríteni.

E zavar közt, Augsburgból elmaradtak ugyan követei, de
már most kétszeres okot látott arra, hogy határozottan Ferdi-
nánd kegyét keresse. De hogy ezt elérhesse, Izabella legalább
színelges beleegyezésére okvetlen szüksége volt.

S az alkalom nem soká késett, mert az özvegy királyné
atyja, Zsigmond király 1548. ápr. 1-én meghalt, s mondhatni
minden támaszától megfosztva látta magát.

Martinuzzi használta a gyenge nő e kétségbeesését, kö-
rülhálózta; s a rendek minden ellensúlyozása már csak az által
nyomott a királynénál valamit, hogy Zápolya javai, vagy a
helyébe ígért ratibori hercegség egy része mind nem vala ki-
váltva. Nehogy tehát hirtelen elüsse Erdélyen a port, máj. 27-n
Tordán hongyulést tartattak, s fennebbi határozásuk végrehaj-
tására, melléje minden nemzetről négy-négy tanácsost rendel-
nek, még pedig a megyék részéről többek közt Kendi Fe-
renczét és Bethlen Farkast, a székelyek részéről Kornis
Miklóst, Andrási Mártont, Bernárd Balást és Kún Lázárt,
a szászok részéről Haller Pétert s három királybirót ⁴⁾.

E tanácsosok közt többeket látunk, kik Martinuzzi elveit
éppen nem oszták. Azonban ő a mit akart, azt erőszakolni
szokta. Megújultak tehát a régi surlódások az udvarnál. Kesért

¹⁾ Fundgruben. I. 34. ²⁾ Wolf de Bethlen. I. 425. ³⁾ Wolf de Beth-
len. I. 426. ⁴⁾ Gr. Kemény Józs. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 91.

napok álltak be. Izabella Martinuzzit honárulónak, Martinuzzi házasságtörőnek hirdeté ¹⁾; s mikor látta hogy szépszerével nem boldogul, eltiprással fenyegetett mindent, mi útjába állt. Már pedig hogy mily eszközöket szokott használni, annak ismertetésére megemlítjük mit róla tán nem minden alap nélkül feljegyeztek: kanonok Csáki Mihályt, a királyné kedves titkokát, s fia nevelőjét, mert pénteken hust ett, mint egykor Statileo püspök a barátot, vadhussal rakatá meg, s úgy bocsátá reá az éhes vadász ebeket ¹⁾... Battányi Orbánt pedig, a királyné más kedvencz tanácsosát, ki méreg gyanújával halt meg, mert protestantismusra hajlott, a fejevári templomból kihánytatá, s szemétdomb alá temetteté ²⁾. Terrorizált és vesztegetett, s ismét oly biztosnak hitte tervét, hogy sept. 19-kén Frigyes, rajnai választó fejedelmet felkérte, hogy Ferdinándnál, ki benne bizni nem kezdett, legyen közbenjáró ³⁾; s Izabellát annyira keserítette, hogy maga is egy levelet csatolt, melyben egyezkedése hajlamát kijelenté.

Martinuzzi tehát győzött. Hogy hitelét helyreállítsa, november folytán a pozsoni országgyűlésre háromszoros követséget küldött Ferdinándhoz, egyiket a királyné, mást a rendek, harmadikat maga részéről ⁴⁾.

A királyné követei kérték Ferdinándot, hogy fia atyái örökségét váltaná ki, vagy másképp de atyailag gondoskodjék róluk; a rendek követi megemlítvén, hogy eddig békében éltek, s a meghódolt részekből annyi bevándorlottal szaporodtak, hogy százezer fegyverest képesek kiállítani, felkérték, ne engedje Erdélyt a magyar koronától elszakasztatni, nehogy török kézre kerüljön; végre saját követi Ferdinánd jó indulata felköltésében munkálkodván, azon gyanusítást, mintha Debreczenben János Zsigmond megkoronáztatása érdekében tartott volna gyűlést, alaptalannak nyilváníták, s mindenkép arra törekedtek, hogy meggyőzzék Ferdinándot, hogy uroknak semmi más célja, mint hogy az országot és koronát mielőbb átadhassa...

¹⁾ Miles, Sieb. Würg-Engel. 43. l. ²⁾ Budai Fer. Polg. Lexicon. I. 295. Bod, Hist. Eccl. Libr. II. C. VI. Kötet. XXI. 1039.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 166. ⁴⁾ Pray, Epis. Procer. II. 160.

Ferdinánd a küldöttségeknek nov. 20-án írásbeli feleletet adott: Izabellának megírta, hogy csak olyast kívánjon, mi megadható; az országot védelméről biztosítá; Martinuzzit pedig megnyugtató, hogy ő nem szavakból, hanem tettekből ítél; s végül tudtokra adá, hogy az ő és Izabella országa közt fenforgó határ-egyenetlenségek érdekében, biztosait vizkereszt napjáig Báthorba fogja küldeni ¹⁾...

Martinuzzinak kedves volt a hír, s még kedvesebb az, hogy Ferdinánd 1549. elején ²⁾ már a biztosokat is kinevezte, kik közül gróf Salm Miklós és Báthori Endrének azon utasítása volt, hogy a mig Nádasdiék a határ-egyenetlenségek felett értekeznek, ők hátszegett Martinuzzival Erdély átadása felett kössenek szerződést. A mit sem sejtő Erdély szintén kinevezé biztosait, de hogy mennyi óvatossággal, tanuskodik az, hogy a bizottmány elnökétül a terv egyik legnagyobb ellenét, Kendi Ferenczet nevezték.

Az összejövetel napjául febr. 24-ke volt kittüzve, de Báthori közbejött betegsége, s a helyébe titkos egyezkedővé léptetett Nádasdi késedelme, s Kendi e késedelem feletti megbozankodása, azt néhány hónapra elveté. Mert mikor Nádasdi áprilben megindult, Kenditől azon izenetet kapta Egerben, hogy miután két hónapig várakoztatták magokra, most már ők jöjenek Erdélybe ³⁾.

A biztosok az Erdélybe jövetelt visszautasíták. Hogy mégis kicsalják Kendiéket, a spanyol sereg, mely az alkudozás támogatására volt a biztosok mellé rendelve, Erdély határain megjelent. Mit akar e sereg, senki sem volt bizonyos, Martinuzzi pedig oly titokteljes, hogy a megrémült királyné Lengyelországba akart futni, fedezetet kért; s csak azáltal volt letartóztatható, hogy fiát vele kiengedni nem akarták.

A helytartó és az udvar között újra kiütközött a régi viszály. A királyné anyja, Bona lengyel királyné két száz lovas kíséretében egy püspököt küldött be, ki a dolgot egyenlítse, s a

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 169—81. ²⁾ Januárban Köhalmom leégett. Miles, 41. l. ³⁾ Pray, Epist. Proc. II. 175. 81—84. Magy. Tört. Tár. I. 238.

királynét támogatassa, nehogy szeszélyében Erdélyt ide hagyja ¹⁾. A portáról is csausz, futár érkezett, ki az itteni dolgok felett kémlelődjék. Két váratlan vendég Martinuzzira nézve; hogy mind a kettő szemét bekösse, hirtelen kibéktült a királynéval, s mindeniket a legjobb véleménynyel bocsátá el. De alig jártak túl a határon: Martinuzzi tudtára adá Ferdinánd biztosainak, hogy mostmár készen áll a találkozásra.

De mégsem volt kész. Mert bármily leplezve erőszakolta is terveit, Izabella tanácsosai bele pillantottak kártyáiba. Alig tölt két hét, a helyreállított béke köztük újra felbomlott ²⁾. A rémületben tartott királyné árulástól, elhurczoltatástól félve, Petrovics, Patócsi és Losonczy tanácsára azon gondolatra jött, hogy Lippára huzódjék. Felkészült, s mikor Martinuzzinak értésére esett, már útban volt, utána küldött emberei csak nagy bajjal beszélheték reá a visszatérésre. Megtért tehát, kincseit s a koronajelvényeket a dévai várba helyeztetteté; maga fiával Szeben falaiban akart menedéket keresni, s miután be nem bocsáták, visszaszállt Fejérvárra ³⁾.

Mig a királyné így tusakodik szomorú helyzetével, Martinuzzi fényes kísérettel Nyirbátorra megy, Báthori Endréhez, ki őt királyilag fogadta; s az egyezkedés aug. 1-ső napján kezdetét vette ⁴⁾. Ferdinánd új biztosai: gr. Salm Miklós fővezér, Sbardellati Ágoston váci püspök, Sibrik György és Istvánfi Pál tanácsosok. Erdélyből szintén kimentek a biztosok; megindult a végzetes tanácskozás; melyben mig az erdélyiek határegyenetlenségek felett tanácskoztak, hátok megett titkos egyezmény jött létre, melyben már nem a szepesi hercezséggel, hanem a Szlesziában fekvő oppelni és ratibori hercezségekkel, 15,000 mftot hajtó két gyenge uradalommal akarák kárpótolni a kanahán földű Magyarhon leggazdagabb dynástája s illetőleg magyar király fiát, s 100,000 arannyal özvegyét; ellenben Martinuzzi Erdély kormánya mellett az ürességben volt primásságot, bibornoki süveget biztosítá magának. E szerint a

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 852. ²⁾ 1550. febr. 2-ki art. gr. Kemény: Art. Diet. I. 112. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 849. I. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. 191. Katona, XXI. 919.

szerződést, mit Izabella hét év előtt elveiben aláírt, s azóta részleteiben tárgyalatni vonakodott: most Martinuzzi saját szakállára, a királyné és az ország tudta nélkül megkötötte.

IV.

Martinuzzi a rendekkel békés úton hasztalan próbál. A török a szerződés nyomára jő, őt méltóságától megfosztja. Martinuzzi serget hoz, a fővárost ostromolja. A királyné kibékül vele, a segítségére jött vajdákat, törököket közösen visszaverik. Nehány boldog percz.

Erdély oda lön Ferdinándnak Martinuzzitól ígérve: már csak a végrehajtás adott gondot.

Titkos volt a szerződés, titokban kezdtek munkához. Legelsőbb is, azon ürügy alatt, hogy Ferdinánd Szolnoknál új erődöt akar építeni, a Tiszához serget vontak össze, mit a végrehajtó biztosok rendelkezése alá kívántak bocsátani. Erdélyben—hol a nyár folytán a szörnyű szárazság miatt kútak, folyók kiszáradtak, erdők gyúltak meg — ¹⁾ a különben is ingerült népet, a balsejtelem még nagyobb izgalomba ejté. Martinuzzi tehát megállt egyidőre a kivitellel; hogy tervét a porta iránti ragaszkodásával palástolja, a székelyföldre jött, s minthogy mintegy ezer székely némely menekült bojárokkal Oláhországba csapott volt: sokakat megfogatott, köztök Borosnyai Simont Feketeahalomban lefejezteté, másokat pénzbírságra büntetett ²⁾. Vesztegetett és terrorizált, s rendszerét oda vitte, hogy Izabella legszilárdabb hívei ingadoztak. Veráncz Antal a követésekre használt nagy férfi, bár fájlalta a királynét, s Csákit hűségre inté, miatta Ferdinándhoz ment át ³⁾... Bár mit tett, végül is meg kelle győződnie, hogy az átadást csak fegyveres nép élén eszközölheti, erre pedig Ferdinánd, nehogy a szultánnal kötött békét megszegni látszassék, minden nógatás mellett sem vala hajlandó.

¹⁾ Ez év szárazságát következő chronosticon tartja fenn: EXICcata VeLox CVr fLVMIa CerVe reqVIRIs. Miles. 41. l. ²⁾ Fundgruben I. 36. ³⁾ Veráncz leveleit Katona. XXI. 901—12.

Nem is volt tanácsos, mert már csak az egyezkedés hírére, Ily és moldvai vajda, a szultán parancsából a kemény tél daczára, Erdélyre tört, a székelyföldet pusztította, s mintegy 5000 embert vitt török rabságra ¹⁾.

Miután Ferdinándtól serget nem kapott, s Petrovics ráczai s Izabella fegyverétől tartott: benn akart magának fegyveres pártot alakítani. E végre dec. 21-re Marosvásárhelyre, a még folyvást katolikus s hozzá ragaszkodó székelység közé országgyűlést hívott össze... hol pártja hatalmason volt képviselve, s bár meghatározzák, hogy hozzá s ne a királynéhez felebbezzenek, hogy miután a porta rábizta a királyfiut, ha valaki e teendőjében akadályozná, mellette fegyvert fogjanak, meghatározzák, hogy tudta nélkül követeket senki sehova se merjen küldeni: mégis arra, hogy a királyné és fia sorsáról valamit végezzenek, a gyűlést reá nem vehette; a mellett a portának adót szavaztak, új hongyulést tűztek ki, Petrovicshoz és a királynéhez küldöttséget neveztek, s azzal eloszlottak ²⁾.

Újra összejöttek tehát 1550. febr. 2-án Kolozsvártt, jelen voltak a magyarhoni megyék is. Mind a királyné, mind a helytartó megjelent; mindenik működött, azért a rendek mind Martinuzzit mind Izabellát kárhoztaták; s kimondák, hogy a török adón kívül, mit már két évtől nem küldtek, egyébbhez semmihez sem szólnak; mig ki nem békülnék, sem a királynénak, sem az helytartónak nem adnak semmit; s a királynét felkérték, hogy hazafiakat alkalmazzon váraiba ³⁾. Oly végzések, melyeket Csáki, a királyné Martinuzzit ellensúlyozó titoknoknak mint győzelmet izent meg Veráncznak; ki reá feleletül fájalta, hogy Petrovics lankad, Kendi félénkedik, a többi lágymeleg, s hogy a járomhoz szoktatott Erdélynek nincs egy Brutusa ⁴⁾.

A sok zaj végre a török udvar érdekltségét is felkölté. A csauzok egymásnak adták az ajtót: Martinuzzi kettőt febr. 15 kén, a harmadikat, kivel hogy tervét fedezze az adót is el küldte, márcz. 5-én bocsátá el; kik egy negyedikkel találko-

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 41. 1 ²⁾ Gr. Kemény J. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 99. 1. ³⁾ Istvánfi. XVI. 131. gr. Kemény J. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 112. ⁴⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1036—42. 58.

tak, ki azon ürtügy alatt jött, hogy a szultán fia számára vadászebeket vigyen ¹⁾.

Akár mennyin jöttek, a ravasz diplomátánál mindössze sem sokat leplezhettek le; míg ellenben Mahmud főtolmács, ki márcz. folytán Ferdinándhoz volt küldve, Bécsben a titkos szerződésnek világos nyomára jött ²⁾, s bár Ferdinánd vele a harmincezer arany évi adót elküldte, miután Szalánczi János fejét kockáztatva Izabellától a portára érkezett ³⁾: a szultán roppant haragra gyúlt, Mahmud főtolmácsost Erdélybe indítá, hogy szakasszon.

Martinuzzi a kitörő félben lévő vészt megelőzendő, jul. Szászsebesre országgyűlést hirdet; de a királyné és pártja a helyett hogy megjelentek volna, őt árulónak hirdeték ⁴⁾. A félénk udvar e merész hangja Martinuzzit gondolkodóba ejté, egyszerre felismerte honnan fu a szél, köppenyt arra fordítá. Szászsebesen követeket kért az országtól, s azokat nagy ajándékokkal a portára küldé, hogy időt nyerhessen.

Késő volt, mert Mahmud főtolmács a szultán nevében Erdélybe érkezett. Az aranyos zászló, mit a királyfinak, s drága kaftánok, mit neki és Petrovicsnak hozott, tanusíták a török udvar feltékenységét. A tolmács megérkezéére a királyné hongyűlést hirdetett... A megdöbbsent helytartó a rendeket, míg követei vissza nem érkeznek, minden gyűléstől eltiltá; de azért a gyűlés létre jött. A csauz a rendek elé lépve, felmutatá a szultán fermánját, melyben Budát János Zsigmondnak nagykorában újra meg újra visszaigéri, s parancsolja, hogy Martinuzzit, kit ezennel méltóságától meg foszt, a hűtlent élve vagy halva Konstánczinápolyba küldjék ⁵⁾. Már maga a fermán megtette volna hatását, azonban a főtolmács is szót emelt, ismétlé, hogy Erdély a királyfié, s hogy a szultán halála esetére magyar fejedelmet biztosít; Martinuzzit a legmegalázóbb czimekkel illette, s felszólítá a hont, hogy e naptól egyedül a királynénak engedelmeskedjenek ⁶⁾.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 199. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1098. I.

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 442. ⁴⁾ Fundgruben. I. 39. ⁵⁾ Katona.

Hist. Crit. XXI. 1045. ⁶⁾ L. e beszédet Magy. Történelmi Tár.

I. 240.

Nagyszerti jelenet. De csekély az eredmény, mert a török követ azt hitte, hogy ez által mindent elvégzett, s minden meg van semmisítve. Azonban Martinuzzi nem azon nagy római jellemekhez tartozott, hogy mint egy Cincinnatus a dictatorságból az ekéhez vonuljon, hanem mint egy Sulla, Marius vagy Catilina a polgárháboru lángjától sem irtózott, ha büszkeségét merték bántani.

Fizetett hadaival Erdélybe rontott, Szászsebest, a hon legnevezetesebb pontját elfoglalá, bele egyik hívét, Bank Pált helyezé ¹⁾; onnan Medgyesnek tartott, azt szintén hatalmába kerítette; s mellette Ekemezőnél tábort ütve, a tőle tartó szászokat, s általa kegyelt székelyeket felszólítá, hogy táborába siessenek. Siettek, mert Mártonfi András és Bálint sorsától féltek, kiket mert ellene ágítottak felakasztatott ²⁾. Vásárhelyre gyűlést hirdetett, hol a székelyek annyira pártra szakadtak, hogy fegyverre kaptak, mi egy sereg ember életébe került ³⁾. S sereggel megjelenvén, követeket eszközölt, kik a portára siessenek, s az öt hivatalától megfosztó fermán visszahuzását eszközölgék.

Szomoru napok álltak be. A nép nem tudta kinek engedelmeskedjék, minden csak fegyverkezett. Petrovics is felépik, kétezer nehányszáz ráczzal a Bánságból bejö; útjában Dévát megerősíti, a Martinuzzi branyitskai és alvinczi kastélyát kezére keríti, az elsőt lerontatja ⁴⁾; az elibe állt Bank Pált Szászsebesre visszanyomja, s Fejérvár alatt tábort üt, a várat velek megrakja ⁵⁾.

Martinuzzinak már mintegy 24,000 főre ment tábora, nagyobb része lovasság, senki se sejté mit akar. A megrémült királyné Szalánczi Jánost a budai basához futtatja, s felszólítja a két oláhboni vajdát is ⁶⁾.

Igy állt pár hétig egymással szemben fegyverben a haza; míg a legnagyobb férfiak, mint Kendi Ferencz, Bethlen

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1046. 1145. ²⁾ Istvánfi, Forgács Mártonfi, Bethlen Farkas. I. 455. Hondorfiaknak írja. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1090. ⁴⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1084. ⁵⁾ Wolf de Bethlen I. 448. Katona. XXI. 1144. ⁶⁾ Pray, Epist. Procer. II. 205. Forgács. 10. 1.

Farkas kifáradva a hosszas pártviszályban, otthon ültek. Martinuzzi mellett a székelyek és szászok, Petrovics a másik gyám táborában Fejérvár alatt a nemesség és megyei dandárok ¹⁾. Egyik Ferdinánd, másik a szultán segély sergeire várva, hogy egyik pártfőnök a másikat Erdélyből kivesse.

Septemberben a baljóslatu talány fejleni kezd. Megjön a hír, hogy Ferdinánd sergei Egernél megálltak, ellenben a budai basa megindult. A két hír nagy mozgalmat idéz elő. Martinuzzi tápora mindennap apad ²⁾. De igen a királynéjé is; mert a nemesség belátva, hogy ha a török megérkezik, magyar magyar ellen fog csatát állani, a törökre hagyva a hazafi vér ontását, haza vonult. Petrovics Fejérvárba húzódott.

Nem úgy tett Martinuzzi. Sergeit mely mintegy 20,000 emberből állt még, Ekemezőről Fejérvár alá indítá, s támadást kezdett ³⁾. Körülvéte, s kettőt sürgetett a királynétól, egyiket, hogy Petrovicsot, gyámtyársát adja kezébe, mint minden viszály mesterét, másikat, hogy a 10 éves hercegfiut adja ki neki, hogy neveltetéséről gondoskodják. Két oly kívánság, mintha a királynénak két szeme fényét kívánta volna.

Ott álltak tehát szemben egymással. A török jövetelének híre naponta mind valószínűbb. Martinuzzi ágyukat vesz elő, s a várat lövetni kezdi. A székelység, melyet eddig jól kigondolt ürügyek alatt tartott táborában, e jelenetre felébred, haza akar menni, fellázad, s Martinuzzi néhány napot kért, míg kibékül ⁴⁾.

Legott követek mennek a várba, hazafiak a hazafiakhoz, lovagias alattvalók az ostrom alatt álló királynéhoz, kik bár szemben álltak, de nem ellenségek. Egyezkedés kezdődik. Martinuzzi lemondott minden követeléséről, csupán kegyelmet és kihallgatást kért... A büszke hadvezér 20,000 ember éléről a királyné lábaihoz borul, bűnbocsánatért esd... S az általa megalázott nő könyeire, a különben sziklarideg keblt öreg könyek-re fakad... s ki mindig kész volt ékeesszóllásával, most csak zokogással tudott beszélni ⁵⁾.

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1090—92. 1152. ²⁾ Wolf, de Bethlen. I. 460. Katona. XXI. 1148. ³⁾ Katona, Hist. Crit. 1102. 1106.

⁴⁾ Wolf, de Bethlen. I. 462. ⁵⁾ Forgács. 10. l.

Martinuzzi soha nem volt nagyobb, mint most... Coriolant juttatja eszünkbe, ki lába előtt látva mind azokat, kik szívéhez legközelebb álltak, maga és hazája romlását egyszerre siratta... Mert hogy ez egyszer, könnyei nem krokodil-könyek voltak... tán arra mutat az, hogy sergeit elbocsátá, s kevés testőrségével Enyedre vonult ¹⁾.

Ott ült mint egy Prometheus, kit az istenek, túlfeszítet vágyai büntetéséül arra kárhoztattak, hogy kiujuló szívét sasok tépjék szét: midőn veszi a gyászhirot, hogy az Izabellától felhitt, de a kibékülésnél megtérni kért basa és oláhhoni vajdák betörőfélfben állnak a határokon.

Kászon basa a Marosvölgyi, az oláhhoni vajda a verestoronyi, a moldvai az ojtózi szorost döngeté táborával.

A vész hírére fegyverre szólítja a hont; véres kardot hordoztat. De nem bizván szava hatályában, a veszedelem perceiben újra visszaesik ábrándjaiba, oct. 23-ról ismét a Ferdinánd-pártiaktól kér segélyt ²⁾; nem kapott, de nem is volt szükség; mert Erdély, mely Grittiben a zsarnokságot lesujtani összefutott, most megmenteni a hazát néhány nap alatt 50,000 embert állita talpra. Pártszínezet nélkül siettek zászlója alá, mert titkos szerződését még mind nem ismerék; s hittek könnyeinek.

Azonban az elpattantott nyíl, a török fegyvere nem vala többé visszatartható... A királyné elhagyta Fejérvárt, a Diódi várban keresett menedéket ³⁾; szerte irt a honnak, hogy Martinuzzit támogassák ⁴⁾.

Legelső volt, ki betört, a moldvai vajda öcsce, István; nov. 1-én jött meg, de a székelyek Kemény János alatt a Csikat és Háromszéket elvállasztó Nyerges hegy alatt szétverik, kitűzik az országból ⁵⁾.

A Verestoronynál bejött oláhországi vajda ellen Kendefi János és Ödönfi László ment. Egy ütközet a szoros közelé-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 213. 17. 19. Katona. XXI. 1150. 56. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 217. 220. ³⁾ Fundgruben. I. 41. Katona. XXI. 1161. 63. ⁴⁾ Kemény, Not. Cap. Alb. II. 91. ⁵⁾ Kulcsár-féle Krónika. 14. Wolf, de Bethlen. I. 471.

ben, s ez is három zászlóját, öt ezer emberét csatatéren hagyva vonult vissza serge romjaival ¹⁾.

Kászon basa ellen, maga Martinuzzi akart szállni, ki már Ilyéig nyomult, s előcsapata már Dévánál, Szászvárosnál száguldozott, s részint míg útrakeltéért kárpótlást nem kap, részint míg a kibékülés felett tisztába nem jő, nem akart viszsztatérni. Felszólítást intézett a hazához, hogy nyilatkozzanak, Martinuzzit vagy Izabellát uralják ²⁾. Nehéz a felelet. Azonban egy fiatal ember heve, enyingi Török Jánosé, ki fogságra hurczolt atyja halálát e napokban veheté ³⁾, s ki mert a törökkel egy táborban lenni nem akart, csak most tért meg Izabellától Hunyadra: a mint az előcsapat megérkeztét hallja, váradandárát egy éjjel felülteti, az előcsapatra tit, vezérét, Fehér ágát lesujtja, a többit szétszorja. E váratlan jelenet döntött, Kászon basa meggyőződött, hogy a kibékülés teljes, hogy minden párt egyesült: jónak látta hadát visszahuzni, hazament.

Még csak Ilyés, moldvai vajda volt benn, ki öcsese fegyvergyalázatát jött helyreütni, pusztítva a székelyföldön át Káczáig nyomult vala, mikor neki is értésére esett, hogy az egyesült Erdély csodákat mivel, s azzal ő is visszavonult ⁴⁾.

Három felől valánk megtámadva, egy hónap sem telék el, nem vala több ellenség a hazában. Meg kell hajolnunk öseink előtt, kik ez úttal is megmutaták, mily védhető Erdély, ha fiai egyesek.

Köz volt az öröm, mert meg vala mentve a hon, melyről azon napokban Veráncz, Martinuzzi legnagyobb ellene így kiáltott fel: ha Erdély most elvész, Magyarországnak neve, árnyéka is elveszett ⁵⁾.... A hősök tűzhelyeikhez visszavonultak. Martinuzzi Fejérvárra ment, hol nov. 30-án mintegy diadalkoszorust fogadták. Itt mulatott néhány napot Izabella, gyámfia, s gyámháza körében, megújítva a hajdani jó napok emlékeit ⁶⁾.

¹⁾ Wolf, de Bethlen. I. 471. Istvánfi, Libr. XVI. ²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. II. 90. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1099. ⁴⁾ Fundgruben. I. 40. Katona. XXI. 1081. 1109. 61. Pray, Epis. II. 220. 26. 90. ⁵⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1161. ⁶⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. I. 42.

S Váradra mentében a hon áldása kíséré, mert soha sem látzott nagyobbnak mint most, mikor a hon legnagyobb elleneit, a törököt s pártos szenvedélyét egyszerre győzte le.

V.

A császár beleegyezik Erdély fegyveres elfoglalásába. A porta János Zsigmondot meg akarja koronáztatni. Martinuzzi a gyűlést szétveri. A biztosok sereg élén bejönnek, Fejérvár ostrom alatt. Erdélyt elfoglalják. Izabellával az átadást aláírják.

A fennebb előadott regényes jelenetek mennyi történeti alappal birnak, nehéz még most felderíteni.

Ha igazok, azt kell mondanunk, hogy Martinuzzi a mint az udvar körét elhagyta, egyszerre visszaesett meghasonlott kedélyállapotába. Még tudtára sem eshetett, hogy Ferdinánd király a német birodalmi gyűlésen dec. 16-án személyesen tett előterjesztése alapján Erdély oltalma felől némi reményekre jogosított ¹⁾: midőn 1551. jan. 7-én már leveleket irt, melyek által Erdély átadására dolgozott. S tán Ferdinánd sem vette, midőn a császár segélyezése reményében jan. 18-kán a meghalt gr. Salm fővezér helyébe, Teuffel Erázmot Báthori mellé biztosul nevezvén, a Martinuzzi által sürgetett összejövetelt elfogadta, határnapul febr. 3-kát tűzte, helyül Diószeget.

Összejöttek. S mert Martinuzzi a királyné és királyi érdekében éppen nem Sybilla módjára alkudozott: hamar készen voltak; s felkérte a királyt, hogy minél előbb nevezzen ki teljes hatalmu biztosokat, kikkel Erdély átadása feltételeit aláírják ²⁾.

Alig volt vége a diószegei értekezletnek, a királyné fellépése következtében, csauz érkezik Erdélybe, s nem kevesebb parancsot hoz, mint hogy János Zsigmondot királylyá koronázzák... Erre a királyné Fejérvárra összehívja a főbbeket, s határozattá lön, hogy a nevezetes kérdést országgyűlés elé terjesszék ³⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 238. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 229. ³⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. I. 43.

Az országgyűlést Enyedre hirdeték, márcz. 22-kére ¹⁾, még pedig oly hozzáadással, hogy minden nemzet ezer fegyverest hozzon; Martinuzzit is meghívák, de azon kikötéssel, hogy fegyveresek nélkül jelenjék meg ²⁾. A királyné föllép, trónbeszédében a nemzet lovagiasságához fordul, felhitta a rendeket, ne engedjék őt és árváját egy ember szeszélyének, s ne tűrjék tovább nemes vérökön egy zsarnok igáját. Megtette hatását. Az inkább lelkesülni, mint számítani képes nemzet, kimondá a törökhözi ragaszkodását ³⁾, s Martinuzzit méltóságától megfosztván, árulónak nyilvánítá.

Azonban Martinuzzi nem annyiban mint Hannibal az alpokon, hanem inkább mint egy bosszura gyult viador az abrudbányai havasok járatlan útain sereggel Enyedre csap, a tágas templomkastélyt, hová a rendek nagy része szorult, körülveszi, s felszólítja őket, hogy végzésöket huzzák vissza, s a főtényezőket, mint az Erdélybe menekült gyarmati Balassa Menyhártot, a hatalmas honti főispánt, Kendi Antalt, Radnót urát, Kis Ambrust és Csáki Mihályt a királyné titkárát, mint szerződéstöröket adják kezébe, hogy fejöket vessessék.

E merész fellépés a polgárverontásra nem készült rendeket annyira megrázá, hogy koronázásról többé szó sem lehetett; annyival inkább, mert Martinuzzi azzal zavará, hogy hirdetni kezdé, mikép a szultán is beleegyezett terveibe. De azért Balassáék a kastélyt kezökre vették ⁴⁾, s annyira oltalmazták, hogy Martinuzzi kifáradva ott hagyá, a székelyföldre vonult, serget gyűjteni. A királynét is csak nagynehezen szállíthaták fedezet alatt Fejérvárra ⁵⁾.

Mig ezek benn folynak, Ferdinánd és a császár, a habsburgház e két főnöke Martinuzzi tervét magáévá tette; s azzal — kiált fel Engel — szegény déli és közép Magyarország dulatását irták alá. Azt hitték, Martinuzzi Erdélyben megtörte a Petrovics által képviselt protestáns pártot, s elég erejük lesz

¹⁾ Deutsche Fundgruben. I. 43. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 476—80. ³⁾ E végzések töredékét l. gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 120.

⁴⁾ V. ö. Szeredai, Notit. Cap. Alb. 171. ⁵⁾ Pray, Epist. II. 266. 82. 369. 81. Istvánfi. XVII. Wolf. de Bethl. I. 481.

Magyarhont a töröktől megtisztítani. Márcz. 30-kán Ferdinánd felhatalmazást irt alá, melynél fogva Nádasdi Tamást, Báthori Endrét s Herberstein Zsigmondot megbízá, hogy a királyné igényeit egyenlítsék ki, s Erdélyt vegyék át ¹⁾).

A felhatalmazottak egy utasítást kaptak, melyben a királynénak a jegyajándékban birt uradalmakért százezer arany, fiának atyja várai és uradalmaiért 15,000 mfrtot hajtó három sleziai herczegség lön ígérve, herczegi czimmel; s mint kegy nyújtott, hogy ha Izabellának úgy tetszik, fiát Ferdinánd udvarában neveltetheti, s leányai közül egyet elnyerhet; Martinuzzi ellenben a kincstárnokság s a Báthori Endrével megosztandó vajdaság mellett, primásság és bibornokságról biztosított; Petrovicsot Temesvár birtokában, ha hűségi esküt tesz le, nem kívánák háborgatni... S ha mindezek mellett sem lehetne a királynét Erdély átadására bírni, arra voltak utasítva, hogy a vérontást kerüljék; de mindenesetre kivigyék, hogy Martinuzzi maradjon a kormány élén ²⁾).

Ily utasítással indultak le a biztosok; Martinuzzi ki volt elégítve, a többivel nem sokat látszottak törődni. Éppen azért Balassa Menyhért, Kendi Antal s más főurak fegyverre keltek, s az enyedi kastélyt vevén támpontúl, a Martinuzzihoz szító Kendi János hunyadmegyei, s más hasonlók javait feldulatak. A dolgok e fordultánál a Losonczy István alatt leindított s Debreczennél álló magyar sergek nem sokat értek, s Martinuzzi melléjük spanyol zsoldosokat kért. Ugy indítá ki Ferdinánd ide ápr. 27-kén Castaldo János cassiano markgrófot, azon utasítással, hogy ha szépen nem lehet, fegyverrel hajtsa végre az egyezést, s végrehajtván, Erdély kormányát Martinuzzi és Báthori kezébe tegye le.

Castaldo ápr. végével 3000 spanyollal, egy tiroli ezred-del, 500 sleziai nehéz lovassal, egy ezred könnyű csehlovas-sal indult be, hozván azon ígéretet, hogy német hadak is követe-ndik; s egyszersmind a már Erdély szélén táborozó Losonczy 300 huszára s 1000 gyalogja is rendelkezése alá bocsáttatott.

¹⁾ L. a felhatalmazást: Pray, Epist. Procer. II. 246. ²⁾ Az utasítást: Pray, Annales. V. 430. Katona. XXII. 4.

Ily sereg élén Martinuzzi bizonyos volt a sikerről. Azon reményben, hogy minden meghajol szavának, máj. 7-re Tordára hongytilést hirdetett, hová a királynét és Petrovicsot is meghitta. A biztosok közül Herberstein megjelent. A megjelentek, mint gyanítható volt, Martinuzzi viszhangjai valának, s kik összeültek meghatározák, hogy minden fegyverfogásra kötelezett a Martinuzzi táborához csatlakozzék, különben fejét vesztí ¹⁾. A királyné és Petrovics-pártiak megjelenés helyett, fegyvert ragadtak, s a határszélre készültek, azt elállani ²⁾.

A félsiker Martinuzzit végletekre ragadta. Máj. 17-én Herbersteint kiküldte, hogy a biztosok s velek Castaldo serge benyomuljon.

Martinuzzi ismét átlépte a Rubicont, a főváros ellen nyomult, még pedig oly gyorsan, hogy Izabella csak legkedvesebb kincseit, fiát s a koronát tudá magával vinni; Szászsebesre vonult, bevárni Petrovics ráczait s a töröksegélyt; Fejérvárt pedig Vojnics Horváth Ferenczre bizá, ki Martinuzzi ágyuira ágyuval felelt.

Szorult helyzet a királynéra, mert Szászsebes sem valami különös erőd, kincsei pedig Fejérvártt, s bevétel esetére rablásnak lesznek kitéve; segélysereg sehol; Castaldo már benyomult, Almást ostromolja, s Martinuzzi jun. 5-kén történt felszólítására már Kolozsvárra érkezett ³⁾. Csakis tizennégy mértföld állt közöttük: s mire meghallá, hogy Petrovics fegyverének Martinuzzi honn dolgot adott; s hogy töröksegély helyett, csauz érkezett, ki a Martinuzzitól elámitott szultántól azon izenetet hozá, hogy Izabella ne nyugtalankodjék, mert különben ugy kibékélteti Martinuzzival, hogy nem lesz köszönet benne ⁴⁾: ily szorult helyzetben a szegény királyné engedett Martinuzzi felszólításának, s Vojnics Horváth Ferencz, Fejérvár parancsnokának rendelkezék: s az jun. 9-én szabad költözhetés feltétele alatt a fővárost feladta ⁵⁾.

¹⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 126. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 252. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 256. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 255. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. 369. 81. ⁵⁾ Később Almást is feladatá. Wolf. de Bethlen. I. 484. I.

Martinuzzi bevonult. A királyné kincseit mint ígérte, azonnal átküldte. Hogy annál sikeresebben intézhesse a végsapást, a királyi biztosoknak, kik jun. 13-án már Enyedre értek, megírta, hogy vesztég maradjanak ¹⁾).

A szultánhoz szintén írt, Izabella pártját veté okul, hogy németeket kelle behínia; azt írta, hogy már kibékölttek s a sereg kimenőfélben vannak ²⁾). Ez alatt Szászsebes kapui is megnyitak, Izabellához ment, könyhullatások közt veté magát lábaihoz, s bocsánatot kért; azonban bocsánat helyett kemény kifakadásokkal találkozott, s Nádasdinak nagy nehezen sikerült annyira vinni, hogy legalább színleg kibékéltesse őket. Fel szólíták, hogy mondjon le: a királyné fia jogait csonkítani feljogosítva magát nem érezte ³⁾). Sok idő kellett, míg annyira vihették, hogy a szerződés elfogadását remélhették.

A mint e percz ütött, Martinuzzi nyolczas fogatu vörös bársonyos diszkocsiba veté magát, a kocsi mellett négy királyilag szerelt paripa, előtte négyszáz huszár, utána kétszáz gyalog fegyveres ⁴⁾). Így találkozott Enyeden Castalddal.

A fővezér erre ura nevében köszönteté a királynét, s neki nápolyi himzéseket küldött ajándékba. Nehány nap mulva maga is Szászsebesre ment, s a szerződés elfogadtatásához fogtak.

Napok, mondhatni hetek teltek el, míg eredmény mutatkozott, mert fia részére a szileziai herczegségek jövedelmét 25,000 frtban kívánta biztosítani, s nem akart beleegyezni, hogy a jegyajándékáért ajánlt 100,000 aranynak csak kamatját fizessék, mint ezt itt felmeríték... Mely nap és mit irtak alá, megmondani nem tudjuk; azt látjuk, hogy jul. 16-kán a biztosok Szászsebesen általános bűnbocsánatot bocsátnak ki, melyben névszerint — a töröksegélyért annyit fáradozott — Szalánczi János lön megemlítve ⁵⁾). Balassa Menyhért, Csáki Mihály s több tanácsosok bántatlansága szintén biztosítva lön.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 258. 59. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 260.

³⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 80. Pray, Epist. Procer. II. 266.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 485. ⁵⁾ Gr. Kemény J. Append. Dipl. ez évhez.

Mikor mindezek meg voltak, s sem töröksegély, sem Petrovics ráczhada sehol sem mutatkozott: Izabella a szerződést könyhullatások közt végre is aláírta.

VI.

Castaldoék a koronát elveszik. Izabella lemondása, s a korona átadás ünnepélye. A királyné bucsuja.

Már csak a végrehajtás van hátra; s függőben a korona ügye, melyről a királyné némelyek szerint fia nagykorúságáig, mások szerint legalább az ország nélkül nem akart rendelkezni ¹⁾.

A végrehajtásnak hogy némi ünnepélyes színt adjanak, a biztosok Kolozsvárra részletes gyűlést hirdettek. S kezdetét vette Izabella kivonulása.

Költökre hagyjuk festeni a királyné s már 11 éves fia kedélyállapotát, mikor Szászsebesen ott hagyák a maig is fennálló öreg házat, melyben a férj és atya, János király meghalt; s elhagyák Fejérvárt, hol kilencz éven át uralkodtak.

Izabella a biztosok társaságában vonult, spanyol katonaság fedezete alatt. A korona még kezeiben.

A mint Felvinczre érnek, Enyed és Torda között, Izabella Székely Pál házához tért vala be, a malom közelében; már ismét útkészen áll, testőrsége előre van küldve... ekkor spanyol katonaság rohanta meg, s a koronát és hozzátartozó jelvényeket a királynétól elvevék ²⁾... Izabella fájdalmát, s a hátra lévő kísérete által támasztott zajt Martinuzzi és Nádasdi hosszas beszédek által kívánták csillapítani.

A biztosok már mindent birtak. Az ország nagyobb városai s váraiban Castaldo katonasága, a korona szintén kezökben. A végrehajtás megvolt, a többi csak ünnepély.

Ily előzmények után nyílt meg Kolozsvárt a nevezetes gyűlés jul. 26-án, mely Engel szerint egyelőre gondolkodási

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 27—45. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 488—90. Katona. XXII. 41.

időt kért, s annak kitélése után, törvényitk s határaik védelme mellett, a királyné részére kiköték, hogy jegypénze dec. 24-ig fizetődjék ki, addig kapjon hónaponként 2000 aranyot, s míg ő és fia ki nem lesznek elégitve, az ekkor Erdélyhez tartozó Kassáról ne mozdittassanak ki ¹⁾. A biztosok, csakhogy Erdélyt kardesapás nélkül megkaphaták, megígérték mit lehetett; mégis ez érdekes gyűlés törvényczikkeiben a fennebbiek-ről mit sem látunk, de igen azt, hogy János király azon adományozásait, melyeket hűtlenség czime alatt kobzott és adományozott el, megsemmisíték ²⁾.

Meglévén, kezdődött a szerződés pontjainak teljesítése. Bekövetkezett a nagy nap. Kolozsvár tágos piaczan lovasság volt felállitva. A harangok zúgtak, s a rendek a jövőtől féltő néptömeg sorai közt a piaci nagy templomba vonultak. Castaldo tábornok s a kir. biztosok megjelentek, s az oltár bal-felény állványon foglaltak helyet. Nehány percz múlva királyi fogattal a még mind szép és fiatal királyné, mellette a 11 éves szöke fűrtti királyfiu jött, mindkettő magyar gyászruhában: az oltár jobbfelény állvány várt reájok.

A két kíséret s az ország rendei körbe állták a templom terét, s kezdődött az ima... Végével megnyílt a rendek köre, hozták a szent koronát, letevék az oltárra. Castaldo tábornok, ecsedi Báthori Endre és Nádasdi Tamás k. biztosok kiléptek, a királyné Martinuzzi magas szikár alakjától követve, fiát balján vezetve, könnyes szemekkel az oltárhoz lépett, s a királyi pálczát kezébe véve, Castaldonak nyújtá, I. Ferdinánd király kezére ³⁾. Az alatt latin nyelven egy megható, s mondhatni szemrehányó beszédet tartott a rendekhez, s feloldá esküjök alól ⁴⁾. Castaldo szintén beszélt, megkísérté megnyugtatni Erdély rendeit, mennyiben hatalmában állt egy ily jelenet benyomása után, ősi szabadságuk fentartása ígérete által a kedélyeket megnyugtatni.

A szomorító látványokra a szerződés egyes pontjai végrehajtása következett. Első volt a tizenegy éves királyfi mát-

¹⁾ Engel, Geschichte. IV. 113. ²⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Diet. I. 129.

³⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. I. 338. ⁴⁾ Wolf, de Bethlen. I. 490.

kasága Ferdinánd király legkisebb, négy éves leányával, Johannával, mit a még akkor diszében álló kolozsmonostori apátság templomban hajtottak végre.

Ez alatt Petrovicscsal is létrejött a kiegyezés, Munkácsot megkapta Temesvárért, s Losonczy István átvette a Bánságot ¹⁾.

Már csak a kivonulás van hátra. A koronát somlyói Báthori Endre, Dobó Domokos, Nyári Lőrincz Tokajba vitte, s onnan négyszáz huszár fedezete alatt Bécsbe küldék, hol sept. 3-kán mint diadaljel szemlére tétetett ²⁾. Vele ment Balassa Menyhért is, hogy Ferdinánd bűnbocsánatát megköszönje.

Végül a királyné is útkészen volt, elhagyni Erdély megszeretett földét, melynek majd egy tizeden át volt uralkodója. Most látta, mennyire volt szeretve. Martinuzzi is elkísérte a Mészsig, a tulajdonképi Erdély határáig; aug. 19-én Egregyen háltak, s másnap gyámfiát, kit haldokló atyja rábizott, többször megölelte, megcsókolta, az ősz férfi mint gyermek sirt, mind kettőjüknek egy-egy erszény aranyat adott útra: pazar lett, mintha sejténé, hogy örökre válik tőlük.

Izabella nem kevésbé volt megindulva. A hegyre érve, leszállt kocsijából, visszanézett a szép hazára, melynek királynéja megszűnt lenni; s a fakérgére, mely alatt utolsó áldását mondá azokra, kiktől oly nehezen vált, S. F. V. betűket metszé, Sic fata volunt, így akarják a végzetek — kezdő betűit, e szavakkal akarván igényét a hon szívébe metszeni ³⁾. Azzal fia nevelője, kanonok Csáky Mihály, Kendi Antal, Patócsi Ferencz s más főurak kíséretében Kassára utazott...

Martinuzzi itt maradt, Erdély fővajdája lett 15,000 ft. fizetéssel, annyival, mennyit János Zsigmondnak a királyfinak kötött volt ki, míg egyházi jövedelmei a 40,000 ftot meghaladták.

Elég, hogy ő végrehajtá nagy gondolatát... A magyar szent koronát Ferdinánd kezébe adá... A magyar független királyság reményének véget vetett...

És — az aluszékony török udvar csak ekkor ébredett.

¹⁾ Katona. XXII. 33. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 269.

³⁾ Toppeltinus, Origines et Occasus Transilvanorum 1667. 217.

I. Schesaeus. 82. l.

I. FERDINÁND KIRÁLY URALMA.

(1551—56.)

I.

Ferdinánd átveszi Erdélyt. Martinuzzi fővajdája lesz. A szultán bosszura gyul. A német serget kiűzni, háborút indít. Martinuzzi Erdélyről a vést elfordítja. Castaldonál gyanuba esik.

Miért Ferdinánd király egy századnegyeden át annyit küzdött: a magyar korona kezében volt. Erdély visszament a magyar királyság alá.

Martinuzzi, ki már esztergomi érsek, Erdély fővajdája; a más vajda ecsedi Báthori Endre lett.

Az annyi áldozat romján felemelkedett, s második gyermekség felé járó férfi úgy látszik, nem vetette volt eléggé mérlegbe a bős Szolymán azon annyiszor ismételt mondását: hogy Erdélyt nem adja, ha Ferdinánd érte épp akkora aranyot ígérne is mint maga Erdély, mert azt János fiának tartja, kinek erre megesküdt.

S most az egyszer e törökös bombásztban volt valami. Malvezzi, Ferdinánd portáni követe, sokat fáradozott; de a nagyvezér Erdély feletti igényét még eléterjeszteni sem engedé. S midőn a szultán meghallá, hogy Ferdinánd sergei benyomultak, Martinuzzi minden áztatása daczára, azt írá jul. elején Erdélynek, hogy a németeket üzzék ki, különben sergekkel önti el Erdélyt ¹⁾.

¹⁾ Pray, Epis. Procer. II. 266.

Mig a vész csak ily báránfyellegekben mutatkozott, Martinuzzi azt írta a portának, felesleges törökséget küldeni, mert azok kinyomására maga is elégséges, mint a ki maig is hive; ámtási tervét Ferdinándnak is megírta, ki ezt jul. 30-ról irt leiratában nem csak roszalá, de meghagyta, hogy a tényálást meztelen írja meg.

Nem is tehetett másképp, mert már jul. 18-ról Malvezzi, portai követének utasításba adta volt, hogy mindent felfedezzen. Meg is tette, s bár a legszebb szavakba burkolta a valót, Erdélyért adót ígért: Szolymán oly bösz haragra gyult, hogy Malvezzit a fekete toronyba záratta; s Szokoli Mehemed, romániai beglerbégnek rendelkezett, hogy rögtön Erdélybe törjön, a német serget verje ki; Martinuzzinak pedig s az erdélyi rendeknek megírta, hogy Izabellát tartóztassák vissza, különben az egészket kardélre hányatja ¹⁾.

Martinuzzi most kezdé érezni, hogy pygmalioni eszméje kivitele perczében kettős damoklesi kard alatt ül szédítő magasságában. Ki eddig oly ellenállhatlan vágyat érzett a legnagyobb megvettetés közt is uralkodni: mit addig csak színelte, a visszalépni akarást, most valóban sürgette. Vénységével, gyengülő egészségével mentegeté magát. Hogy lehetlenné tegye magát, követelésekkel állott elő: 90,000 évdíjt kívánt, s mikor abból 15 évdíjt s 58 ezer seregtartási költséget megadtak, a várakat nem akarta átbocsáttni; s mikor Castaldoék ebbe is beleegyeztek, csak hogy a válságos perczen vissza ne lépjék: akkor is csak ideig óráig vállalkozott, míg a haza sorsa jobbra fordul.

Még benvolt Izabella, mikor Martinuzzi hallá, hogy a beglerbég 50 ágyu s 80,000 törökkel útra készül. Aug. 10-ről felkérte a királyt, hogy a várak s Erdély védelméről gondoskodják; s midőn Ferdinánd aug. 21-ről seregküldés helyett azt írta, hogy igyekezzék Erdélyt védelemre s némi adófizetésre bírni: azonnal meggyőződött, hogy a 6000-nyi foglaló sereg Erdélyt meg nem menti, s hogy magának kell gondoskodnia. Mindent

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 45—61. Pray, Epist. Procer. II. 285.

megkísértett. Sept. 7-én a pápához fordult, hogy a német fejdelmeknél segélyt eszközöljön ¹⁾; sept. 8-kán Szebenben hongyulást rögtönzött, a várak felszerelésére kapujától 32 pénz adót szavaztatott; tudatván ezt a királylyal, azt is felemlíté, hogy maga részéről 20,000 aranyot s 10,000 frtot előlegezett Castaldonak, hogy sergeit fizethesse ²⁾; s felkérte, hogy a Dózsa-féle lázzadás alkalmával leigázott népen igyekezzék segíteni, mert a török szabadságigéréte már is rokonszenvet kelt.

Ugy látszik, mindezen lépteire nem sokat adott. Midőn meghallá, hogy Szokoli beglerbég már Belgrádnál táboroz, elővette hitegető politikája teljmértékét. Sept. 10-kén leült s a portára s a közlő beglerbégnek levelet irt, melyben az erdélyi események súlyát Petrovics nyakába háritá, mint a ki Temesvárt által is adta, míg ő, mint a szultán hive, Erdélyt maig sem bocsátotta ki kezéből, s azt, mint János Zsigmond helytartója a szultán kezén tartja; a német sergekről azt írta, hogy azok csak a mátkaság ünnepélyesebbé tételére jöttek voltak be, s nagyrészek már is kiment; s hogy mindezen áltatásaira a koronát feltegye, megírta hogy mint hű alattvaló az évi adót a szultánhoz elindította ³⁾... S mindezt oly férfiasággal hajtá végre, hogy levelei mását az ezen eljárást már előre roszaló Ferdinándnak is megküldé, magát a kényszerítéssel mentetvén.

Nehogy két urnak látszassék szolgálni, sept. 22-kén, mit oly soká huzott, halasztott, a vajdaság elvállalását, aláírta ⁴⁾. Aláírta, pedig tán soha sem volt kevésbé tisztában magával mint most, mikor a török határozott fellépése ellenében Ferdinándtól magát elhagyatva látta.

És különös, tartufiadjai még mind sikerültek. A beglerbéghez küldött ámitó levele s az adó megküldése a törököket most is reá szedte: a beglerbég oct. 2-kán kelt levelében még köszönetet szavaz hűségért, s biztosítá, hogy hadjáratát

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 290. l. ²⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyve. 386. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 297. 397. ⁴⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve.

e szerint csak is a hűtelen s megkövezni való Petrovicstól eljátszott Bánság visszaszerzésére szoritandja ¹⁾.

Hogy az ennyire vitt eredményt magának biztosítsa, ez órától politikája merőben elvált tisztársaiétól, kik, mert indokait, részleteit tán lenézésből velők nem közölte, vesztét okozák... Elhárítván Erdélyről a vészt, azon mesterkedett, hogy a Bánsággal hasonlót próbáljon, felkérte Ferdinándot, hogy azt bocsássa keze alá, hogy mint már elismert hű török alattvaló, a béget innen is visszavonulásra bírja: ezért a midőn vajdátársa, Báthori, a tiszai megyékben felkelést rendezett, s őt is csatlakozásra hívá a bég ellen, azt roszalá, maga pedig nem mozdult ²⁾.

Mig ezek folytak, Szokoli bég hadjáráthoz fogott, sept. 19-kén Becsét bevette, mit Galád, Horogszeg, Egres s egy sereg apró vár követett. S Martinuzzi, hogy a bég iránt hűséget tessen, a különben sem igen fontos Csanádot Nagy Péter várnagyával feladatá.

Ez alatt Castaldo is hirt vesz, hogy Pallavicini néhány ezer emberrel már Egerig jött; maga is felhitta Martinuzzit, hogy az erdélyieket iltesse fel, s induljanak a Bánság védelmére. Martinuzzi ennek sem felel egyenesen, sept. 29-ről megírja, hogy Erdély a két oláhvajdától fenyegetve lévén, vagy magának vagy Nádasdinak a sereg egyrészével benn kell maradnia; de különben sem oly könnyű az erdélyieket hazájuk határán túl vinni; hanem egy pár ezer székelyt épen most irat össze számára, addig is írja meg a fővezér a királynak, hogy Izabellát elégitse ki, fiát vitesse Bécsbe, mert Petrovics fondorkodik, s folyvást rajtok függ az erdélyiek szeme ³⁾.

E levélben semmi különös nem volt. De Martinuzzinak azon szerencsétlensége volt, hogy két hűtelen titkára volt, Pesty Gáspár s Ferrari Márk Antal, kit Castaldo ajánlatára vett vala fel: ezek valamelyike vitte e levelet, s jutalmat keresve, Martinuzzi törökkeli összeköttetését, azok titkos rugója ismerete nélkül elárulta. Castaldoban a gyanut felköltötte; mi-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 300. l. ²⁾ Wolf. de Bethlen I. 505. l.

³⁾ Bucholtz. VII. 266.

ben az általa feladott Csanád parancsnoka teljesen megerősíté... Castaldo Ferdinándnak a tényállást azonnal felfedezte.

II.

A gyanussá lett Martinuzzi Lippa alá megy a törökre. Az őrségnek szabad mehetést eszközöl. Castaldo véres tervet készít. Visszajönnek. Martinuzzit a spanyol katonaság tisztei Alvinczen megrohanják, lesújtják.

A gyanuval telt Castaldo oct. elején Szászsebesre huzódik, Martinuzzi szomszédába, hogy szemmel tartsa. Végre meggyőződésre jött, megírta a királynak, hogy Martinuzzi megváltozott, s felkérte, hogy titkos írásban adjon utasítást, mi tévő legyen, ha ördögi szándékáról el nem állana; mert ő mindent végre hajt ¹⁾. Mire Salazar Gyula, a király lovászmestere egy utasítást hozott, mi nem látott még világot, de a mely Castaldot azon helyzetbe tette, hogy Martinuzzi feje kezében volt ²⁾.

Martinuzzi ősz feje e percztől koczkan állt. Oct. 8-kán Lippa török kézbe esett, s Erdély is fenyegetve lön. Oct. 12-n — mely napon őt Rómában bibornokká nevezték, — a császárhoz ír, felkéri, hogy a királyt segítse, mert különben elveszünk.

Pallavicini Ferdinánd segélysergével Egerből Erdély felé indult. Mire Martinuzzi is elgondolva, hogy a török hadjáratok szűn ideje, Szt.-Demeter napja közelg, jónak látta Ferdinándért is valamit lendíteni... Fegyverre kelté az országot.

Mig a hadserget rendezi, titkára oct. 16-a éjjelén Castaldohoz érkezett Szászsebesre, s egy képmutató fogásaival Castaldot az evangéliomra megesketi, hogy hallgatni fog; jó remény fejében Martinuzzi késedelmezését oda magyarázá, mint-ha az országot és a királyi hadakat a török kezére akarná játszani; miből Castaldo oly feladást szerkesztett, melyben világosan ki volt mondva, hogy Martinuzzi már is Castaldo életére olálkodik ³⁾... Mire a János Zsigmond visszahelyezésétől

¹⁾ Buchholtz, Urkunden. 582. ²⁾ Fundgruben. I. 48. Magy. Tört. Em-lékek. Ökmányt. II. 313. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 307. Czáfolatát, l. Hatvani, Zsebkönyve. 401—406.

felső királytól azon jóváhagyás érkezett, hogy ha úgy van: akkor előzze meg ¹⁾).

Pallavicini gróf is beérkezett, s Castaldo a török ellen indult. Martinuzzi, ki oct. 20-án Ludasnál járt sergével, Dévánál csatlakozott velük; de folyvást külön táborát képezett.

Ellenei szerint Martinuzzi intésére, a törökök szerint a szultán érkezett parancsára, Szokoli bég oct. 27-én félbenhagyta Temesvár ostromát, s egész táborával a Tiszafelé indult téli szállásra.

A mint Lippafelé közelednek, futár érkezett Ferdinándtól, mely Martinuzzi esztergomi érsekké s bibornokká lett ki-neveztetését kézbesíté. Castaldo ágyudurrogásokkal adá a világot tudtára, mit az illető gyanus egykedvűséggel fogadott.

Nov. 3-kán szállottak Lippa alá, Martinuzzi az erdélyi serekkel délfelől foglalt állást; nov. 5-én kezdődött az ostrom; s csakhamar az alsó várost rohammal, melyben Török János, Hunyadvár ura, hét sebet kapott, bevették, s Ulomán basát a fellegrádba szorították. Erre a basát feladásra szoliták, de az csak fegyveres kivonulhatás feltétele mellett mutatkozott hajlandónak; s alkudozás kezdődött, melyben Martinuzzi, a tábornokok összes kara ellenére Ulomán kívánságát hevesen védelmezte, s végül is, főleg az erdélyiek általa pártolt hazakészülődése által indokolva, a basa szabad mehetését kierőszkolta ²⁾. A feladás feltételeit nov. 28-án irták alá; 29-e estvéjén Ulomán Martinuzzi sátrába jött, s kedélyesen vacsoráltak; mi a tábornokoknál oly visszahatást idézett elő, hogy gr. Pallavicini a titkos utasításokat hordó Salazártól levelet indított a királyhoz, melyben Martinuzzit inkább töröknek, mint kereszténynek bélyegzé, s egyszersmind tudatá, hogy a bizonyos szándék kiviteléhez már is többször közel járt, de az áldozatra szánt észfensősége által, mintha tudta volna szándékát, mindannyiszor lefegyverezte ³⁾.

Martinuzzi jól érezte a felelősséget, mely Ulomán elbocsátásáért rajta nehezkedett, s dec. 3-án Ferdinándtól felutazha-

¹⁾ Buchholtz. VII 269. l. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmánytár. II. 289—92. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 314.

tásra engedelmet kért, hogy előadja mikép az által csak a szultánt akará megnyerni, hogy a jövő évben kitelendő békét megujtsa; egyszersmind felszólítá a királyt, hogy ha hadjáratát folytatni akarja, rögtön tartson országgyűlést ¹⁾.

Ulomán dec. 5-én hagyta el Lippát, Martinuzzi podgyászai elvitelére szekerekkel kedveskedett, mi árulásnak kiáltott. Hogy e tettét paralizálja, dec. 6-án Ferdinándhoz újra felir, figyelmezteti a tavasszal megújulható hadjáratra, bejelenti, hogy az erdélyieknek dec. 21-re országgyűlést hirdetett, hogy az egybe hivatni remélt magyarhoni közös országgyűlésre követeket választathasson ²⁾.

Ez alatt a tél is beállt, az erdélyiek nem akartak tovább harezolni; a budai basa s Szokoli bég is közelgett: jónak látták ez úttal véget vetni a hadjáratnak. Elkészültek, azonban Martinuzzi a zsoldos katonaság Erdélybe vonulásába, a szűk termést vetvén okul, nem akart beleegyezni; de azért is Erdély felé indították; ekkor legalább annyit kívánt, hogy azokat Erdély északibb részén helyezték el, hogy a bejáró török csauzok ne lássák: ebben a tábornokok már nem kevesebbet láttak, mint hogy az ottani magyar lakossággal fel akarja konczoltatni.

Ily szóváltások után indultak be dec. 9-én ³⁾. Martinuzzi Déva alatt jöve, Castaldo várparancsnoka helyébe mást nevezett. Új rémkép a 12,000 ember élén álló két tábornok szemében.

Ily kedélyállapotban érkeztek dec. 13-kán a Fejérvártól egy órára eső Alvinczre, hol Domokos-kolostorból Martinuzzi magának kastélyt állított. Vajdai 1500 főből álló dandárát elbocsátá, csak is a szokott 200 főből álló testőrsége maradt vele.

Pár nap mulva a két tábornok is oda érkezett, mintha útban levő sergőkre várnának, ott időztek.

Martinuzzi éppen a hongyülésre készült. Dec. 16-án cseledségét s testőrségét előre küldé, maga is másnap indulandó lévén.

¹⁾ Buchholtz. VII. 275. ²⁾ Buchholtz. VII. 276. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek, Okmányt. II. 292.

Rémés nap, s még rémesebb éjszaka. A téli idő daczára ez nap szivárvány mutatkozott; éjjel mennydörgött, villámlott, az eső záporban hullt.

Dec. 17-én reggel, mire a podgyászra váró szekerek a kastély kapujában megálltak, s Martinuzzi hatos fogata éppen előállandó volt: a felvonóhid leeresztetett, a szürkületben mintegy 150 spanyolkatona a bejárásokat csendesen elállotta. A sötét jellemű Sforza Pallavicini tábornok ¹⁾, ki az egészet intézé, Campeggio, Monino, Scaramuzza, Mercada és Avila tisztekkel s Ferrári Mark Antal titkárral az előszobába suhant.

A terv szerint Ferrári belép, kezében egy a királyhoz aláírandó irat. Az ősz férfi nyusztprémes hálóköntösében asztala előtt állt, melyen felnyitott breviaruma, naplója, egy óra és írószer; éppen reggeli imáját végezte. Ferrári meglátva őt, viszszaforzad, megáll: Martinuzzi közeledést int, a levelet átveszi, elolvassa, s midőn aláírásra tollat ragad és lehajol... Ferráritől nyakán és oldalán két törszurást kap, mire a még jó erőben álló öreg; mi az, mi az! kiáltással a bérgyilkost az asztalmellé teríti... Erre Sforza P. spanyol katonatiszteivel berohan, s arczára kardjával nehéz sebet ejt; Monino hátába golyót merit; a többi törével marczongolá; mire a szerencsétlen, Jézus Mária kiáltással összerogyott ²⁾.

Vas Ferencz, apródja, ki a zajra berohant, hét sebet kapott, s mint félhalott feküdt ura holtteste mellett.

Mercada Martinuzzi füleit, melyek jegyzésig szőrösök valának, hirtelen levágta, s Bécsbe szállítá ³⁾.

A gyászeset Tarpeja sorsára emlékeztet, ki a Capitoliomot a Sabinusok kezére játszodta, s hasonló véget ért...

Igy fejezte be küldetését a császár által Ferdinándnak adott segélysereg, nem csak Erdélyt s a magyar koronát keríté kézre, de egyszersmind átadóját is félretette láb alól ⁴⁾.

¹⁾ L. jellemét, Miles. 47. ²⁾ Miles. 46. l. Wolf. de Bethlen. I. 508—11. Istvánfi, Libr. XVII. Forgács 65 sebet mond 33. l. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 92. Forgács. 33. l. ⁴⁾ Lesujtói nagy részt szerencsétlen véget értek: Ferrári M. Antalt egyéb tetéért Alessandriában felakasztották; Mercada előbb jobbkezét el-

III.

Castaldo katonai uralma és Báthori E. vajdasága. Castaldo katonái a népet zsarolják, Kolozsvárt magok fejöktől ágyuzzák, Fejérvárt felégetik. Izabella visszahozásához kezdenek.

Martinuzzi buktával a kormány Castaldo kezébe esett. Nem annyiban katonai, mint katonái uralma állott be.

A bukás utáni perczeket a lesújtott Martinuzzi mesés sokaságának hitt kincsei lefoglalására használák; de azért Alvinczen a vele volt 50,000 arany nagyrésze a bérszolgák kezébe esett ¹⁾. A többit a kapitánynya nevezett Lopez Endre, a tettesek egyike, kire Alvincz parancsnoksága bízott, kutatta össze. Kincsei főrahelyére Bank Pált ²⁾, Szamosujvár az nap nála volt másik várnagyát inditá, ki a vár előtt fegyveresekkel megjelenván, Csáki Pál várnagyátársát oda vitte, hogy őt beeresztette, s szabad kezét engedett ³⁾.

Castaldo a tett után Fejérvárra sietett, azt őrséggel meg rakta, onnan Szászsebesre, s még az nap, dec. 17-én tudósítá a királyt és Nádasdit, mely utolsónak sürgőnszerű rövidsége gyanitnunk engedi, hogy a terv nyilvános titok vala; s felszólitá Báthori Endrét, a másik vajdát, hogy azonnal siessen be, vegye fel a kormányt ⁴⁾. Azzal Szebenbe futott, hová másnap ért.

Az esemény még titok, a holtat néhány napig dunyhák közt rejtve tartogaták ⁵⁾. Féltek, nehogy úgy járjanak, mint járt 17 év előtt Gritti, Erdély másik helytartójáért Czibakért. Az óvatosság helyén volt, mert a bibornok-érsek megöletése a

veszti, vaddisznó által öletik meg; Scaramuzzát katonái vagdalák össze Franciaországban; Pallavicini török fogságra jutott, ott megvesszőzék, nagy áron váltá ki magát. Istvánfi, Libr. XVII. W. de Bethlen. I. 527. Katona. XXII. 92—141.

¹⁾ Schuller: Archiv. I. 154. ²⁾ Mint ilyen 1549. Túrt kapja, Kolozsm. Conv. Trans. XVIII. 21. Pray, Epist. Proc. II. 317. ³⁾ Forgács. 33. l. ⁴⁾ Pray, Epist. Proc. II. 317. ⁵⁾ Borsos S. Krónikája. Gr. Mikó: Erdélyi Tört. Adatok. I. 15. l.

papságnál, a vajdái a Zápolya embereihez ragaszkodó nemzetnél, s a leereszkedő kormányzóé a népnél roppant hatást idézett elő.

Erdély megdöbbenve látta, hogy alig pár tized alatt királya méreg gyanujával, leghatalmasabb vajdái ketteje bérgyilkosok által halt meg... Az ország, különösen a székelység a hírre lázongani kezdett; de a feles katonaság s a Castaldo kormánytöli rémület elfojtá a kedélyeket.

Castaldo Szebenben Haller Péter szász ispán s másokkal tanácskozott: a dec. 21-re hirdetett országgyűlést jan. 1-re változtatták.

Martinuzzi titkárait, Pesty Gáspárt, Pécsi Imrét s másokat elfogták, s kényszerítő vallatások által igyekeztek vádpontokat csikorni. Mindent elkövettek, hogy árulónak bizonyíthassák.

Ferdinánd király is érezte a tény súlyát, mentő leveleit egymásra szerkeszteté: illet ir dec. 29-én Izabellának ¹⁾; 1552. jan. 2-án a pápához; jan. 8-án a magyarországi kormánytanácsához ²⁾, kiáltványt Erdélyhez, melyben vádolja, hogy a hazát újra a török kezére akará játszani, mint a ki csak névben volt keresztény, tényleg pedig pogány.

Mig Ferdinánd a kérdést magáévá tette ³⁾, s annak következményeit eként igyekezék elhárítani: a székelyek Martinuzzi halálát meg akarván boszulni, Marosvásárhelyre gyűltek, még pedig fegyveresen. Castaldo sergeit összehuzza, Segesvárt Marosvásárhelytől néhány órára megáll, az ingatag jellemű Kendi Ferenczet, Martinuzzi legnagyobb ellenét, kit ígérekkel részére nyert, Marosvásárhelyre küldi, ki alkalmasint a nem messze álló ágyuk s 12,000 szurony közelgéséből merített okcckkal a gyűlést lecsendesíté ⁴⁾.

Haza oszlottak, s Castaldo, mint a ki a császárnak s nem Ferdinándnak volt felelős, szabad tért engedett kincs és becsszomjának. Mit gondolt ő a következményekkel. A helyett,

¹⁾ Okl. Wolf. de Bethlen. I. 514. ²⁾ Pray, Annales. V. 450. Istvánfi, Libr. VII. (194.) ³⁾ Okl. Battyáni, Series Episc. Chanád. 138. 140. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 523.

hogy az új országot megnyerni igyekezett volna, mint egykor Traján, Occupata Transilvania iratu érmet veretett; holott sokkal inkább talált volna reá Abundancia Daciae, a római hódító azon felirata, melylyel aranyainknak örvendezett: mert a midőn jan. 30-án Szamosujvártt megjelent, s a mesés kincstárt hivatalosan Báthori Endre vajda, Kolozsvár polgármestere, s mások jelenlétében felnyittatá, a Ferdinándnak bejelentett kincs oly sokat különbözött a valóságtól, hogy mindamellett, hogy a csalódást csodálkozva jelentette fel, a király nyomozást indítatott a sikkasztás ellen ¹⁾.

Miután a kincsekkel készen voltak, Martinuzzi holttestére gondoltak, mely némelyek szerint ott büszködtött a kastélyban, a hagyomány szerint ki volt vetve a kastély alatti vársáncz mocsarába. Két hónap mulva, febr. 25-kén került reá sor, mikor is a fejérvári káptalannak meg lőn engedve, hogy Fejérvártt a nagy templomba temessék ²⁾.

Martinuzzi nem élt, de volt mégis a hazában, mi a visszakeblezés csendes folyamára akadályul lehetne: Izabella királyné udvara, mely Kassán magát még mind uralma földén érezte. Jan. folytán néhány ezer aranyat átküldött Ferdinánd, s a királynénak 27-én Lengyelhonba kellett mennie, hová Petrovics és fia nevelője Csáki Mihály követte ³⁾.

Ily előzmények után nyílt meg Pozsonban a hongytülés, melyet Ferdinánd Martinuzzi indítványára hívott egybe, s melyben a békeblezett Erdély visszaillesztése volt az egyik főkérdés. Erdélyt a megyék részéről, a Castaldotól megnyert Kendi Ferencz, a székelyekéről Kemény János, Martinuzzi egykori alhelytartója ⁴⁾, a szászokéről néhány küldött képviselte ⁵⁾.

¹⁾ A kincs állásáról értesít. Wolf. de Bethlen. I. 512. Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 92. Hatvani, Zsebkönyv. 454. Castaldo jelentése, Schuller: Archiv. I. 154. Az egykoru Tinódi azt írja, hogy Castaldo három könnyű szekérrel jött, s mikor más évben kiment, 5 nehéz társzekerrel ment ki. ²⁾ Nagyságát jelentő felirata lőn: Omnibus moriendum est. Miles. 47. Forgács. 34. ³⁾ Magy. Tört. Eml. Okmt. II. 324. Kovách. Script. M. I. 92. ⁴⁾ 1548-ban, Kemény gyűjt. Appendix Dipl. ez évhez. ⁵⁾ Schesaeus. 120. 158.

Törvényezikkek hoztak, melyek közül ránk nézve nevezetes az, hogy mind János, mind Ferdinánd királyok adományozásait érvényesnek nyilvánították, azonban azon hozzáadással, hogy ha valamit mindkettő eladományozott, Erdélyben s a hozzá tartozó részekben a Jánosé, azon túl a Ferdinándé maradjon érvényben, ellenben, az Izabella királyné, Martinuzzi és Petrovics minden adományozását új adomány alá huzzák, vagyis kormányuk törvénytelennek nyilvánított. ¹⁾ Mi Erdélyben rossz vért csinált.

Hogy az oly hatalmassá fejlődött erdélyi vajdaságot meggyengítsék, egyszer a szászföldöt a vajdai hatalom alól kivették ²⁾, másszor ecsedi Báthori Endre, Martinuzzi vajda társa ápr. 1-ről oly utasítást kapott, mely a régi vajdaságnak csak árnyékát hagyá. Eddig a vajda kormányzó, fővezér és kincstárnok volt egyszemélyben; most a fővezéri méltóság s a zsoldos nép feletti parancsnokság a katonai helytartóra ruháztatott, a kincstárság s közjövöelmek kezeltetése külön főnök alá rendeltetett; a vajda mint vezér csak is 100 testőr, s némi magyar had felett rendelkezhetett, s 15,000 frt. fizetésben részesült, miből tisztí szemeélyzetét is fizetni kellett; méltóságát mondhatni még csak az tartá fenn, hogy 20 jobbágyig jószágokat adományozhatott ³⁾.

Ily utasítás mellett vállalkozott a már is elbetegesedett Báthori Endre a Martinuzzi után megtrúlt vajdaság egyedüli folytatására; magában is elég lett volna arra, hogy a multhoz ragaszkodó közvélemény ne támogassa, de volt utasításában egy pont, mely a római egyház jogai helyreállítására látszott célzani.

A vajdaság ilyképpen szervezése mellé jött az, hogy Ferdinánd király Bornemisza Pál veszprémi püspököt, s Verner Györgyöt, régebb eperjesi iskolaigazgatót, ez időben bányatanácsost oly utasítással küldte Erdélybe, hogy itt a Martinuzzi által beadott összeírás nyomán, minden sóaknát, bányaszatót, kincstári jövedelmet hajtó uradalmat, pontosan felkutatva,

¹⁾ L. Erdélyre az 1. 16. 17. 20—23. 29. art. Corpus Juris. I. 443.

²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 215. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 533. Katona. XXII. 183.

megismerve, tervet készítsenek, hogyan lehetne itt a kincstári jövedelmet állandósítani, s ha lehetséges volna még nevelni ¹⁾. A biztosok márcz. ápr. folytán bejárták Erdélyt, s összeirtak mindent, a székelyek ököradójának utánpuhattak, mindennek, mi az előjogaira féltékeny országot izgathatá. S beadott történeti fontosságú felterjesztések kivitelére ²⁾, kincstárnoknak a Budáról Erdélybe szakadt Haller Pétert, szebeni királybíró, a gr. Hallerek ősét nevezék ki, ki munkához fogott ³⁾.

Ekkora változások elé nézett Erdély, mikor megjött a hír, hogy a török mult évben félbeszakasztott hadjáratát újra megkezdette, s győzelemről győzelemre száll. Castaldo hogy a történhető betítés ellen fedezve legyen, máj. folytán Tordán részletes hóngyűlést tart, s határozattá téteti, hogy betítés esetére mindenki fegyvert fog, addig is mindenik nemzet két-két ezer zsoldost fog tartani; minek ellenében kimondák a vallásегyenlőséget, s Castaldo mellé, minthogy sem a magyar nyelvet nem érti, sem törvényeinket nem tudja, négy tanácsost rendeltek ⁴⁾...

Báthori is bejött, a pozsoni országgyűlés azon törvényczikkét, mely Izabelláék adományozását új adománykérés alá rendelte, úgy kezdé magyarázni, hogy azokat el kezdé szedni; mi különösön a székelyföldön oly hangulatot idézett elő, hogy midőn juniushban a török ellen fel akarák ültetni, Mihályfi Tamás, Martinuzzi sógora fellépésére Castaldo attól tartott, hogy a közelgő oláhboni vajdákhoz fognak csatlakozni ⁵⁾. Nem csatlakoztak, de azért mégis csak annyi harczi kedvet mutattak, hogy a midőn Ilyés, Péter moldvai vajda fia, jul. 4-én betört, Hermányt, Prázsmárt leégetve Brassónak nyomult: Édenfi László és Bank Pál vajdai sergét, s az Arco grófok zsoldos csapatát

¹⁾ Az útasítást 1552. jan. 1-ről Engel, Geschichte d. Ungr. Reich. u. s. Nebenländer. II. 17. l. ²⁾ E felterjesztést l. Engel, Geschich. d. U. Reich. u. s. Nebenländer. II. 22. III. 92. Kemény, Not. Cap. Alb. I. 120. Éder Felmerhez. 111. Schesaeushoz. 57. l. ³⁾ Kemény, Fundgruben. I. 51. Not. Cap. Alb. I. 120—27. ⁴⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 133. W. Bethlen. I. 538. ⁵⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 334. Schuller: Archiv. I. 157.

nem volt ki támogassa, s nem annyiban vereség, mint zsák-mánya hazavitele indokából ment vissza jul. 15-én ¹⁾).

Minden nap egy-egy aggodalmat szült. Báthori a vajda már csak romja nevének. Castaldo inkább gyűjtött vagyona megtartásán, mint az ország védelmén aggódik. Az ellenség a határokon, s mi oltalmára volt küldve, a katonaság, a polgárokon féktelenkedik; mert fizetését nem kapta, Castaldo jelentése szerint a néppel rosszabbul bánt, mint a török vagy tatár. Sőt a történt, hogy Elfenstein 4500 emberrel Kolozsvárra érkezék ²⁾, s mire a várostól zsoldot csikorni nem birt, ágyuit a hegyekre vonatá, s mint Castaldo jul. 11-ről jelenté, tudósítása perczében a város egy részét romba döntötték vala; azonban a Tordánál éppen táborban állt nemesség a hirre Kolozsvárra robbogott, reájok csapott, s csak pár száz sebeset s ugyanannyi halottat ejtve, vehették el ágyúikat ³⁾. Castaldo tizenegyet kivégeztetett, de azért Fejérvárra menve, a várost jul. 27-kén fényes nappal felgyújtották, lakosait szerteverték. Egy más csapat aug. folytán Szebenben ezredesét megölte, a városnak esett, s csak a polgárok fegyverragadása s a vidéki nép felköltése fordítá el róluk a vészt. Ez mind nem elég. Castaldo ⁴⁾ a Schöneiek lovasságát, hogy foglalkoztassa, leindítá, hogy Déván alól a törökök egy új váracskáját lerontsák; útjokban raboltak, öltek, s egyszer csak önféjőktől visszafordultak ⁵⁾. A spanyol katonaság se volt sokkal jobb. De nem is lehetett, mert az országban oly gabonaszükség, hogy a népnek sem volt mit enni, annál kevésbé adhatott ingyen oly katonáknak, kik miatt a hegyeken került a házá.

Ennyire ostoroztatott a szegény haza, mert míg Erdélyben a zsoldos pusztit, addig Magyarhonban a török Lippát, Temesvárt, s egy sereg várat kerite kezére, s a megtámadtak közül az egy Egert tudta a hős egri nők segítségével Dobó

¹⁾ Fundgruben. I. 51. Magy. Tört. Eml. Okm. II. 342. Forgács. 67.

²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 539. ³⁾ Okl. Schuller: Archiv. I. 153.

⁴⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 464—5. ⁵⁾ Okl. Schuller: Archiv. I. 156. W. Bethlen. I. 545. Miles. 49.

István megmenteni ¹⁾. A nem rég szabad ország egy része újra török szándzsáksággá lett. Minden év egy darab földet ejtett a török kezébe.

Azonban a magyarok is reájöttek a francia közmondás értelmére: segíts magadon, s az Isten is segít. Komolyan kezdtek maguk oltalmáról gondolkozni. Mások Izabella visszahozására gondoltak. De sok részben késő, mert Izabella, már Oppelnt megkapá, Petrovics is kezéhez vette Temesvárért Munkácsot ²⁾, s kérdés, vajjon visszatérne-e Izabella? Az idő csakhamar megfűjtette, mert az egész oppelni hercegi uradalomban, nem volt használható épület, Lengyelhonba mondhatni kegyelemre volt szorulva. Ily helyzetében merül fel az, hogy II. Henrik, francia király, felvévén atyja politikáját, jun. 27-kén konstánczinápoli követének azt írja, hogy elhatározta János Zs. visszahozatalán dolgozni, s hogy nemsoká valakit Izabellához küld. Ugy is volt, Delavignet Lengyelországba küldi, s Izabellától kipuhatoltatja, hajlandó lenne-e visszatérni ³⁾. Nem volt nehéz a felelet, mert Ratibort még mind nem kapta kezére, jegypénzét mind nem fizették ki, s Ferdinánd ide járó biztosai úgy bántak vele, hogy még azt is ki akarák vinni nála, hogy magyar udvarnokait bocsássa el, fiát magyarul beszélni ne engedje, holott fia akkora volt, hogy szemrehányásokat tett már, hogyan cserélte el Erdély aranyhegyeit a szléz oldalokkal.

Ily kedélyállapotban találta Izabellát a francia követ. Hazament s II. Henrik, mint a császár és Ferdinánd kérlelhetlen ellene, már dec. 20-kán megírja Petrovicsnak, hogy résen álljon, készüljön, mert szerepet szántak neki ⁴⁾.

Csaknem azon időben Szolymán is megkezdé papirbombáit: Erdélyhez levelet intéz, melyben meghagyja, hogy Castaldo sergét nyomják ki, hozzák vissza Izabellát, s míg beérkezik, válasszanak kormányzót magok közül; különben Erdélyt feldulatja ⁵⁾. Aly csauz, kire e levél volt bizva, nem látta

¹⁾ Istvánfi, Libr. XIX. Miles. 50. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt.

II. 320—24. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 357. 360.

⁴⁾ Tört. Emlékek. Okmányt. II. 359. ⁵⁾ Kemény, Ap. Ep. I. 501.

tanácsosnak Erdélybe jöni, Oláhországban megállt, azt 1553. elején Báthori Endrének küldte ¹⁾; s gondja volt, hogy az ország előtt se maradjon titokban. S mire Báthori vajda és Castaldo tábornok jan. 20-kán Kolozsvárt részletes gyűlést tartának, kívánságukra kifejezték ugyan, hogy Izabellával semimi összeköttetésük nincs, s kérték, hogy Ilyét és Branyicskát a török ellen erősítsék: de azért kemény kifakadásokat engedtek magoknak; követelték, hogy a nemzetek, összekész szerint mikor tetszik összegyűlhessenek, hogy a vajdának oly jogkör adassék, hogy ha a szükség kívánja, országgyűléseket tarttasson, s felkérték Castaldot, hogy a katonákat, kik a nemesek udvarát, nejeit, leányait megrohanják, tegyék a szélekre, mert a szélek oltalmára vannak beküldve ²⁾. S ezeket megvinni, Barcsai Andrást Bécsbe küldék.

Ferdinánd érezte e fellépések horderejét, benn és kívül mindent elkövetett, hogy a dolgoknak más irányt adjon. Hogy Izabellát helyzetével kibékítse, Ratibort is kiváltotta, kézbesítette. Nem sokat használt, mert Izabella folyvást békétlenkedett, s Petrovics küldötteket indított az erdélyi urakhoz, megizente, hogy Rusztán fővezér készül, s ha nem engedelmeskednek, Erdélyt basasággá fogja csinálni.

A katonaság féktelensége, a töröktől félelem s azon elterjedt hír, hogy a magyarságot Erdélyből ki akarják irtani ³⁾, felzaklatá a kedélyeket. Castaldo alkudozást javasolt, s azzal, nehogy ide rekedjen szerzett kincsével ⁴⁾, azon ügyig alatt, hogy hivatják, itt hagyja Erdélyt; Báthori Aly csauzhoz küldött, értekezletbe bocsátkozott; a rendek pedig Alynak és Petrovicsnak megízenék, hogy mihelyt segílyt látnak, számolhatnak reájok ⁵⁾.

IV.

Új vajdák lépnek fel: Dobó és Kendi. A fejérvári püspökség egy időre helyre áll. Izabellát vissza akarják hozni, Petrovics betör, csatázik. Az erdélyiek fegyvert fognak, a terv most egyszer megbukik.

Castaldo márcz. 6-a tájtkiment Erdélyből ⁶⁾. Báthori vajda,

¹⁾ Forgács. 112. Katona. XXII. 823—5. ²⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 148. ³⁾ Forgács. 113. ⁴⁾ Miles. 51. ⁵⁾ Forgács. 113. Katona. XXII. 823—5. ⁶⁾ Kat. XXII. 413. Kemény, Ap. Epist. I. 473.

a kényes helyzetnek ura lenni nem tudott. Csak annyit kívántak az erdélyiektől, hogyha a törökkel alkudoznak, vigyék ki azt, hogy Erdély Ferdinánd uralma alatt maradjon ¹⁾. Alkalmassint e felhatalmazás következtében, Kemény Jánost s Farinaí F. Farkast a portára küldik a kormány azon nyílt utasításával, hogy értesítsék a szultánt, miszerint ők Izabella viszhahozásában nem fáradoznak, s alávetik magokat a porta és Ferdinánd közt létrejövendő egyezkedésnek... De azért feszült figyelemben maradtak.

Hasonló hangulat uralkodott Magyarországon is. Ferdinánd, hogy az ügyeket rendezze, ápr. 9-re Sopronba hongyülést hirdetett. Tervbe vette volt, hogy a királyi hatalmat korlátoló, s a királyválasztás jogát fentartó, s a katonák kihágásait polgári eljárás alá vonó törvényeken módosítson: e végre egy quadripartitumot terjesztett a rendek elé; de azok bizottmány elé utalák, melyre Erdélyből is lennének küldendők ²⁾; s végre sem ment érvényre.

Hanem volt mégis e gyűlés folyamának sok nevezetes eredménye, mi minket közelebből érdekelt. Máj. 7-kén nyolcz ürességben volt főpapi méltóság töltetett be, kik közt Oláh Miklós esztergomi érsekké neveztetett, valamint a 42-től csupán a csanádi püspökség által képviselt erdélyi püspökség is betöltetett pécsi születésű Bornemisza Pál személyében, kit történettünk folyamán már ismerni tanultunk.

Az erdélyi vajdaság szintén változás alá jött. Az elköszvényesedett Báthori Endrét, Castaldo támogatása nélkül nem tarták elégségesnek Erdély kormányzása s védelmére, öt tárnokmesterré tevék ³⁾: s helyébe máj 26-kán két vajdát kapánk, ruszkai Dobó Istvánt, Eger hős védőjét ⁴⁾, s sztiváni Kendi Ferenczet, Erdély leghatalmasabb férfját, hogy az által meglegyen nyerve. Utasításuk máj. 28-ról kelt, s kivonata következő. Kendi és Dobó Erdély vajdáivá, székelyek ispánjaivá neveztetnek, egyenlő méltósággal, részükről négy hónapi felmon-

¹⁾ Buchholtz. VII. 300. 318. ²⁾ Katona. XXII. 428. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 550. Pray, Epist. Procer. II. 351. ⁴⁾ Kinevező. Okl. Katona. XXII. 399.

dási idővel, míg ellenben a király fentartá magának, hogy minden órán letehesse. Két alvajdát adott, Kendi mellé Édenfi Lászlót, Dobó mellé testvérét, Domokost, kiket a vajdai személyezettel együtt a vajdák díjaztak. E végre Kendiék 15,000 magyar frt. fizetést nyertek, miből a testőrségül használt százszáz lovas is tartoztak fizetni; czirkálók tartására 1000 frtot kaptak kezökre; s ezeken kül régi szokás nyomán Kendi a görgényi, Dobó a dévai várat; s minthogy az utolsónak birto-ka Erdélyben nem volt, családja lakásául Szamosujvár adatott. Az alájok rendelt haderő 2000 lovas s 1000 gyalog magyarra szabatott, mely utolsók közül százat-százat szintén magok mellé vehettek, a többi a szélekre volt szánva... Hatáskörük mi a régi vajdáké; ha valamelyiket dolgai Erdélyből kiszóliták, a másíknak benn kellett maradnia; felhatalmaztattak sürgös szükség esetében a püspök és tanácsosok tudtával hongyülest hini össze; fel arra, hogy 20 telkes jószágokat adományozhassanak; fel végre, hogy idegen hatalmak követeit kihalgassák, s tanácsosaikkal egyetértve feleletet adjanak ¹⁾... Ez utasításból még meg kell említünk azt, hogy Dobónak meghagyatott, hogyha tán Kendi félvajdaságot el nem fogadna, további utasításig egész Erdélyre terjessze ki hatóságát; valamint azt, hogy bele volt röviden téve, hogy a vajdák a régi vallást, annak jogait javait az egész területen tartoznak védelmezni.

A vajdák beigtatására Báthori Endre lön kinevezve, már mint tárnokmester. Nehogy valamely véletlen mertíljön fel, Báthori Kendi Antalt, Patócsi Ferenczet, a két ellenzéki főnőket Szamosujvárra hívatta, s felkérte, hogy legalább hallgassanak. Mire jun. 10-re Tordára beigtató hongyülest hirdetett ²⁾.

Közelgetvén a gyűlés napja, Báthori Endre 700 lovassal Tordára érkezik, harmadnapra Dobó az új vajda is megjö 700 lovas s 800 gyaloggal, Kendi Ferencz, 200, testvére Antal 70 lovassal jönnek; s a beigtató gyűlés harmadfélezer fegyveres jelenlétében elég csendesesen folyt le, semmi sem mertült fel, kivéve, hogy Kendi Ferencz, a társvajda, mint protestáns, a

¹⁾ Okl. Katona. XXII. 403—13. ²⁾ Kulcsárféle Krónika. 15.

szentekre nem esküdött meg, s esküjéből az új vallások üldözését kihagyá ¹⁾. A Konstánczinápolyból megtért Kemények szintén e gyűlésen tettek jelentést.

Dobóval bejött egyszersmind a kinevezett püspök is, Bornemisza Pál. Már előre el volt rendelve, hogy az eddig képviselő csanádi püspökség Fejérvárt, Szentmihálykö várát minden ágyuival, s az erdélyiek minden püspöki javakat visszaadjanak ²⁾. Nehéz kérdés, mert már egy része el vala osztva, de azért az erélyes Dobó fellépett, s júliusra a fejérvári káptalan helyre volt állítva; s intézkedésekhez foghatott, hogy a régi vallást is helyreállíttassa ³⁾.

Tíz év munkája volt Erdélyben egy tollvonással fenyegetve: az erdélyi fejdelemség s az alatta kezdődött vallásos fejlődés ⁴⁾. A politikai ellenzék s a lelkiismeretszabadság hőseinek igen fájt, hogy multjok iránt mi kegyelet sem mutatkozott: miért a kormány tulbuzgó hívei ellenében sorompóba léptek. Kendi Antal és Patócsi Ferencz, Bethlen Gábor és Gergely, Horváth János s mások Marosvásárhelyre gyűltek, Bethlen Gergelyt és Maksayt Izabellához küldék, hogy kijelentsék, mikép szívesen fogadják, ha jön.

Bár mennyire kívánták Dobóék e mozgalmat elfojtani, nem levén elég fegyvererejük, mit sem tehettek. Azt elesillapítani jul. 13-ra Tordára hongyulást hirdettek, Ferdinándtól Balassa János is megjött, hogy a rendeket a törökkel és Izabellávali egyezkedései stadiumától értesitse, s megnyugtassa. A rendek elismerték ugyan, hogy a vásárhelyi összejövetel nem volt helyén, de mintegy mentségül felhánták, hogy Martinuzzi korától, minden sürgetésök daczára is országgyűlést nem tartanak, csak is részletest; holott sérelmeik vannak, milyen az, hogy a nemességnek, mely összekás szerint mint katonáskodónép, a sőt ingyen kapta, most ingyen adni vonakodnak. S e gyűlés eredményét felterjeszteni Pókai Jakabot Bécsbe küldék ⁵⁾.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 345. ²⁾ Szereday, Series. Episc. 203. ³⁾ Okl. Archiv d. Vereins. N. F. I. 375. ⁴⁾ V. ö. Miles. 52. I. ⁵⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 161.

Ferdinánd a bajt gyökerében orvoslandó, miután Kemény Jánosék a portán egy új alkudozás útját megtörék, követeket indított Konstánczinápolyba. Hogy sulyt vessen a mérlegbe, jul. 18-án Izabellával levelet irat a portára, melyben, ha nem is a legvilágosabban, jelenti, hogy jelen helyzetével ki van békülve ¹⁾.

Mig a követek mennek, az öreg, de ifju tüzzel bíró Petrovics hosszason főzött tervével, síkra száll. Lengyelországból néhány száz lovassal betör; Debreczenbe jő, s jul. 31-én azt írja a szultánnak, miképp Izabellától a levelet kicsikorták, s kéri, visszahelyezésére sergeket rendeljen; a budai s más basákhoz hasonlót ír, s felkéri, hogy a szultán jóváhagyása reményében fegyverrel támogassák ²⁾. S e levelével a jó szónok s vállalkozó Bethlen Gergelyt, a keresdi gr. Bethlenek egyik ösét ³⁾, a budai basához küldé.

Petrovics e fellépését övéi, mint Izabella jövetelének előpostáját vették, a Tiszavidéken Artándi Kelemen, Török János, Hagymási Kristóf, Orbai Miklós egyszerre fegyverre keltek. Azoaban az ellenfél sem hunyt szemet, szegedi Deák Ferenczet Bethlen útítársát elfogák, s az egész terv le lön leplezve. Petrovics azért haladt. Aug. 3-án Munkácsra át Túr felé sietett, hogy a török basákkal magát összekösse. Aug. 11-ről a váradi püspöknek tudtára adja, miképp Izabella bejöni szándékszik, s felkéri, hagyna fel fegyverkezési szándékával ⁴⁾.

Elsietett lépések, mert bár a basák sergeiket mozgásba hozták, a szultán a perzsa háborúval lévén elfoglalva, az ügy érdekében még nem kívánt fellépni. A Petrovicsnál jobban értesült Izabella nem mozdult, beérte azzal, hogy augusztusban Károly császárnak jegyzéket adott át, melyben Ferdinándot bepanaszolja, hogy a jegyajándékáért ígért öszveget nem fizeti; hogy a szlész herczegségek, melyek jövedelmét 25,000 fra tették, alig hoznak 9,000 frtot ⁵⁾.

Mindamellet a forradalom kitör. Petrovics síkra száll.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 9. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 10—17. ³⁾ Hibásan tette Szalay iktárinak, Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 90. ⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 22. ⁵⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 26—33.

Erdélyben Kendi Antal, a vajda testvére, Patócsi Ferencz és Boldizsár ¹⁾ dandáraikkal Vásárhelyre mennek, s a széke-lyeket fegyverre szólítják; s csakhamar oly serget húznak össze, hogy a midőn Dobó ellenök megy, már a város előtt csata-rendben találta; s mivel a még benn levő német sereg zsold-ját követelni egyenesen Bécsnek indult ²⁾, s ereje velök megüt-közni nem volt, 15 napi fegyverszünetbe egyezett, mely alatt ha Petrovics segítséget nem küld, megígérték, hogy a fegyvert azonnal leteszik ³⁾. Hogy biztosok legyenek, kápolnai Borne-misza Farkast Petrovicshez küldik: s már 15 nap előtt nem-csak hogy reményt hozott, sőt e közben, sept. 21-én, a moldvai vajda Motzok vezérlete alatt 4000 segélyhadat állita be a szé-kelyföldre ⁴⁾. A felkelés lángja innen és túl a Királyhágon egy-szerre lobbot vetett.

Azonban mintegy menyköcsapás üt be egy véletlen, s min-dent megváltoztat. Ezalatt Ferdinánd követei Veráncz Antal püspök és Zay Ferencz, a naszádosok parancsnoka aug. 25-én Konstánczinápolyba érnek ⁵⁾; Malvezzi, az Erdély elfoglalásá-ért bezárt osztrák követ kiszabadul. S bár ott volt, mi-kor a szultán boszusan ismétlé, hogy ha Erdély minden ka-vicsdarabjáért akkora aranyat ad is Ferdinánd, az még is Já-nos király fiáé ⁶⁾: még is elég ügyességgel birt útjában elhitet-ni a basákkal, hogy az ő megtérése a két udvar helyre állt békéjének tanúsága. S mert fellépésre egyenes parancsuk nem volt, a basák csak nézői maradtak a játéknak. Minden egy-szerre elveszett. Az új váradi püspök Zaberdin Mátyás s Tahy Ferencz Petrovics ellen nyomultak; s őt oct. Munkácsra visz-szanyomák, honnan Lengyelországba menekült... nóta alá jött. A felkeltek martalékkul estek: többek közt Talpas kastély urát, Toldi Miklóst lefejeztették, Csáki Pál, Adorján vár ura csak az által menté meg magát, hogy Ferdinánd részére állt ⁷⁾.

¹⁾ Bold. neje Somi Anna, Balassa Imre vajda özvegye. ²⁾ Istvánfi, Libr. XIX. Pray, Epist. Proc. II. 360. Miles. 51. Fundgruben. I. 53. ³⁾ Katona. XXII. 827—8. ⁴⁾ Forgács. 116. ⁵⁾ E követ-ség leveleit hozza Magy. Tört. Emlékek. Irók. IV. kötete. ⁶⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 57. ⁷⁾ Wolf. de Bethlen. I. 552. Forgács. 115.

Erdélyben sem ütött ki jobban. A moldvai sereg látva, hogy a török csatát nem kezd, haza vonult, Lázár Bernádot fogva magokkal vitték ¹⁾. A székelyek haza oszoltak; Tahy Magyarhonból benyomult, Dobó szintén összeszedte erejét, a felkeltek táborára szét vala riasztva, a főnökök magokra maradtak, s Patócsiéknál Bethlen várában akartak oltalmat kísérteni. Dobó ismerte a víztől körülvelt vár erősségét, éhséggel tervezte bevenni; s végre is azon feltét alatt, hogy családotól, vagyonostól Petrovicshez kiköltözhessenek, feladák a várat; de a midőn értésükre esett, hogy Dobó intézkedett, hogy útközből őket megrohanják, kézbe adták magokat. Dobó oct. végén Somkerekén gyűlést tartott, fejöknek megkegyelmezett ugyan, de a gazdag Patócsiék s Kendi Antal s mások jószágait elkoboztatá ²⁾. Ellenben legyőzőik, mint Bocskai György Csicsóvár területéből tíz falut, — jutalmat kaptak ³⁾.

V.

A török és francia udvar Izabella visszahozására tervet készít. A szultán kiadja a parancsot. Benn mozgalom. Dobóék concessiókkal próbálnak.
Izabella útkészen áll.

Petrovics vissza volt verve, de azért tervét nem adta fel. Lengyelországból követeket indított a portára, Izabella nevében kettőt, magában egyet, kik közül kettő magyar vala. Ezek 1554. jan. 8-kán Konstánczinápolyba érkeztek, ott hozzájok a francia követ csatlakozott, magyar ruhában, s átmentek Ázsiába, hol a szultán mulatott ⁴⁾. Dobó vajda Erdélyből Vég Jánost mint futárt szintén oda indította, ki jan. 23-kán megvitte a hírt, hogy Erdélyben a forradalom le van győzve, s az erdélyiek Ferdinánddal meg vannak elégedve ⁵⁾.

Mig ezek a portán egymás ellen működnek, jan. 25-kén

¹⁾ Kulcsárféle Krónika. 15. ²⁾ Forgács. 117. Miles. 51. W. de Bethlen. I. 552. Fundgr. I. 53. Tud. Tár. 1841. 68. ³⁾ Mint Retteget Kolozsm. Conv. Trans. XIII. 557. ⁴⁾ Katona. XXII. 548. ⁵⁾ Katona. XXII. 552. 55.

Marosvásárhelytt gyűlés van, a vajdák követséget eszközölnek a portára, kik a portán, Ferdinándhozi ragaszkodásukat az ország nevében is kijelentsék ¹⁾.

Mind a mellett a hangulat a vajdákra nézt nem a legkedvezőbb. A székelység elégtétlenségéből legkisebb titkot sem csinált, Bernád Balázst, Sándor Mihályt Ferdinándhoz küldék, hogy biztosítsa, mikép az ököradón kívül más adóval nem fogja terhelni ²⁾. Azért nem mulaták el a portán is szellőztetni, hogy Izabellához ragaszkodnak ³⁾. S Bornemisza püspök febr. 15-kén már annyira tisztában volt a tényállással, hogy, a székeleyeket változó tündéreknek nevezvén, azt írja, miszerint Erdélyben Petrovics izgatása s török tatárral fenyegetőzései miatt élete csupa félelem és rettegés, s ha egyszer kimehet, többé vissza nem tér ⁴⁾.

Izabella követei még nem találkoztak a szultánnal, mégis az előjáték már kezdődött. Febr. 27-én az oláhboni vajdát, Mircsét, mert Ferdinánddal tartott, letették, s török katonaság rohanta meg Bukarestet, mely őt elfogta, s helyébe Petrászkót ülteté. Márcz. 13-án a moldvai vajda azt írta Kendi vajdának, ha szereti Vécs várát, ne dolgozzék Izabella ellen, mert a Bukarestbe jött törökök s az oláhboni vajdák Erdély ügyei rendezésére vannak kiküldve ⁵⁾. Hogy Erdély egészen körül legyen hálózva, a szultán márcz. folytán Lugost és Káransebest Petrovicsnak adá, még pedig úgy, hogy a 3000 arany török adó is övé legyen ⁶⁾.

Ez alatt a követség is be lön mutatva a szultánnál. S Veránczék, Ferdinánd követi minden ellenműködése daczára, Szolymán a francia követtel egyetértve, kimondá, hogy János Zsigmond francia királyleányt kap, s visszahozza, ha szintén birodalmába kerül is, mert a fiut János király neki hagyta, s esküjét megtartja ⁷⁾. S hogy határozatában senki se kétel-

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 165. Appar. Epist. I. 525. ²⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. V. 29. Katona. XXII. 538. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. IV. 256. ⁴⁾ Katona. XXII. 497. ⁵⁾ Pray, Epist. Proc. II. 362. III. 7. ⁶⁾ Pray, Ep. Proc. III. 12. Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 228. ⁷⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 175. 23. 36. 38.

kedhessék, a követek mellé csauzokat adott, mint kegyelme jelét, hat zászlót is ada kezökbe, melyek egyike, mi János Zsigmondnak szolt, magyar királyi czimerrel volt diszitve, s azzal őket ápr. végén haza bocsátá. A basáknak meghagyá, hogy készüljenek ¹⁾; a két oláhboni vajdának, hogy Erdélybe egy szem gabonát se engedjenek bevinni ²⁾, mi a különben is pestis által dúlt Erdélyre roppant izgatólag hatott ³⁾.

Mig ezek a török udvarnál folynak, kitelendő volt a hat hónap, melyre Malvezzinak Erdély át- vagy nem- adása határozott feleletével Konstánczinápolyba vissza kellett volna térnie ⁴⁾. Hogy a dolgot ketté vágják, Izabelláék ellen orgyilkosságot terveltek, s már a királyné előtt állt az ember, mikor leálarcozák ⁵⁾. Márcz. 1-én Pozsonban hongyülés van; kimondják a vissza nem adást; hogy a nemzet meg legyen nyerve, ápr. 15-én Nádasdi Tamás személyében, a Báthori István halála óta ürességben állt nádori méltóságot betölték; mely alkotmányos lépésre Magyarhon keményen fegyverkezett. De igen a magyarboni basák s oláhboni vajdák is; mire az erdélyiek máj. 13-án Marosvásárhelytt összegyűltek, két követet választottak, kik Ferdinándhoz menve előadják a hon válságos helyzetét, s felkérjék, hogy a küszöben álló vést elhárítani siessen ⁶⁾. A felment követek azon időben ballatlan gyorsasággal, már egy hó előtt visszaérkeztek, s jun. 10-én a vajdák Medgyesen ismét gyűlést tartottak, felolvasták a király levelét, melyben ol-talmát igéri; addigis határozatba ment, hogy a vajdák rendeletére harczkészen álljanak, s hogy ha a székelyek közül valaki, vagy tán valamelyik székely kapitán feltűni nem akarna, hűtlenség büntetésébe essék; elvégezék, hogy a vajdák tudta nélkül idegen országba levelet vagy követet senki se küldjön, s ha valakihez a hazába efféle érkeznek, a levél hozóját tartozik a vajdák kezébe szolgáltatni, különben veszti fejét és va-

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. IV. 244. 46. 80. ²⁾ Fundgruben. I. 54.

³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 16. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. III. 61.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. III. 44. 60. ⁶⁾ Kemény gyűjt. Cód. Art. Diet. I. 175.

gyonát; végre, hogy ha táborba szállnak, minden vallás saját papja által szolgáltatasson istentiszteletet ¹⁾.

Ennyire készen álltak a vajdák; s nem hiába féltek az oláhboni vajdák betűtésétől, mert a mint Izabella követei s a csauzok a basákhhoz érkeztek, nem soká felléptek. Fileket és Salgóvárát ostrom alá vették, s a magyarboni alsó részeket ropant rémületbe ejtették. Erdélyben sem volt másképp, mert körül voltak véve, s már négy hava, hogy zsoldot nem fizethettek. Fegyverzaj és viszály mindenfelé. Dobó köréből Petrovicsnak a legtitkosabb dolgokat is megírják ²⁾. A Malvezzi helyében maradt Veránczékát, mert a hat hónap rég eltűlt, s felelet mégsem érkezett, Konstánczinápolyban el akarják csukatni, miért azok mind rémesebben rajzolják Szolymán udvarát... úgy indult az útjában megbetegedett Malvezzi helyett egy más, Busbek, nov. 23-án a portára.

A követ 1555. jan. 20-án ért Konstánczinápolyba. A Petrovics és Izabella új követeivel csaknem egyidőben érkezett. Februárban Ázsiába hivattak, hogy egyszersmind a persa békének is tanui legyenek. Az osztrák követ útasításához képest újra megkisértett mindent, Erdélyért 25,000 aranyig fel ígért adót ³⁾; de a szultán kibontakozva háborujából még hajthatatlanabbá lett... Petrovicsot vajdává nevezte, Erdélynek pedig megizené, hogy készüljön Izabella behozására ⁴⁾.

A fényes kapu e szilárd magatartása Erdély izgalmát s a vajdák aggodalmát napról napra fokozá. Gyűlések, alkotmányos engedmények által kísérték a kedélyeket csillapítani. Ápr. 24-én Marosvásárhelyt hongyülést tartanak, Ferdinánd nevében az ország eddigi hűségéért elismerést nyilvánítanak; mire a rendek némely sérelmekkel álltak elő, felkérték a kormányt, hogy kárait, melyeket a katonaság Castaldo bejötte óta okozott, vétesse fel s fizettesse meg; a vajdák ellenében megújíták a törvényt, mely megtiltja a vajdáknak nemes embert öt eseten kívül maga elé idéztetni; valamint meghagyák a fő-

¹⁾ Gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 179. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. XV. 286. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 559. ⁴⁾ L. az utasítást. Magy. Tört. Emlékek. Irók. IV. 427.

ispánoknak, ne engedjenek 50 frton alóli kérdést a vajdákhoz felebbeztetni; hogy pedig a nemzetek törvényei épségben tartassanak, végezték, hogy minden nemzet saját kiváltságait a vajdák elé terjessze; végre, hogy a nemesség ingyen sóját ne tartsák vissza ¹⁾).

E határozat következtében a székelyek ápr. 28-án Udvarhelytt nemzeti gyűlést tartottak, ősi törvényeiket 88 cikkben összeállíták, s azt Kendi és Dobó vajdák elé terjeszték, mit azok megerősítének ²⁾).

Nevezetes okmány, egyszer, mert itt látjuk legelőször codificalva a székelyek alkotmányát, mászor, mert a törvény-cikkek magyar nyelven szerkesztését a székelyek ezáltal megkezdék; nevezetes végre tartalmánál fogva, mert a székelyek oly hires alkotmányos életét igen hiven ábrázolja ³⁾. Látható belőle, hogy a vajda hatalma felettök korlátolva volt ⁴⁾, a nemzet önmagát kormányozta; s pereit saját ispánja, bírái, hadnagyai dönték el; a büntetést nem bot és börtön, hanem forint és a félforintokat érő gyrák szerint szabák ki; látható, hogy zsoldos sereg a székelyföld hátán soha sem volt ⁵⁾; s a személyes oltalom annyira biztosítva, hogy miként a magyar nemest, úgy az örökséggel bíró székelyt ítélet előtt befogatni nem volt szabad ⁶⁾; meg volt nekik engedve a sóvali kereskedelem, még pedig oly szabadalommal, hogyha pecsét volt nála, s mégis háborgaták, háborgatóját a maga oltalmában meg is ölheté ⁷⁾. Szintoly nevezetes pontok a jószágot illetők: a székely jószágát még akkor sem veszté el, ha fejét kérte a törvény ⁸⁾; három forint értékű székely jószág feletti perök a királyig volt vihető ⁹⁾; és végre mint katonáskodó nemzet, jószágait egyenesen a férfiakra ruházta át, a leányoknak csak kiházasítással

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Diet. I. 187. ²⁾ A székelyek és vajdák közt vizsályság folyt, mert a vajdák a mellett mit a királynak adták, még 200 ökröt magoknak, 100 dbot az alvajdának követeltek; de követeléseiket el nem ismerték. Katona. XXII. 726. ³⁾ L. az oklevelet. Székely nemzet Constitutioja 40—51. F. M. Or. Minerva 1835. II. 144. sat. 1. ⁴⁾ L. a 28—31. §. ⁵⁾ 53. §. ⁶⁾ 62. §. ⁷⁾ 67—68. §. ⁸⁾ 22. §. ⁹⁾ 41. §.

tartoztak ¹⁾... Sarkalatos kiváltságok, melyek a székelyföld tömör erejét századokon át képesek voltak fentartani.

VI.

Készületek Izabella visszahozatalára. Heves hongyülések. Balassa Menyhárat főkapitányt teszik. Petrovicsot behíjják, Izabella helytartójává nevezik. Izabellához küldöttség megy. Visszahozzák.

Izabella és János Zsigmond már beindultak volt, midőn Magyarhon határán veszik a szultán máj. 15-ről kelt iratát, hogy még hat hónapot adott Ferdinándnak Erdély átengedésére: várják be, ne mozduljanak ²⁾.

Feszült várakozás állt be, mit a francia követ sept. 12-ről kelt azon átirata szakaszt meg, miszerint értesít némely erdélyi főurakat, hogy a francia király birja a szultán ígéretét, hogy mihelyt a hat hó kitelik, azonnal behozza János Zsigmondot ³⁾. Oct. 26-ról ugyancsak az Izabella akkor Liskón tartott udvarából a szultán titoknoka már határozottabban ír, s felszólítja Erdélyt, János Zsigmondot tekintse fejedelmének ⁴⁾.

Ezalatt oct. 1-én Hruztán basa lett nagyvezér, ki Erdély kérdését előtérbe állítja. Nov. 25-én Veránczot és Zayt, Ferdinánd követeit hivatja, s kitelvé a hat hónap, nyilatkozatra szólítja fel; s mire ezek újra kitérőleg feleltek, két szót tesz elejökbe: igent és nemet; s hogy választani nem állt hatalmukban, ultimatum mellett még egy hónapot engedett ⁵⁾

Erdélybe pedig megizente, hogy készüljenek a behozatalra, mert ő fegyverzi roppant táborát, addigis válasszanak magoknak főkapitányt.

Mindenből kitűnt, hogy a porta fel akar lépni. A három nemzet dec. 23-án Marosvásárhelyre gyűlt, nevezetes végzések hozott. Előszőr is követeket küldtek a királyhoz, megtud-

¹⁾ L. a 15. 16. 17. 71. §-sokat. ²⁾ Katona. XXII. 691. Pray, Epist. III. 42. ³⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad Appar. Epist. ez évhez.

⁴⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad Appar. Epist. ez évhez. ⁵⁾ Katona. XXII. 775.

ni, minő viszonyban áll az Erdélyt fenyegető hatalmakkal; egyszersmind tudaták, hogy addig is három ezer embert fegyverbe állítottak; de kéri Ferdinándot, ne gondolja, hogy ellene állították volna; adót is vetettek ki, a szokásos 99 pénzt kapunként, s az északi három megyében Mikola Lászlóra, a déliekben Kendi Antalra, Hunyadban Kenderessi Péterre bízák felhajtását; jelenték továbbá, hogy Balassa Menyhártot országos főkapitányul választák, s meghagyták a székelyeknek is, minden szék kapitányt válasszon, kik Balassától függjenek, valamint a szászok kapitányai is; végre tudaták, hogy a mig követeik vissza nem térnek, minden törvényszék működését felfüggeszték ¹⁾. Ezek vannak a keletkezett törvényezikben, de mint történéseink is mondják, nem kevesebbet fejeztek ki, mint hogy ők a török ellen fegyvert nem fognak, s ha Ferdinánd Erdélyt megvédeni nem képes, mentse fel esküjök alól János Zsigmond részére. S ennek megvitelére a magyarok részéről Kemény Lászlót, a székelyekéről Zombori Jánost, a szászokéről Bommel Tamást nevezék ²⁾. S ugyanezt Petrovicznak is megízték.

Kezdődött a zavar. Mert Petrovicstól a követek 1556. jan. 12-én Hagymási Kelemen kíséretében jöttek vissza, ki Erdélynek forradalmat ajánlt ³⁾; ellenben a végzésekről kéz alatt előre értesült Ferdinánd leirt, hogy a vajdák effélének fegyverrel álljanak ellent. Késő volt. Balassa megragadta a gyeplőt, mint főkapitány febr. 2-ára Tordára hongytilést hirdetett, s bár Dobóék tiltakoztak, a megyék és székelyek megjelentek, meg Szebenből is Hecht ⁴⁾: s kezdődött a nevezetes gyűlés, melynek asztalán két ellenkező ikenet feküdt, a Ferdinánd királyé, mely biztatá a rendeket, hogy reméli, Erdély felett kibékülhet a portával; s a szultáné, mely törökösön tűz, vas emlegetése mellett izeni, hogy Izabellát haladék nélkül hozzák be, mert Erdély János fiáé ⁵⁾. Kényes helyzet. Két tűz közt állott az

¹⁾ Gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 203. Fundgruben. I. 56. Szeredai Series. Ep. 207. Wolf. de Bethlen. I. 561. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 565. ³⁾ Wolf. de Bethlen. 566. ⁴⁾ Katona. XXII. 831—32.

⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 354. Katona. XXII. 823.

ország. Azon gondolatból, hogy Ferdinánd is onnan vár békét, honnan Erdélynek azt ajánlják: Izabella mellé nyilatkoztak, s küldöttséget neveztek, mely helytartóját, Petrovicsot behijja.

Hogy a követség teljes számu legyen, Szebenbe követet küldtek, ki febr. 9-én közgyűlésben szólítá fel a szász nemzetet, mely maga részéről is nevezett kettőt; s úgy mentek Petrovicshoz: ki a meghívást elfogadta, s a dolgoknak egészen más alakot adott.

Dobó sergeit összevonta; felét Bethlennél Izabella, felét Maros-Németinél Petrovics ellen állítá fel ¹⁾, de az mindössze ezer lovas ugyanannyi gyalog; az is, mert zsoldját nem kapta, oly fegyelmetlen, hogy a néppel annak akarátja ellen is csizmát cserélt, s mint ilyen, ha szintén hiv lett volna is, megragadta az alkalmat, hogy átállhasson ²⁾.

Petrovics tehát csekély hadával könnyen bejőve. Serge egy részét Déva ostromára hagyta; Szászsebesre ért, hová márcz. 8-ra hongyulést hirdetett. Dobóék nem mulaták el a megjelenés ellen tiltakozni ³⁾; mégis felgyűltek; kik nem jöhettek, levelek által jelenték ki hódolatukat; a szászok részéről Veres János szebeni királybíró vezérlete alatt küldöttség jött: s megnyílt a döntő gyűlés, mely a vajdákat felszólítá, hogy ne álljanak ellent az ország akarátának ⁴⁾; kimondák, hogy ők urok gyermekét János király fiát fejdelmökkül, királyokul vették... addigis míg béhozhatnák, királyi helytartóul Petrovics Péter uram ő nagyságát tevék, ki is tegyen a városba várnagyokat, a megyékre ispánokat... mellé adák tanácsosokul a megyék részéről Patócsi Boldizsárt és Forró Miklóst, a székelyek részéről Kornis Miklóst és Andrászi Mártont, Kornis és Andrászi grófok elődeit ⁵⁾, a szászok részéről Haller Péter, szebeni polgármestert és Benkner Jánost brassai bírót... Dobóék ellen ágyukat szavaztak... a püspököt pedig Gyerőfi Mihály és Mihálcsi Ferencz által felkéreték, hogy ha velök tart,

¹⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez évben. ²⁾ Forgács. 140.

³⁾ Gr. Mikó: Erd. Tört. Adatok. II. 355. ⁴⁾ Wolf. de Bethlen.

I. 572. ⁵⁾ L. Erdély Nevezetes Családai.

maradjon benn, különben menjen ki, míg békességesen kimehet ¹⁾... E törvényczikkkel szólalt meg három század előtt a magyar törvényhozás ²⁾.

Igy álltak a dolgok benn, mikor Ferdinánd Erdély jan. végén felérkezett s febr. 9-én kihallgatott követeknek márcz. 13-án azon választ adá, hogy tartsák meg esküjüket, más fejedelmről ne gondolkozzanak ³⁾.

A követekkel lindvai Bánfi László is jött, mindent elkísértett, de nem tudá az országot visszalépésre birni. Az egyik vajda, Kendi Ferencz, honfiai mellé nyilatkozott, csupán Dobó vajda és Bornemisza püspök s néhány magyarhoni főember s a katonaság maradt hűségben. Petrovics tehát fellépett, Balassa Menyhárt, mint főkapitány harczosok élére állott. Macskási Györgyöt Szebenbe ágyukért küldik: a leküldött Bánfi László izgatására egy rész nem akará adni; erre márcz. 31-kén Szeben három helyt lángba borul, nagy része leég, a felbőszült nép Verest, királybiráját lesujtja, mire Petrovics akasztással felelt ⁴⁾. A két oláhoni vajda sergei is beérkeztek ⁵⁾, az oláhországiak, a püspök, a moldvaiak Dobóék ellen lőnek rendelve. A püspök még a gyűlés folyama alatt Gyaluba fut ⁶⁾. Ápr. 1-én Fejérvár magát feladá; Gyaluvárával ápr. 24-kén Bornemisza püspök szintén azt tevé, de kiköté, hogy minden itt maradó vagyonát készpénzzel kifizessék; csak is Dobó vajda tartá magát, ki Bocskai Györggyel, Forgács Pállal, Szamosujvárra vonult, s Bethlenváráat is hűveivel megraká.

Megérkezvén a szultán irata, melyben Erdélynek rendelkezett, hogy Izabella után menjenek, Petrovics ápr. 27-re Kolozsvárra hongyulást hívott össze; de még nem látták éppen idejét, csak készületet határoztak, s elrendelék, hogy Dobóék, illetőleg

¹⁾ L. a törvényczikket. Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok. II. 303—60.

²⁾ L. hogy Ferd. korában az igazgatás nagy részt magyar, l. példákat. Tud. gyűjt. 1830. 3—33. l. ³⁾ Miles, 56—57. Wolf, de Bethlen. I. 578. Katona. XXII. 832. ⁴⁾ Fundgruben. I. 57—58. W. de Bethlen. I. 585. ⁵⁾ W. de Bethlen. I. 584. Fundgr. I. 56.

⁶⁾ Márcz. 15-én itt hallja, hogy mult vasárnap Fejérvár ellen indultak. Kemény gyűjt. Appat. Epist. I. 570. Erd. Tört. Tára. I. 25.

Szamosujvár és Bethlenvára bezárására, vársánczokat emeljenek ¹⁾).

Az ország színe ekkor Szamosujvárt ostromolta. Petrovics Kendi Antal által küldé meg a szultán izenetét s a gyűlés végzését. Már eddig meg kellett volna tennünk, kiálta fel a tábor; s gyűléssé alakulva, minden nemzetből száz-száz lovagot rendeltek, s minden nemzetből öt-öt főurat választottak, kik a királynéhoz menjenek, kinek útiköltségére 4700 forintot szavaztak ²⁾. A székelyek magok részéről szárhegyi Lázár Imrét, Andrászi Mártont, Bernád Ferenczet jelölék ³⁾.

Alig várták hogy behozhassák, de Petrovics mind nem látta idejét, mert Dobó vajda, testvérét Domokost Ferdinándhoz futtatta volt, s az Puchaim tábornokkal s feles hadi néppel útban volt Erdély felé. Petrovics a vészt közeledni látva, maga is felszólítá a két oláh vajdát, hogy oltalmára siessenek; be is jöttek, Sándor moldvai vajda Radnánál, Péter oláhboni a Bodzán máj. 14-én ⁴⁾; de nem volt szükség reájok, mert Puchaim addig ostromlá útjában a magyarhoni várakat, míg a budai és filei basa reája csapott, s tönkre tette. Mire Petrovics jun. 1-én új gyűlést tartott, most már biztosan szervezé a küldöttséget, s Kendi Ferenczet, a volt vajdát nevezvén élére, felszólítá, hogy minél fényesebben készüljenek fel.

Mig ezek készülnek, Petrovics az új Erdélyben, hol a nemzeti fejdelemség megalapítása nagy munkája volt folyamatban, a politikai reform mellett a vallásit is beakará fejezni. Bornemisza püspök igényeinek eleget tett, s azt jun. 11-én fedezet alatt kibocsátá Kassára ⁵⁾. Erre Kolozsvárrt e hó folytán nagyszerű zsinatot tartott, az urvacsora mikénti kiszolgáltatása felett vitát tartott, s Báldi Sebestyén alsó magyarországi, Hebler Mátyás az erdélyi szászok, és Dávid Ferencz az erdélyi magyarok superintendense aláírásával okmányt létesített, melynélfogva az urvacsora kenyér és borbani vételét meghatár-

¹⁾ Benkő, Comitia. 116. Kemény gyűjt. Cod. Art. I. 223. ²⁾ Kemény, ugyanott. ³⁾ W. de Bethlen. I. 587. Kulcsárféle Krónika. 28. gr. Lázár M. A Lázár család. 54. ⁴⁾ Fundgruben. I. 58. Wolf, de Bethl. I. 589. ⁵⁾ Kulcsárféle Székely Krónika. 28.

zák ¹⁾. S intézkedett, hogy a képek nélkülözése, a barátok és apácák eltávolítása, s a drága templomi edények pénzzé veretése által az új vallást állandósítsa ²⁾.

A küldöttség is kiment, Leopolba érkezett, hol azt Izabella aug. 8-án fogadá. Előbb a szultán követe szolt, jelenté, hogy azért van küldve, hogy öt országába visszakísérje; utána Kendi Ferencz, a küldöttség elnöke, a haza nevében felkérte, hogy trónját elfoglalni siessen. Ünnepestelen jelenet, váratlan meglepetés Izabellára. Nem is soká habozott, annyival inkább késznek nyilatkozott, mert mint mondá, Ferdinánd a szerződés pontjaiból oly keveset teljesített, hogy ezen meghívást maga és fia nyomoráni segítésnek tekinti ³⁾.

Mig készülődött, s főleg mig testvére a lengyel király s anyja beléegyezését és támogatását kinyeré, eljött sept. 23-ka, mikor aztán az erdélyi küldöttség 500 fényes lengyel lovas, s ugyanannyi gyalog kíséretében útra kelt.

Magyarhon határszélén Munkácsnál, somlyói Báthori István, a későbbi lengyel király köszönté a nemzet nevében, s fényes kíséretével mellé csatlakozott, tán hogy a somlyói Báthori ág helyettesse, mit az ecsedi ág hibázott. Harmadnap az útját fedező két oláhoni vajda is megjött, s török küldöttség üdvözlé, a budai basa nevében; s a két vajda szintén kíséretébe állt ⁴⁾. Dézsnél Erdély főrendei, a megyék és városok egybegyült követei várták, élükön az öreg Petrovics és Balassa... A kíséret már egész tábor, fényes diadalmenet... Dobó, mig Szamosujvár alatt elhaladtak, egyezkedésük értelmében, csendesen végig nézte... Így ért Izabella oct. 22-én délutáni két órakor Kolozsvárra, hol öt év előtt a koronát kezéből kiadá.

A török követ még az nap elhagyá Kolozsvárt, az oláhoni vajdák is még az nap fényes emlékajándékokat kaptak, s ide hagyák Erdélyt ⁵⁾... Csend lön... Az erdélyi nemzeti fejdelemség kezdődött.

¹⁾ Bod, Hist. Eccl. Libr. II. Cap. XI. I. 371. l. ²⁾ Bod, Libr. II. Cap. V.

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 591—94. ⁴⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 99. Forgács. 188. ⁵⁾ Wolf. de Bethl. I. 594—97. Fundgruben. I. 60.

IZABELLA és JÁNOS ZSIGMOND.

(1556—58.)

I.

Izabella kormányát szervezi. A papi javak világiakká tétele. Dobó vajda kimegy. Bebek F. magát a portái kormányzónak nevezteti; az ország nem fogadja el. A vallásszabadságot kimondják. Petrovics meghal.

A festői jelenetet, a mint a lovagias magyarnemzet a még mind szép királynét, s már felserdült fiát fogadta, francia irhatná le, ki az Elbából megtért Napoleon bevonulását látta.

A néhány év megtanítása a magyart a vesszőnyáláról kelt római rege értelmére...

Ismerve a nemzet „semmit rólam, nélkülöm“ elvét, a mint bejött, nov. 25-én Kolozsvárt országgyűlést tartott. Felgyűltek a rendek, fel a magyarországi megyék követei is, s nov. 26-án azon örömdetes hirre ébredtek, hogy ruszkai Dobó István, Ferdinánd meghagyásából Szamosujvár várát, szabad mehetés feltétele alatt, feladta ¹⁾.

Mondhatni még csak Várad és Huszt tartá magát, Erdélyben már nem volt, mi meg nem hajolt volna: kezdődött az öröknevezetes országgyűlés, mely 11 nap alatt Erdélyt új alakba önté, s az erdélyi nemzeti fejdelemséget szervezé.

A királyné trónbeszédében felemlíté, hogy a nemzet javáért újra elhagyta szülőföldét, rokonait, barátait... biztosítá a hont, hogy törvényeit tisztelni fogja. S következett a tanácskozás.

¹⁾ Forgács. 189. Wolf. de Bethlen. I. 602.

Mert gyermek királyt nem akartak, a kormánypálczát Izabella királyné kezébe tevék le, míg a 16 éves János Zsigmond képessé válik; de úgy, hogy az okmányok kettőjük nevében keljenek ¹⁾).

Felső-magyarországi főkapitányyá Perényi Gábort, Imre fiát, a Tiszán inneni megyék főkapitányává a hős Varkócz Tamást nevezék.

A török porta és francia udvar közbenjárását, segélyét megköszönni, követeket rendelték. Szolymánhoz Szalánczi János és Kemény János ment, II. Henrik francia királyhoz a nyugoti nyelveket jól beszélő, később erdélyi fejdelem Báthori Kristóf ²⁾).

Szakasztottak a multtal, kimondatott a függetlenség és secularizatio, min az erdélyi fejdelemség eszméje nyugodott.

Izabellának a pozsoni országgyűlés ellenére visszaadott a kinevezés és adományozhatási fensőségi jog... Mivelhogy jegyajándékban kapott uradalmi el voltak foglalva, Erdély azokat a szamosujvári s görgényi váruradalmakkal kárpótolta... A királyi udvartartás és országköltségek fedezésére kincstári jövedelmeket rendeztek; a gyűlöltté vált kincstárnoki méltóságot tirességben hagyák, s a királyi jövedelmek kezelését a kormánytanácsra bízák.

A politikai reformoknál nem volt kevésbé merész eszme a papjivak világiakká tétele, a fejevári püspökség, káptalan, a kolozsmonostori convent, klastromok, zárdák eltörlése, s javaiknak országos jövedelmi alappá, s eladományozhatókká változtatása, mi, míg egyfelől a protestáns vallás megalapulásának lön eszköze: a terjedelmes jószágok, épületek s különösen az egyházi tizednek ³⁾ a kincstár javára lett fordítása által, a fejdelemség erős oszlopává lön ⁴⁾).

¹⁾ Bethlen Farkas szerint 5 év tűzetett. I. 599. ²⁾ Forgács. 201. ³⁾ A tized nevezetes kérdéssé vált, mert a székegyháznál nem volt, a szászok papjaiknak adák, s e törvényezik alapján változások jöttek be. L. egy értekezést Hon és Külföld 1845. II. 90. sat. sz.

⁴⁾ E végzések eredetije a fejev. kápt. Gal L. Diet. végz. nyomdokai I. 4. Aláíratott dec. 7-én gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 243—5, Wolf, de Bethlen, I. 598. Szegedi, Synopsis 363.

Itt határoztatott el egyszersmind, Izabella kedvéért, hogy a lengyelek, kik Zápolya és Izabella visszahozásában oly nagy szerepet játszottak, hazafiusittassanak, hivatalokba léphessenek, mit később a lengyel nemzet is visszánőzött.

A gyűlés örömet nem várt kellemetlen jelenet zavará meg. Mint említők, Dobó feladta Szamosujvárt, s Petrovics és Balassa Menyhárt szabadmehetésről biztosíták: ki is indult Magyarországra. Azonban Perényi Gábor, Dobó személyes elene, felfedezi, hogy a feladási föltételek ellenére ágyukat rejtett podgyászszekercibe. Perényi fegyveres néppel utána robbog, s a királyné nevében visszatérésre szölitja fel; s Dobó, bár egyelőre fegyverfogásra gondolt, végre is engedett, s dec. 3-án Kolozsvárra ért; szekereit a kolozsvári piacon kimotozóák, az ágyut megtalálták... Dobót a királyi ügyész kereset alá veté, a hongyülés tárgyalás alá vette: Petrovics és Balassa minden védelmezése daczára, kimondák a bűnöst; s dec. 11-én Szamosujvárra visszakisértetvén, családjával fogságra vettetett ¹⁾.

Izabella miután egy hónapot Kolozsvártt mulatott, Fejérvárra, székvárosába ment. Tanulva a multakon, férfiasabb kezekkel ragadta meg a kormány gyeplőjét. Nem feledheté, hogy Martinuzzi pártos politikája a székelyekben talált folyvást támaszt magának; első gondja volt, hogy e nemzetet, mely, mivel hűtlenségi esetekben jószágát nem veszté, minden elégületlennek fegyverül szolgált, oly térre tegye át, hogy könnyelmű fegyverragadástól elrettentse. Megkezdődtek tehát a székely jogok elleni csatározások.

Szeben, mint legnagyobb erőd lévén eddig az arsenál, mivel Petrovicsnak ágyukat adni vonakodott: 1557. jan. 5-kén minden ágyut Fejérvárra vitettek ²⁾... Febr. 6-án Fejérvártt hongyülés lön, a zavarok közt elhanyagolt nevelés helyrehozására Vásárhelytt és Kolozsvártt egy-egy kolostort tanodá-

¹⁾ Dobó egy év mulva, 1557. nov. 7-én szabadult meg szökés által, neje részére nyervén Izabella lengyel várnagyát. Jutalmul kapá Léva és Végles várakat.. Forgács. 190—92. 227. Tud. gyűjt. 1837. X. 64. Magy. Tört. Emlékek. III. 99. Fundgruben. I. 60.

²⁾ Fundgruben. I. 61.

nak jelelték minthogy a székekelyek közt még mind voltak, kik Izabellának a hűségesküt le nem tették, határozattá vált, hogy e naptól fogva, miként a nemesség, notán a székelység is veszesse jószágát; eddig a székelység pénzádót nem fizetett, most a két nemzet öt-öt ezer forintot szavazott meg, a székel követek vállalni nem akarván, szintén határozatba ment, hogy a mit a két nemzet végez, a harmadik annak engedelmeskedni tartozik ¹⁾.

Igy haladott Izabella terveiben; de az ellenhatás sem soká késett. Ferdinánd márcz. 19-én császár lett, több erő jövéen rendelkezése alá, e percztől félelmessé vált. Azonban az első baj másfelé merült fel. Magyarhonból mind több hatalmas főúr kezdett Erdélybe menekülni, s ezek közt pelsőcezi Bebek Ferencz, Kraszna-horka s több várak ura, kit a mult évben Ferdinánd száműzött, s egy leve Izabella behozatala hősei közül. Ezért többek közt a fővezérséget, a gyalui várat és kolozsmonostori apátság sok szép faluit kívánta volna, s midőn nem kapá, azon fenyegetődzéssel, hogy azon lesz, hogy az ő pecsége is onnan függjön, honnan Izabelláé függ, febr. utó felében a budai basa ajánlólevelével Konstánczinápolyba indult; s mindamellett, hogy Izabella Erdődi Sebestyént utána indítá, elhiteté a portán, hogy Izabella és Petrovics nem érezvén magokat elégségeseknek a kormányra, abban egyeztek meg, hogy öt kormányzónak tegyék, s csak a szultán jóváhagyásáért jött; kivitte, hogy ápr. 11-én mint Erdély kormányzóját bocsáták vissza, a két oláhoni vajda támogatására adatván ²⁾.

E váratlan fordulat nagy meglepetést idézett elő Izabella udvarában. Bebek Oláhországba ért, serget gyűjtött, s tudatá az országgal, hogy mint kormányzó fogja Erdély határát átlépni. E Gritti féle jelenet, mely alkotmányunkat tapodá, közös ellenmondásra talált. S mikor májusban törökökkel, oláhokkal a honba akart törni, az utakat bevágva s a szorosokat sereggel megrakva találta; s jónak látta visszahuzódni ³⁾. Erre jun.

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 256. ²⁾ Budai Fer. Polg. Lex. I. 327. Forgács. 211—12. Wolf. de Bethlen. I. 604. ³⁾ Fundgruben. I. 62.

1-ére Tordára országgyűlést hirdetnek, melyre a magyarhoni megyék is megjöttek; nem gondolván a szultán haragjával, Bebek főkormányzóságát érvénytelennek nyilváníták, s meghatározzák, hogy fegyverrel is elleutálljanak. E visszahatás a portának csakhamar tudtára lön; s Bebek pünkösti királysága azal végződött, hogy a szultán parancsot adott ki, hogy mint ámitót fogják meg, küldjék a portára. Meg is kísérték a tört kivetni, Izabella hozzá küldött, hogy jöjjön be, mert a hon kész elfogadni; de belátta a cselt, az oláhoni vajdát közbelépésre birta; a királynétól kegyelmet kért, s úgy jöve be s huzódott el egyelőre Almás várába, mint a melyet barátja Balassa Menyhárt birt, testvére nótája s halála esetén ¹⁾).

Ugyan e gyűlés, mely Bebek főkormányzóságát megsemmisíté, hozta egyszersmind azon nevezetes határozatot, hogy minden azon vallást kövesse, melyet neki tetszik; de mégis, hogy a felekezeteket egyeztessék, nemzeti zsinatok tartását hatázzák ²⁾. Minek következtében sept. 26-án Kolozsvártt az összes erdélyi papság a szakadás főpontja, az urvasora feletti hosszas vitát tartott, a nagyobb rész a kenyér és borban, Calvin értelme szerint, csak jelképet látott, s a szakadás végre is megmaradt ³⁾).

Ily kormányzati s vallásos rázkodások közt érte a hazát s illetőleg Izabellát a nagy veszteség, hogy szarukláni Petrovics Péter, a hetven éves öreg, de még folyvást tevékeny hazafi, a Zápolyaház rokona, János Zs. gyámja, Izabella kormányzótanácsosa, oct. 13-án Kolozsvártt meghalt ⁴⁾. S a férfi-ban, ki a Dózsa György személyes elfogása által tűnt fel, s azóta negyven éven át a Zápolyák minden csatáit osztá, ki előbb Zápolyát, majd Izabellát Lengyelhonból visszahozni a harezok élén állott: — elhunyt a Zápolyaház Mentora, éppen akkor, midőn a felserdült János Zsigmondnak eszére és kardjára oly nagy szüksége lett volna.

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 607. Fundgruben. I. 62. ²⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 262. ³⁾ Fundgruben. I. 63. ⁴⁾ Forgács. 199—200. W. de Bethlen. I. 611. Fundgruben. I. 63.

II.

Izabella Petrovics halála után lengyelek befolyása alá esik. A hon zugolódik. A főurak összeesküsznek; Izabella őket lesújtatja. Izabella betegeskedni kezd, Ferdinánddal alkudozik, meghal.

Alig tévék Petrovicsot Kolozsvártt sirba, azonnal feltűnt, mit veszített a köz benne. Izabella, ki könnyelmű anyja vétérét öröklé, s kormányzási tehetséggel felruházva nem volt, egyszerre a kalandor jellemű Nisovszki Szaniszló, egy magával behozott lengyel befolyása alá esett, ki bár nős, mégis gyanúsítható viszonyban állt a királynéval.

E befolyás s a királyné gondtalan udvartartása, s különösen a tizenhét éves ifjú király elhanyagolt neveltetése, a főurakat méltán aggodalomba ejtette a jövő felett.

Nevelte az aggodalmat az, hogy Ferdinánd serei a magyarhoni részeket háborgatni kezdék, s a Petrovics által birtokolt Munkácsot megtámadák, s hadjárat küszöbén álltak. Balassa Menyhárt, mint főkapitány novemberben ellenek szállt, kit később az Izabellával kibékült Bebek Ferencz is követett, s Munkács, Szathmár, Szölös felett csatákra keltek, miknek csak a tél s 1558. eleje vetett véget ¹⁾.

A hazafiak békétlensége mellé nemsoká a szászoké is csatlakozott. Mert febr. 3-kán Fejérvártt országgyűlést tartott, s hogy rendetlen udvartartása költségeit fedezhesse, a szászföld tizedét, mit addig a papok vettek volt megtámadta, s a szász nemzet ellenzése daczára, néhol egy, néhol háromnegyedét a kincstár részére foglalta ²⁾; a harminczadok jövedelmét szintén magának adatá. Szóval mind korlátlanabb uralkodásra volt kilátás.

Hogy fékezzék, márcz. 17-kén Tordán országgyűlést tartottak, a kormánytanács kiegészítését szőnyegre hozzák, s azt

¹⁾ Katona, XXII. 981. Pray, Ep. III. 124. 28. Fundgruben. I. 63.

²⁾ W. de Bethlen. I. 612. A szász papi tized történetét l. Hon és Külföld 1845. 88—94. sz.

Perényi Gábor, Bebek Ferencz, Báthori György, Kendi Ferencz, Balassa Menyhárt, Kendi Antal, somlyói Báthori Endre, Kemény János, Gyerőfi Mihály, Szalanczi János és Cherepovics Miklósból alkoták össze ¹⁾).

Megszaporiták a kormánytanácsot, mert Izabella nem volt többé a régi: mint uralkodó a nemzetek kiváltságaival nem sokat törődött; s magán életében igen is feltűnt, hogy künlétében anyja iskolájába járt, kinek magán életében a lengyel nemzetnek nem egy oka volt megbotránkozni ²⁾).

Folyvást nem akarta észrevenni, hogy az ország igen szívesen venné, ha a kormányzáshoz csak annyi kedvet mutatna mint a mennyi tulajdonnal birt; de a helyett, hogy visszalépésről gondolkoznék, a már felserdült János Zsigmondot oly asszonyos nevelésben részesítetté, hogy a kormánypálcza kezébeadására gondolni sem lehetett. Mindenkép azon voltak tehát, hogy fiát kezéből kivegyék, s férfiasabb kezekbe adják.

Ily hangulat uralkodott, midőn Báthori ápr. 18-ka tájt II. Henrik francia királytól, Martinez Ferencz követe kíséretében visszaérkezett, s azon ajánlatot hozta, hogy királya Magyarhon visszafoglalására öt évig ötezer fegyverest ajánl, s János Zsigmondnak kész családjából hercegnőt adni nejlül ³⁾). Szép remények, melyeknek Izabella is örvendett, azonban uralkodásvágán s az udvarnál felkapott lengyelek koczkázni nem akarásán, hajótörést szenvedett.

És itt a nemzet tornyosuló hajai közepette az ország leghatalmasabb főurai: Kendi Ferencz, testvére Kendi Antal és Bebek Ferencz tervet készitének, hogy a czélt erőszakkal is kivigyék. A tervbe Balassa Menyhártat is belevonák, bele a józan gondolkodásu s Izabella bujdosásainak hív megosztóját, Csáki Mihály titoknokot; a francia követ közreműködését szintén megnyerék, s első lépésül tűzik, hogy az ifjú fejdelmet anyjától elszakasztván, Váradra vigyék, mint az ország második főpontjára, hogy férfiasabb fejlődést nyerjen.

¹⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. ²⁾ L. könnyelmű jellemét Forgács. 224. ³⁾ Forgács. 206. W. de Bethlen. I. 617. Katona. XXII. 985.

A francia követ beleegyeztül, s tudatja a királynéval, hogy neki szintén az az útasítása, hogy János Zsigmond férfiass kiképzését szorgalmazza, s tanácslá, hogy jó lenne Váradot kormánya alá bocsátva, tért nyújtani. Mire azonban Izabella annyira megbotránkozott, hogy a követet hidegen bocsátá el.

Elment, de a haza itt maradt aggasztó jövője előtt. Kendiék nem tágitottak. Fordítottak a dolgon, fellépteték a magyarhoni részeket felkérni a királynét, hogy Váradra tegye udvarát ¹⁾, ugylátszik, most a fiut kísérték benn marasztalni. Ezen gondolattal a jun. 5-ki fejevári hongyutúléson lepték meg Izabellát. Hogy kitérjen, a portára utalt, megkérdezését kívánta; a rendek pedig addig is neki Gyalut, Kolozsvárt, Tordát mutatták ki lakásául, mindent hol fiától távol esett, csak Fejervártt nem. A szót Bebek Ferencznek kellett vinni, s talán a pontnál, hol az ifjú királyról határozták: hogy ha a szükség úgy kívánja, táborba szálljon, de vigyázzon nehogy úgy szálljon le a lóról, mint nem illeti, — alkalmasint e pont vitatásánál oly keserű lehetett, hogy törvényezikben látjuk, miképp elrendeltetett, hogy a királynétől kérjen engedelmet ²⁾.

Mit sem használt. Izabella nem engedett, Kendiék sem hátráltak. Izabella követeket küld a portára, Kendiék szintén; felkérték a szultánt, hogy Izabellát az ország s fia érdekében távolíttassa el, s azzal vádolák, hogy hajlandónak mutatkozik Ferdinánddal alkudozni ³⁾. A porta ellenkezéről lévén meggyőződve, csauzt indit Izabellához, ki Kendiék követeit megelőzőleg érkezik meg: Kendiéket a legsötétebb árulás színében állítja fel, a királynét elrémiti, s a gyenge nő nem véve észre, hogy legnagyobb oszlopaitól kívánják megfosztani, eltűri fejök felett a páleztát, s kivitelét Nisovszkira, lengyel kegyence tanácsosára bizza, ki pokoli tervet készít. Kivetik a hálót. Csáki, mint az udvar régi kedves embere, kívágja magát. Balassa Menyhártnak szemére vetik, s kegyelem ígért mellett Vécset, Kendi Ferencz uradalmát ajánlják, ha a tervet végre

¹⁾ Forgács. 208. Pray, Epist. III. 132. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 288. ³⁾ Pray, Epist. Procer. III. 136.

hajtja. A kapsi ember nem gondol bűnnel, nevének meggyalázásával, a kivített elvállalja. Kendiéket mint tanácsosokat azon türgy alatt, hogy hallgassák meg, mit válaszolt a porta, Fejérvárra hijják... Sept. 1 én, éjfélt után Balassa Menyhárt udvari s lengyel zsoldosokkal szállásukat körülvéteti, s bakói mütét-hez fog. Ágyural adott jelre Daczó Tamás és Perusith Gáspár, Martinuzzi sógora, csapataikat reájok vezénylik, s a három ellenzéki főnök, Kendi Ferencz, testvére K. Antal és Bebek Ferencz, kiknek legnagyobb vétkök gazdagságukban állt, a katonák kardesapásai alatt elvérzének... kiontott vérök Izabella nevére eltörölhetlen szennyfoltot vetett ¹⁾.

Izabella jól érezte a felelősség terhét, annak hirdetése mellett, hogy őt meg akarák a portán buktatni, egy üveg mérget is mutogatott mint a melyet Bebeknél kaptak, s neki és fiának volt szánva ²⁾. Javaikat elkoboztatá, a kincsekkel meg-
rakott Vécset lefoglaltatta.

Sept. 29-ére Fejérvárra országgyűlést hirdet. Szaláncezi János őket a kormány megbuktatni akarásával, a királyné ellen tervezett orgyilkosság szándékával vádolván, a mérget is felmutatta: a rendek a hatalmas és annyiszor ide és oda pártolt, politikai szilárdság nélküli urakra a bűnöst kimondák ³⁾, s lesujtatásuk fölé fátyolt vetettek. Balassa, ki már Diód és Almás ura volt, most megkapá Vécset is; de egyszersmind hogy az udvartól minél távolabb essék, a Tiszán inneni megyék főkapitányává neveztetett, Szathmáron mutatott lakással ⁴⁾. Azt hitték, a legjobb pontra állítják, mert itt Bebek Györggyel, az általa lesujtott Bebek F. fiával kellett harszólnia.

E percztől Izabella udvarában megszűnt a zajos élet, a királyné tánczközbeni ivás következtében betegeskedni kezdett, annyira, hogy azon hír terjedt el az országban, hogy halva tartogatják; mit csak az által tudtak megsemmisíteni, hogy két

¹⁾ Wolf. de Bethl. I. 619. Pray, Epist. III. 136. Forgács. 213. Jellemzéseket ugyanott 214 — 218, Katona. XXIII. 78. ²⁾ Okl. Fundgruben. I. 5. ³⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 299. W. de Bethlen, I. 620. ⁴⁾ Forgács. 217. W. de Bethl. I. 622.

udvarhölgy részére lakadalmot rendeztek, s az ország különböző részeiből felgyülteknek Izabella magát megmutatta.

Mindazáltal magát mind gyengébben érezve, 1559. elején testvérét, a lengyel királyt, közbenjáróul szólítá fel, hogy Ferdinánd adjon fegyverszünetet, mert egyezkedni akar. Szándéka komoly volt. Gyulai Mihályt a portára küldte, s kinyerte a szultán beleegyezését. Erre a lengyel királytól Cromer püspök, Izabellától Nisovszki Bécsbe mentek, s megkezdődött az alkudozás, melynek alapgondolata volt, hogy János Zsigmond vegye át a kormányt, Izabella pedig Husztra vagy Munkácsra vonuljon. Végperceiben maga is réájött tehát a gondolatra, miért Kendiek elvérzettek.

A titokban vitt egyezkedés s a királyné egészségi állapota nem soká oly térre jutott, hogy jónak látta Izabella már az országot is bele vonni. Hogy fiát lennt is biztosítsa, s követei fenmulatásának is némi ürügyet adjon, jun. 12-re Fejérvárra hongyulést hivatott össze, s gyenge egészségét tudatván, felszólítá a rendeket, hogy a trónkövetkezés s halála esetére a fia mellé adandó tanácsosokról gondoskodjanak. A rendek fájlalva a királyné szomorú állapotát, kijelenték, hogy nekik János Zsigmond természetes urok, fejdelmök; a tanácsosok kinevezését pedig ő felségökre bizák. Fel lévén az iránt is szólítva, hogy miután a török és Ausztria közt hét évi fegyverszünet jött létre, követeket válasszanak Bécsbe, kipuhatolni, ha megtartják-e Erdélylyel a békét: ezt is elrendelték. Végre, a szerződés folytatásáról mit sem sejtő rendek Bebek Györgyöt s társait forradalmároknak kiáltván, meghatározzák, hogy ellenök ágyut, -serget fordítsanak ¹⁾.

Az alkudozás ez által nagyobb lendületet kapván, fenn a következőkben történt megállapodás: a Castaldo és Nádasdi által kötött mátkaság elismertetett; Izabella visszaigérte Abaujvármegyét, minthogy Kassa, mi Ferdinánd kezén volt, bele esett; Bereg és Ugocsa megye fele adóját ide, felét Ferdinándnak fizesse; Munkács, Huszt, Máramaros s a többi marad-

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 291. Benkő, Imago Nat. Sic. 80.

jon János Zsigmond kezén, királyi hatalommal, de a királyi cím használata nélkül, mi helyébe tetszése szeriut válasszon címet magának ¹⁾.

A királyi címről lemondás, e húzta halasztotta addig is az ügyet. Azonban fia következési jogát féltvén Izabella, ebbe is beleegyezett, s Nisovszkit az elfogadott pontokkal Bécsbe indította... még nem járt messze, mire a királyné sept. 15-kén, mintegy 40 éves korában meghalt ²⁾... S az országot, mely iránt sok érdemei voltak, felmenté azon kellemetlenségtől, hogy az iránta tartozó kegyeletről megfélekedezzék ³⁾.

Nisovszki után sebes futár indult. Visszahívák. S a szerződés félbe szakadt.

Igy halt el Izabella, életidejére nézt korán, az országra nézt későn, mert fia iránti tulságos szeretete nem engedteté vele, hogy úgy neveltessék mint a válságos idők kívánták.

Nagyobb anya volt mint fejdelem; de nem birta az ókor azon anyai jellemét, mely keblét kitárta a kardnak, csakhogy fiát mint caesárt láthassa.

A legvérmesebbek sem ítélheték el alkudozásáért, mert Erdély a hatalmas német birodalommal húzott ujját, s protectora a szultán, a mellett hogy ázsiai háborujával volt elfoglalva, két fia által volt keserítve, kik egymással csatára szálltak, s a török birodalmat megoszlással fenyegették.

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 340. ²⁾ Forgács. 232. Fundgruben. I. 65. Archiv. N. F. II. 99. ³⁾ Brutus szép jelleműnek festi. Wolf. de Bethl. I. 626. Forgács ellenkezőleg. 202. 210. 12. 16. 33.

JÁNOS ZSIGMOND.

I.

Korrajz. Az erdélyi nemzetek ez időben. János Zs. kormánytanácsa, jelleme.

Mielőtt tovább mennénk, újra engedelmet kell kérnünk olvasóinktól, hogy egykoru tollrajz után némi megjegyzéseket adhassunk ¹⁾.

Erdély a kötet elején hozott leírástól földirati szempontból már sokban eltávozott. Itt már Erdély neve alatt, egyzersmind a Temesvári bánság keleti része, s Magyarország tiszavidéki megyéi is értetnek, honnan egyik végét a török kézben lévő Orsova, a másikat a Ferdinánd kezében lévő Kassa zárja el. Hogyan alapítá e határt Szolymán 1542-ben, felebb volt alkalmunk látni.

Szerzőnk szerint öt népfaj lakja: magyar, szász, oláh, lengyel és cigány; de minthogy a lengyel csekély, s az is ideiglenes valami volt, csak négynek érthetjük.

A magyarok szerint, mi tévedés, mind nemesek. Földjeiket oláhok által miveltetik. Vallásukra nézve reformátusok, kivéve a Báthoriak uradalmait, melyeket ők megtartottak a katolikus vallásban.

A székelyek, kiket a magyarok más ágának mond, egyig nemesek; nevezetes kiváltságokat birnak. Földjeiket magok mivelik, oláhot magok közt nem tűrnek; napszámosokúl a

¹⁾ Ez egykorú Gromo János András, János Zs. olasz testőrezrede-se és parancsnoka volt 1564—5-ben. Írását egész terjedelemben I. Archiv. d. Vereins. N. F. II. 1—50. I.

czigányokat használják. Egyetlen kerített városuk sincs... Gabonájuk sok terem, völgyeiken bámulásig sok barom és ló; mely utolsók akkor sem voltak nagyok, de épp oly kitartók, mint ma.

E nép hadidején bizonyos ideig saját költségén katonáskodott... S mintegy 50,000 lovast tudott kiállítani, kik derék harczosok ugyan, de taktikájuk sok kívánnivalót hagyott fenn. A székelység János Zs. felléptével még teljesen katolikus, de már a papjai nagyon lágymelegek. Nehány klastrom benne, de szerzetesei oly tudatlanok, hogy vak vezeti a világtalant.

Tisztjeiket évenként választják... Annnyira egyenlők, hogy előnyt csak kor és kettőnő tulajdonok adnak.

A szásznemzet a német szokást, nyelvet, megtartotta. Hét szép, gazdag és népes városa van. A szász vagy iparos vagy kereskedő; s földeit nagyrészt oláhokkal mivelteti. Hadviseléshez zsoldosokkal s harczkészletekkel járulnak. Fegyverök egy a magyarokéval... Vallásra nézve lutheránusok, s tudós tanárokkal dicsekedhetnek.

Az oláhok az egész honban el vannak szorva. Földmivések a maguk és mások számára. Hadidején lovasokat is állítanak, de inkább gyalog katonáskodnak. Öltözetök durva, magyaros szabással; inkább csak magaszótt posztó vagy bőr ruhát viselnek; tisztaságukat nem dicséri. Fegyverök kard, magyaros paizs, szeggel vert füttyös, és 8—10 láb hosszú, végén vassal ellátott láncsa; puskája kevésnek van, s azt is oly hosszason tölti, hogy a helyett rendesen az első lövés után egyéb fegyverhez fog... Nyelvök római maradvány, valamint öltözetük egy része is erre mutat... ők látják el a városokat téjjel és sajttal... Vallásukra nézt görög vallásuak, mint voltak eredeti hazájukban, Oláhországban.

A cigányok cserekereskedés és a lopogatás mestersege mellett, itt-ott földmivelésre is vannak alkalmazva. Hadba is viszik őket, azonban csak gyalogszolgálatot tudnak tenni... Ők a törvény legalsóbb szolgálai, a halálbüntetéseket ők hajták végre, adóhátrálék felhajtására is őket alkalmazák. Vallásuk szinleg katolikus, de tulajdonképp indiai vallásukat tartják.

E volt a nemzetek állása a perczben, melyben az erdélyi fejedelemség alapult... S azt hiszem, szintén nem lesz érdektelen, ha ugyancsak az említett egykorú emlékiró szavaival felmutatom János Zsigmond miniszteriumát, vagyis a férfikat, kik Erdélynek másfélszázad évre dönték el sorsát.

A magyar királyság legfőbb méltóságai közül kettőt látnunk átvéve: a főudvarmesterséget és cancellárságot.

A főudvarmester, kiben egyszersmind a tárnokmesteri méltóságot egyesíték, s mintegy igasság és pénzügyminiszternek tekinthetjük, volt a 80 éves derék öreg Apafi Gergely, kit János Zsigmond mondhatni szülőtől örökölt.

Utána állt a cancellár és pecsétőr, ki belügyminiszternek képzelhető; e méltóságot Csáki Mihály vitte, egy eszes, nyájas modoru, 70 éves takarékos öreg, ki protestáns vallást vévén fel, világi öltözetben járt; a fejedelemre, mint egykori nevelője legtöbb befolyással bírt, s asztalánál ebédelt.

Hadügyminiszternek, berekszoí Hagymási Kristóf, fővezér tekinthető, tanácskozás és harcztéren egyaránt kitűnő talentumu főúr; ki ekkor 50 éves, oly kegyben állt, hogy a fejedelem hálósobájában aludt.

Külgügyminiszteri szerepet kornyáti Békes Gáspár vitt, a legnagyobb észtehetség az egész udvarban, s mint Petrovics neveltje, s legfiatalabb, 40 éves udvarnok, legközelebb állt az ifjú fejedelem szívéhez. Többire ő végezte a követségeket.

Oktatásügyminiszternek, a piemonti olasz menekültet, Izabella egykori orvosát, az ismeretes reformátort, 1563-ban újra visszatért Blandrata Györgyöt nevezhetjük ¹⁾.

A titkos tanácsot képezék: Varkócz Miklós, Martinuzzi teremtménye, egykori fővezér, most 80 éves, de még folyvást harczképes öreg; az ifjabb nemzedékből mellette állt a derék Báthori testvérpár, Kristóf és István, az első mint főkamaras, az utolsó mint főkapitány, később fejedelmek; szintén titkos tanácsosok közé tartozott Nisovszki Szaniszló, kinek anyja a fejedelem dajkája lévén, s mint örök jókedvű férfi, az időtölések nagymestere volt.

¹⁾ Forgács. 626.

Hadvezérek, várparancsnokok, tábornokok: Radák László lovassági parancsnok; a derék öreg Bornemisza Farkas, Artándi Kelemen, Daczó Tamás, Bethlen Gergely; s Forró Miklós a székelység részéről ¹⁾.

Miután a nemzeteket és udvart bemutattuk, nézzük, mi képp jellemzi az egykoru olasz János Zsigmondot.

A tizennyolcz éves fejdelem, szerinte, sok szép tulajdonokkal volt felruházva, de látszott rajta, hogy nevendék korát, távol a lovagias gondolkodásu magyar földtől, jó asztalnak örvendő középszületésü lengyelek társaságában élte le.

Termete közepes, testalkota sovány, haja szöke, bőre finom, arca hosszudad, szája kicsiny, ajka vékony, s barátságos kék szemeivel inkább nőialak, mit a később serkedett néhány vöröslő bajusz és szakál-szál, azután sem sokat férfusított. Bár keze inkább egy nőé, mégis a vadászat, láncaforogatás, és lövésben igen biztos; gyenge testalkata daczára sokat és gyesen tánczolt, vívott és lovagolt; a zenének különös kedvelője lévén, olasz és lengyel hangászokat tartott, s a fuvalát maga is jól játszta; meglehetős nyelvész, nemzeti nyelvén kívül beszélte a latint, olaszt, németet, lengyelt és oláhot, s valamit görögül és törökül is értett; fiatal korában még elég kedélyes s annyira jószívü, hogy büntetni alig birt... Sok szép tulajdon, de kevés a trónra; s fájdalom élvsovár anyjától igen sokat, harczos őseitől igen keveset öröklött; s nem mondjuk az italban, de az ételben határt alig ismert, mi gyenge testalkotát folyvást ostromolta ²⁾.

II.

Ferdinánddal az alkudozás félbeszakad. Programm Erdély elfoglalásáról. Moldvába ellenséges vajda jön. Balassa átpártol. A háboru kiüt. A székel népfeltámad; veszít. Segesvárt notázzák.

János Zsigmond II. János választott magyar király czim-

¹⁾ Az egykoru Gromo, Archiv. d. Vereins. N. F. II. 36—40. ²⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. II. 35. Hasonlóan jól jellemzi Miles, Würgb-Engel. 136. V. ö. az erdélyiek árnyoldalait híven jegyző Istvánfi. 337. és mindenkit piszkoló Forgácsot. 624 l.

mel vette sept. 15-én fel a kormányt, s e czimét aláírásaiban végig megtartotta.

Izabella királynét oct. 8-kán temeték el a fejevári székesegyházba, hol sarkophágja maig is látható ¹⁾: s e szerint, midőn Székesfejevár megszűnt magyar királyok temetkezője lenni, Gyulafejevár vette át szerepét.

Legelső kérdést a Ferdinánddal félbeszakadt szerződés alkotá, melynek lényegét a visszaszólított Nisovszki irományai deríték fel. A rendek nem tudtak kibékülni a gondolattal, hogy János Zs. valaha az összes magyar birodalom ura ne legyen. Mégis, nehogy kora viszályt támasszanak, Csáki cancellárt, s Hagymási Kristófot felinditák, folytatni az alkudozást, kik mellé János Zs. nagybátyja, a lengyel király Prseremsky érseket küldé.

A követek 1560. jan. 26-án nyertek kihallgatást ²⁾. Ferdinándot II. János magyar király nevében köszönték, mire Ferdinánd megjegyzé, hogy más magyar királyról tudni sem akar, de ez egyszer a békereményében elhallgatja e czim használatát. Erre előadták urok feltételeit, miszerint a házasság végrehajtása mellett, követeli, hogy Ferdinánd örökösei kihaltával Magyarország János Zsigmondra szálljon, addigis a két királyság közti határ a Duna legyen. Ferdinánd kereken kimondá, hogy e pontokat el nem fogadhatja; a követek hirnök leküldését kérték ki; s megírták, hogy más alapot, mint a melyet Izabella királyné elfogadott, fenn felvenni nem akarnak ³⁾.

A hirnök lejött. Márcz. 10-én Enyeden országgyűlés lön, a rendek megköszönék a fejdelemnek, hogy Gyulai Mihályt a portára küldé s ott tartja; s miután az itt keletkezett törvényezikk a bécsi követségről nem emlékezik, s látjuk, hogy fegyverkezést s a magyarhoni határszéli várak, s Dienessy László ilyei vára erődítését rendelék el, s tüzetes árszabályt hoztak ⁴⁾: gyanitnunk szabad, hogy az egyezkedéshez a hongytilés nem sok reményt kötött.

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 75. W. de Bethlen. I. 628. Kovachich, Scrip. Min. I. 27. ²⁾ Kovachich, Script. Min. I. 114. ³⁾ Katona. XXIII. 384. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 319.

Igy következett be, hogy János Zs. ápr. 1-éről adott válaszában azt írta, hogy a királyi czímről nem mondhat le, mert alattvalói nem egyeznek bele, s neki sincs kedve letenni, mert az öröksége, s birodalmát a török a czímmel együtt adta; tudatá, hogy országából nemhogy adni lenne hajlandó, sőt még ő kér hozzája; de ha maradék nélkül hal meg, nincs ellenére, szálljon Ferdinánd maradékira; meghagyá továbbá, jeleltessenek helyet, hogyha a török miatt Erdélyben nem maradhatna, hová vonja magát hiveivel; felhatalmazá, hogy kijelentsék miképp tiszteli a császárt mint nagyobbat, de adófizetője lenni nem akar; végre, oda utasítá követeit, hogy ha a császár mind-ezekbe bele nem egyeznék, igyekezzenek az alkudozást elhagasztani, addigis kössenek fegyverszünetet ¹⁾. Ugyis lön, Ferdinánd nem engedett; s a követek hazajöttek.

A füstbe ment alkudozás után nem soká, mutatkozni kezdtek a megtámadtatás előjelei. Nov. 11-én tehát Kolozsvártt hongyulást tartának, kimondák, hogy miután a török-osztrák békébe János birodalma is be van foglalva, s a császár mégis támadást intéz, nincs egyéb hátra, mint az önvédelem; s míg Magyarhonban Oláh Miklós, esztergomi érsek a jezsuiták behozatalával foglalkozék, s a nevezetes tridentí conciliumra követeket indít: Erdélyben az urvaesora kérdése felett, nyilvános vita tartását határozzák, melyre Mikola Ferenczet, Győröfi Mihályt, Kornis Mihályt, Lázár Imrét s Kálnoki Bálintot küldék ki ²⁾.

A vitatkozás 1561. febr. 6-án tartatott meg Medgyesen; azonban Dávid Ferenczék a jelkép tanától el nem álltak, a szász papok a külföldiek megkérdezhetését kérték ki magoknak ³⁾; s a helyett, hogy a szakadást megszüntették volna, az unitárius vallás előtt törték az utat ⁴⁾.

¹⁾ Okl. W. de Bethl. II. 2. Kemény, Fundgruben. I. 66. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 339. ³⁾ Miles, Würg-Engel. 76—77.

⁴⁾ Az 1558-i máj. 1. tordai zsinaton már felmerül. Bod. Eccl. Hist. Libr. II. Cap. 11. I. 376. Ugy szintén 1561. Debreczenben Tud. gyűjt. 1829. VI. 56. Mennyire volt terjedve Magyarhonban Tud. gyűjt. 1830. V. 55. és 1833. II. 3. I.

Mig benn ily eszmékkel foglalkoznak, Ferdinánd császár felől a nyugtalanító hírek mindinkább valósulnak. Husvét utáni vasárnap újra hongytilést tartának, s a magyarhoni végvárak felszerelésére új adót szavaztak ¹⁾.

Nem is volt felesleges, mert Ferdinánd emberei János Zs. megbuktatására nagyszertű tervet készítettek. Forgács Ferencz, czimzetes váradi püspök, hogy székét kezére kaphassa, tervet készít arra, miként lehetne János Zs. megsemmisíteni; mit végre az udvar is elfogadott. E tervben azt ajánlta, hogy Despotest vagy Heraclidest, egy krétai görög embert, kinek V. Károly szolgálatában nagyra vitte volt isten dolgát, ültessék a moldvai vajdaságba, s a Kendiék és Bebek birtokait neki ígérve, Erdélyt támadtassák meg vele; a terv további pontja szerint néhány főurat, mint Patócsi Gáspárt, Harinai F. Farkast, kik János Zsigmondot gyűlölik, úgy szintén Majláth Gábort, Fogarasvár urát, kinek atyja János királyért halt el török fogásban, részökre kellene nyerni, kik benn izgassanak; Balassa Menyhártot ígérekkel próbálják megvesztegetni; s ha ezekkel készen vannak, a többivel könnyű lesz elbánni ²⁾.

A terv kézzől kézre forgott a felsőbb körökben, s mert a papiron jól vette ki magát, megkísérték végrehajtani. Menyiben függ egybe azon jelenet, miszerint a fejedelem egyik olasz zenésze hangszerében pisztolt fedeztek fel, s azt jun. 6-n elfogák, s Majláth felbérleti gyanú alá jött ³⁾: bajos megmondani; hanem annyit látunk, hogy Despotes serget kapott, s Laski Alberttel, Jeromos fiával, s hazánkfia, Székely Antallal, ki Bornemisza püspök diszkiséréhez adatott volt, s a püspök kedvéért átpártolt, Moldvába ütöttek, nov. 14-n Sándor vajdával megharcóztak, s a vajdai széket elfoglálák ⁴⁾.

Bár a tervet Erdélyben nem ismerték, a moldvai ügy meglehetősen hatást idézett elő: nov. 11-én Kolozsvárt hongytilést tartottak, meghatározzák, hogy mindenki harcckészen áll-

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 348. ²⁾ Okl. Archiv. d. Vereins. N. F. I. 289. Új magy. Múzeum 1854. IX. f. 195. V. ö. Forgács. 274.

³⁾ Forgács. 271. Miles. 68. ⁴⁾ Forgács. 278. Miles. 78. Új magy. Muz. 1854. IX. 198.

jon, Fogaras földé, mi Majláth Gábor tulajdonához tartozott, ragasztassék a megyékhez, vagyis szünjék meg zászlósuraság lenni; s végre, hogy a notázott Kendi Antal s hasonlók árvaival, kik idegen hajlék alatt élnek s éhséggel küzdenek, a fejdelem valamit gondolni kegyeskedjék ¹⁾).

Heraclides elfoglalta positioját; Báthori Endre egykori vajdánk Balassa után is kiveté hálóját, s a kapsi ember Detrekő váráért eladta magát, elpártolt ²⁾), s hogy nevét újra beszenyezze, mint János Zs. fővezére 10,000 ftot küldetett magának, s akkor a kezén lévő várakkal együtt átállt... s mint Forgács már megjegyzé, oly háboru lángját gyújtá meg, mely mind a két hazát végpusztulással fenyegeté ³⁾).

Ez árulás mely 1562. első napjaiban jött tudomásra, mennyköcsapás volt János Zs. udvarában, mert Balassától a hadvezéri talentomot elvitázní nem lehet. A portára rögtön feljelenté; Némethi Ferencz és Báthori István fővezéreknek azonnal rendelkezett, hogy sergeiket harezra készítsék.

Balassa, hogy gyakori ide oda pártolása mellett is hitelt szerezzen magának, átpártolását egy nevéhez méltatlan piszkos kiáltványban tudatá ⁴⁾); Olesva várát elfoglalta; s kezdetét vették az évek, melyeken át Balassa miatt a nemzet egymást pusztította, a nélkül hogy a czél, a két hon egyesítése, János Zs. vagy Ferdinándnak sikerült volna.

János Zs. a mint Balassa fellépése hírét vette, jan. 9-én Gyerőfi Mihályt, s másnap Pókai Jakabot a szászokhoz küldi, tudatja az eseményt, s az ágyukat Szebenből eléhuzatja; Szászsebest Orbai Miklós és Keserű István parancsnoksága alatt se reggel rakja meg ⁵⁾); s Balassa erdélyi várait ostrom alá veszi. Legelső volt Diódvár, Fejérvár közelében, mely jan. 19-én már körül volt kerítve ⁶⁾). Némethi Ferencz magyarhoni főkapitány Zay Ferencznek, Ferdinánd fővezérének jan. 28-kán nyílt hadat izent ⁷⁾). S megkezdődött a hadjárat, melynek első

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 357. ²⁾ Katona. XXIII. 542. ³⁾ Forgács. 281. ⁴⁾ Miles. 81. ⁵⁾ Miles. 81. Katona. XXIII. 548. ⁶⁾ Okl. Uj m. Muzeum 1854. IX. 205. ⁷⁾ Ugyanott. IX. 206.

jelenete volt, hogy Horváth Boldizsár, Nagy Agoston és Szegedi Miklós Diódot febr. 2-án, szabadmehetés feltétele alatt feladák. Mire a szép vár összerontatott ¹⁾. Létavára, Kolozsvár közlelésében, mint Balassa birtoka febr. 12-én szintén ostrom alá jött: feladta magát, de a mint belevonulnának, a vár felrepült, s Szilvási Jánost serge egy részével romjai alá temeté ²⁾.

E közben a fejdelem is megindult, de Kolozsvárt gyengélkedése mián megállt; serge Hadad alá szállt, hol Némethi Ferencz és Báthori István mintegy 8000 ember élén a Jaksiak hadadi várát, melyet Sulyok György, az ifjú Jaksiak mostoha apja Balassa részére védelmezett, megtámadák s febr. végén ezt is bevévék. Azonban diadalok öröme nem soká tartott, mert Balassa és Zay márcz. 4-e kora reggelén reájok csaptak: Némethi, Balassa Imre leánya után Balassa sógora és ellensége, a fejdelem nyílt rendelete ellen, ki csatát adni megtiltotta vala mig megjön, népével sikra szállt, de csakhamar lovasságával hátat fordít, mire a gyalogság s azok közt a szászok, kiket Bauer Simon brassai tanácsos s Seler Mátyás segesvári k. bíró vezérelt, szintén megfordultak; csak is Báthori fedezte a visszavonulást, mignem ő is sebeket kap, s elhagyá a csatát. Az erdőnek futottak, de a friss hó nyomaikat elárulta, s pár ezer halott és fogoly s 24 ágyu maradt birtokukban ³⁾.

A Hadadnál csatavesztés nagyobb következményeket szült, mint egyelőre gyanítani is lehetett volna. A szétvert tábor félelemmel tölté el Erdélyt, s a lefegyverzett foglyok nagyszertű ígéreteket hirdettek, ha Balassa mellé nyilatkoznak. A sereg tönkre ment, s minden hazatért egy öntudatlan bujtogató, kik által Balassa a belviszályt is fel akará költöni. Egyfelől Balassa, másfelől a moldvai új vajda benyomulásától lehetett minden órán tartani. Az éppen kiindulásra kész székelység nem mozdult, sőt a helyett a Moldvából benműködő Székely Antal s Balassa által megnyert Valkai Miklós és Forró Miklós buj-

¹⁾ W. de Bethl. II. 10. Miles. 82. Pray, Epist. III. 160. ²⁾ L. ugyan-
azoknál. ³⁾ Istvánfi. Libr. XXI. Miles. 83. Magy. Tört. Eml.
Írók. III. 102. Forgács, 286. Katona. XVIII. 549.

togatására a kiindulást nyíltan megtagadták ¹⁾. A közzavar egy férfin, a megsebestült Báthori Istvánon kívül, mindent levert. A fejdelem lengyel tanácsosai unszolására már befogatott, s elmenekült volna, ha elébe áll ²⁾; s felbomlott volna a rend, ha a kormánygyeplőt meg nem ragadja; hogy a fegyelmet helyreállítsa, Valkait és Forrót el nem fogatja, börtönre nem veti ³⁾.

Ez alatt a magyarhoni basák is harezra keltek, átvették Balassáékkal a csatát, megverték: s János Zsigmondnak szabad kezet engedtek Erdélyben a rend helyreállítására. Legelső volt, hogy a székelyek ellen nyomozó székeket állítottak... A főrend ápril. folytán forradalom terére lép ⁴⁾, Udvarhelyt gyűlést tart, s meghatározzák, hogy rohamkérvénynyel menjenek a fejdelemre jogaikat visszakövetelni, s esküt tesznek le egymásnak a szabadság minden elnyomója ellen... Miként az ár, mely ha megindul csak nevedezni képes, olyan minden népforradalom, ilyen volt a székelyeké, melyet többé fékezni nem lehetett. A nép pálfalvi Nagy Györgyöt, egy történetileg ismeretlen egyéniséget főkapitányává választja ⁵⁾; Gyepesi Ambrust, Bán Andrást, kiknek hasonlóan még családjakról sem tud a történet, főhadnagyaivá teszi ⁶⁾; s a mintegy 40,000-re menő felbujtogatott néptábor az urakra halált kiabálva megindult. János Zsigmond máj. 14-én követséget küld hozzájuk, lázongásuk okát kérdezteti: de ezek máj. 25-ig letartóztaták, s akkor egyszerűleg eltiport szabadságukra mutattak. Boldog idők, hol keressük s alig találunk más sérelmet, mint azt, hogy az 50,000 ftnyi potom összes évi adóból a székelységre is kívántak kiróni.

A felkeltek megindultak. Antalfi Mátyást és Ember Pált Szebenbe küldék, hogy a szászokat is csatlakozásra bírják; de azok csatlakozás helyett a két követet a fejdelemhez kísértették. Segesvár mellett haladva, szintén felszólították, de azért csen-

¹⁾ Miles. 87. Wolf. de Bethl. II. 19. Forgács. 296. ²⁾ Forgács. 287.

³⁾ Bethlen. II. 18. Forgács. 296. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez évhez. Milkovia. II. 107. ⁵⁾ Pálfalva székelyfalu Korond és Udvarhely közt. ⁶⁾ L. Borsos Sebestyént. Erd. Tört. Adatok. I. 18. l.

desen nézték, míg rajta keresztül haladtak ¹⁾). Ebesfalvához érve, kétfelé váltak, egy rész lement Holdvilágra s ott Nagy György alatt, Fejérvártól néhány órára tábort ütött, míg a más rész Bonyhán át Marosvásárhelynek ment, s a vajai réten szintén azt tette.

Itt veszik a hirt, hogy Majláth Gábor, Fogaras ura hátuk megett dandárjával a székelyföldre ütött, s azt pusztítja. A székely lovasság egyrésze visszaszáguld, Majláthot megtámadják, hadnagyát Velencei Istvánt elejtik, sergét megverik, lovát ellövik, s maga Majláth is csak hű embere Boér Balázs átkölesözött lován menekül meg; míg Boér elesik ²⁾).

A nyárádvölgyi tábor egy szerdanap, Mihályfi Tamás koronái kastélyát feldúlja, eleséget és bort hoz. Csütörtökön Szász-Régen és Görgény ellen két ezer embert indít, de viszsaverést szenvednek, s a mint jönnek Gernyeszeget feldulják; pénteken Koronka alatt huzódva Mihályfi kastélyát felégeték.

Szombaton, mert hallák, hogy a fejedelmi sereg Tordáról megindult, Holdvilághoz akartak vonulni, hogy fővezérökkel csatlakozzanak. Azonban Radák László, kir. hadak parancsnoka s Pekri Gábor udvarhelyi főkapitány, Magyarhonból beszármazott s itt családot alapító két derék katona, Mihályfi s más urak kíséretében 2000 lovas s 2000 gyaloggal megérkeztek, s a vajai réten megtámadák őket ³⁾). A székelyek vezére, Bán, megszaladt... a csata el vala veszve.

Egy részök Holdvilág felé már útban volt, ezeket is oda egy órányira, Kis-Görgénynél szétverék.

A Holdvilágnál álló főtábor ellen maga a fejedelem vonult 20,000 emberrel. A nép megdöbbsent, magába tért: vezéreit, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust megfogá, s a király kezébe adta ⁴⁾)... Ezzel a szerencsétlen forradalomnak vége volt... A nép haza oszlott.

János Zsigmond azért folytatta útját, Segesvárra ment, a székelyföld szomszédába, hol a szászok a várkulcsokat elébe

¹⁾ Fundgruben. II. 93. ²⁾ Hová vonult vissza, kérdés alatt van. Miles.

89. Forgács. 297. W. de Bethl. II. 21. ³⁾ Miles. 89. ⁴⁾ Erd.

Tört. Adatok. I. 19.

küldék. A várbeli papilakba szállt ¹⁾; s jun. 20-ra ide országgyűlést hirdetett ²⁾, s a részt nem vett Aranyosszéken kívül ³⁾ a többi székely székéből a főnépet és lóföket fejenkénti megjelenésre szólítja, a köznépéből székenként 16-ot rendel, hogy támadások okát megérthesse. A gyűlés megnyílt, a nép előadá panaszt. Mire Csáki Mihály cancellár a gyűlésbe lép, névjegyzéket olvas fel, mely szárhegy Lázár Istvánt és Jánost ⁴⁾ Kornis Mihályt, Farkas Pált, Bernád Ferenczet mint a nép békétlensége okait, s többek közt Geréb Miklóst, Kátai Ferenczet és Györgyöt, Andrássi Mártont mint lázítókat, foglyoknak nyilvánítja, kik erre a Görgényi és Gyaluivár fogására jutának. Nagy György és Gyepesi, a kor vadszokása szerint nyársba került; s egy sereg szerencsőtlen orrát, fülét veszté ⁵⁾.

S keletkeztek a nevezetes segesvári törvényezikkek, melyek az ős székely szabadságot az erdélyi többi nemzetekéhez idomították.

E cikkekben, hogy a székelyek lázongásának gát vetessék, meghatározzák, hogy felségsértési eseten jószágukat ők is veszessék; a köznép elveszté nemességét, adótized alá s a fejedelem rendelkezése alá esett, ellenben a lófő és főnép nemesi rangját megtartotta; de kimondatott, hogy a főnép hadidején negyed-ötöd magával, a lófő pedig személyesen lóháton tartozik kiállani; meghatározatott, hogy minden székben jegyzők állittassanak s 12 székbíró; végre, minthogy a notába esett Balassa árulása miatt az ország határban és jövedelemben sokat vesztett, a székelyek sóbányáját, Parajdot, kincstárivá nyilvánították, mindazáltal a főnép nemesi ingyensója megahagyatott ⁶⁾.

Most a nivellirozás s közteherviselés korszakában kevesen fogják érteni, e néhány tétel minő változást idézett elő a székelyföld jogkörében... Addig a székelyföld kis állam volt, mely

¹⁾ Fundgruben. II. 93. ²⁾ Forgács. 298. Schesaeus. 71. ³⁾ Okl. Nemz. Társ. 1830.165. ⁴⁾ Gr. Lázár M. Lázár család. 54. 121. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 20. Miles. 90. Wolf. de Bethl. II. 23. ⁶⁾ Székely Nemz. Const. 51. Erd. Tört. Adatok. II. 360.

katonáskodáson s ököradón kívül más terhet nem ismert: ezzel a nép pénzadó és tized alá esett; addig minden székely egyenlő s született nemes volt, ezzel osztályok lőnek elismerve, s a harmadik rend, nemesi szabadságát elvesztette, adományozhatóvá lön; addig a székelynek a lustralis könyv volt nemes levele, ez órától bejönnek az armalis, primori és primperalis levelek ¹⁾; addig a székelyföldön nem volt királyi jog, az egész földet a nemzet, mint testület birta, kihalás esetén szomszédra szállott a föld, hűtlenség esetén csak fejét veszté, azt is többire megválthatólag ²⁾: ez időtől már jószágát is elkobozhaták; addig a parajdi sóbánya a nemzeté volt, abból minden székely egy köből zabért s egy pénzért annyi darab sórt terhelte fel, mennyit tetszett, s azzal kereskedést űztek: ez órától csak a főbbek kaptak, olyképp, mint a megyei nemesség ³⁾... Roppant változás, mely a székelyföld köztársasági alakjának egyszerre végét vetett; de nem lehet tagadni, hogy egyszersmind eltörölte az államot az államban, s mondhatni az annyiszor törvénybe ígatott három nemzet uniója ez által lön végrehajtva.

Erre János Zsigmond megkezdé adományozásait ⁴⁾, a nép egyrészét a főbbek, más részét várak alá rendelé, milyen vala a görgényi, szentléleki ⁵⁾, várhegyi, udvarhelyi. S hogy a népet féken tartsa, Pekri Gábort Udvarhelyre küldé, a barátok klastromából a romjaiban maig is látszó várat emelteté, s azt Székelytámadtnak nevezte; Háromszék egyik kiemelkedő hármára, Várhegyen, egy más várat állított, mit Székelybánja várának neveztek el ⁶⁾. S beléjük sergek telepedtek...

¹⁾ Ily primori levelet ad 1570-ben küsmödi Márton János és Péternek. Nemz. Társ. 1831. I. 86. ²⁾ Verbőczyi Decr. Tripart. III. Rész. 4. tit. ³⁾ A megyei nemesség egy táskadarabjáért 12 drt, a székely nemesség egy köből zabot s egy pénzt fizetett. Approbata Const. III. r. XV. czikk 2 art. ⁴⁾ Szék. Nemz. Constit. 60. I. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 265. ⁶⁾ Egyet állit. Würng-Eng. 90. Erd. Tört. Adatok. I. 20; Istvánfi, Libr. XXI. 275. két várat mond; Bethlen F. a két várat így nevezi II. 23. Hogy e neveket használták l. Kemény gyűjt. Suppl. ad App. Epist. ez év. Székely nemz. Constit. 60. I.

A székelyek rendezve voltak. A figyelem ismét Magyarhon felé fordult,—hol Nádasdi Tamás nádor, a rendithetlen magyar jun. 2-án megholt, s helyébe helytartónak Oláh M. érsek lépett,—melynek részére Szolymántól évenkénti 30 ezer aranyadó mellett 8 évi békét eszközöltek.

E béke sept. 1-én kezdődött, János Zs. is bele volt foglalva, úgy hogy e nyolcz év alatt közte s Ferdinánd közt semmi se jöjjön kérdésbe ¹⁾. De azért nov. 4-én a fejérvári országgyűlésen meghatározzák, hogy miután a magyarhonon részekben Balassa miatt nagy tér esett el, kérjék fel a portát, hogy adassa vissza, mert fegyverrel visszaszerezni nem remélik ²⁾. Ily béke állandó nem lehetett.

III.

Heraclid támadni akar, János Zs. megbuktatja. A ref. vallást beveszik. Maximilian trónra jő. Balassa fellép. János Zs. fegyvert fog; Maximiliannal alkudozik; iratait a portán elárulják. Kivágja magát.

Csend lön, de nem soká tartott. Mert Moldva usurpatora, meg akarván felelni küldetésének, János Zsigmondtól Csicsót, Küküllővárt, mint a moldvai vajdák elvesztett hűbérét követelni kezdé. Miután azon szabadságot vette magának, hogy azt írja, miképp visszaveszi, ha a fejdelem szintén keblébe rejti is: János Zsigmond a krétai születésű Heraclidesnek egy példabeszéddel felelt, mely azt tartja, hogy a krétaiak szeretik hazudni ³⁾. Mi által a kesztyű el volt dobva.

Megbuktatni Heraclidest, s addigis a békét Ferdinánddal biztossá tenni: e volt a főfeladat. János Zs. tehát míg egyfelől Moldvában forradalmat készített, másfelől somlyói Báthori Istvánt főkapitányát, Csáki M. cancellárát, Szalánczi János és Nisovszki tanácsosait 1563. elején Ferdinándhoz küldé, hogy félbeszakasztott alkudozását folytassák. Utasításu-

¹⁾ Katona. XXIII. 599. Egy más versio, W. de Bethlen. II. 27. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 35. Kemény. I. 373. ³⁾ Forgács. 322. W. de Bethlen. II. 32.

kat nem ismerjük; de úgy látszik, hogy az alkudozás alapját Ferdinánd leánya megkérése tevé, melynek ellenébe Ferdinánd a királyi czim letevését állítja; mire János Zs. márcz. 2 kán három év előtti utasítása ismétlésével felelt, melyben le nem mondhatását indokolta ¹⁾. Azonban kéz alatt Szolymán halála esetére arról lemondani ígérkezett.

Függőben álltak fenn még az ügyek, jónak látta alkudozását az ország által is jóvá hagyatni. Máj. 28-ára Tordára hongyulést hirdetett ²⁾, s Szalánczi János és Bornemisza Farkas tanácsosai által tudatá, hogy gyengélkedő állapota ösztönzi, hogy maga és az ország javáért jövőre gondoljon, s ez okból Ferdinánddal egyezkedést kívánt kezdeni: a rendek hosszas élet kívánása mellett, beleegyeztek; de megemlítették, ne feledje a fejdelem, mennyi küzdés és áldozattal hozták vissza; s felkérték, úgy szerződjk, hogy az országban maradjon; továbbá felszóltak, hogy a nyomorra jutott Kendi Ferencz és Antal fiainak javait adassa vissza; végre, miután a székelyek közé is bejutott a reformátio, s a különböző felekezetek ugyanazon templomban tarták istentiszteletöket: elrendelék, hogy egyik fél várja el míg a más pap elvégzi predicationját, egymást ne háborgassák ³⁾.

Az ország is beleegyezett, az alkudozás a czimről le nem mondás miatt mégis oly lanyhán folyt, hogy a fejdelem jul. 11-én Kendi Sándort azon utasitással küldé fel, hogy Maximilián, Ferdinánd fia koronázására, a török miatt ott ne maradjanak ⁴⁾. S jul. 18-án Ferdinánd azon választ adá ki, miszerint János Zs. a királyi czimről mondjon le rögtön, vegye fel Erdély hercege czimét, mivel IV. Béla fia is élt; birodalmátul csak is Erdélyt jelelé, azt is fiága kihalásával következési joggal; végre leányát megtagadván, azt ígéré, azon lesz, hogy valamelyik unokáját megkapja ⁵⁾.

E kitérő válaszra, hogy Ferdinándot a Heraclides vaj-

¹⁾ Pray, Epist. III. 166. ²⁾ Sztháromság vasárnap, mit sokképpen határoznak. Siglert követtük ki a napot tisztán jeleli. Katona. XXIII. 781. ³⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 881. ⁴⁾ Pray, Epist. III. 172. ⁵⁾ W. de Bethlen. 83.

dában vetett reményétől megfossza, a kész forradalmárok mellé Radák Lászlót s Daczó Tamást néhány száz válogatott lovasság és gyalogsággal Moldvába küldé: az éppen menyasszonyát, Zborovszki lengyel főúr leányát, s az azzal jövő sereget váró Heraclidest Szucsáván ostrom alá veték. . . Azonban nem tudván, hová tit ki a koczka, János Zs. az ismét Erdélybe jött ¹⁾, s itt a k. monostori apátságot kezére kapott Blandrata Györgyöt, udvari orvosát, aug. 7-én felindítja, hogy siettesse követei lejövetelét; azonban titkos megbízatást is adott, Erdély elcserélésére hajlandónak kívánt mutatkozni ²⁾.

Fenmaradtak, de oly messze álltak egymástól, hogy midőn felmerült, mikép Maximilián koronázására Erdélyt is megakarnák némelyek hivatni, nehogy Erdély ellentmondjon, egészen mellőzék. Így következett be sept. 8-án Maximilián koronáztatása, oly ünnepélylyel, melyet Magyarhon nem sokat látott, mert a herczeg jól értette a tant, miszerint a koronaörökösnek mindig az ellenzékkal kell tartani ³⁾.

Az erdélyi követek tehát szemléloi maradtak; de Blandrata titkos útasítása sem vihetett ki többet, mint hogy Johánna főherczegnő kezéről csak azon esetre akartak ígéretet tenni, ha János Zs. a protestáns vallást elhagyja: mit a nagy reformátor, Blandrata, nem fogadott el... S a fejdelem, követeit oct. 7-én teljesen visszahitta ⁴⁾.

De már veszély nélkül jöhettek, mert Heraclides pár hónaptól ostrom alatt áll, segély sehonnan sem mutatkozik, s István, az elűzött fejdelem, útban van török segélylyel... végre is úgy megszoríták, hogy saját katonáitól féltében magát ostromlóinak kezébe adá, kik nov. 5-én kivégezteték... S a volt vajda, István, székét újra elfoglalá ⁵⁾.

János Zs. erre háta megett biztosítva lön, s egy más kényes pontra, Balassa egyik rabló fészkére, Halmi várára veté tekintetét, mit Balassa Heraclidesseli összeköttetése fentartására

¹⁾ Archiv. N. F. II. 57. ²⁾ Forgács. 334. ³⁾ Katona. XXIII. 670—704. Script. Minor. I. 137. sat. ⁴⁾ Pray, Epist. III. 175. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok, I. 21. Fundgruben. 94. Forgács. 325.

Huszt és Munkács vára közé emeltetett vala. Bécsben a küldöttség e vár elrontatását keményen sürgette volt, a biztosok ki is szálltak: azonban míg fenn a felvett jegyzőkönyv szönyegre jőne, Hagymási Kristóf huszti kapitány maga mellé veszi a szomszéd várak őrségeit, ágyukat húzat elő, rárontanak, Balassa embereit tönkre verik, Halmi várát megsemmisíték ¹⁾.

A mint a fegyverzaj elcsillapult, a dec. közepén eloszlott tridentí zsinat kihirdetett végzéseire fordult a közfigyelem. Tudva lévén, hogy a császár János Zs. házassága egyik feltételül a katolika vallás helyreállítását szorgalmazta: a reformációt féltő Erdély 1564. jan. 20-án a szultán átirata meghallgatására Segesvárt összejövén, a fogságra esett szárhegyi Lázár István, szentpáli Kornis Mihály, sztmihályi Geréb Miklós, szabadon bocsátása sürgetése mellett, a teljes vallásszabadságot újra törvénybe iktatá ²⁾. Sőt hogy az urvacsora feletti versengésnek véget vessenek, ápr. 1-re Enyedre azon meghagyással hirdet a fejdelem zsinatot, hogy oda mind a két felekezet tanát írásban adja bé; s a piemonti vallási menekült Blandráta Györgyöt, e zsinat teljhatalmú biztosának azon utasítással nevezi, hogy ha őket egyeztetni nem sikerül, a két felekezetet elszakadottnak nyilatkoztassa, s őket két külön püspökség alá helyezze ³⁾. Mint gyanítani lehetett, Dávid Ferencz a jelképesség mellett maradt, s a jun. 4-ki tordai országgyűlés, ismételve, hogy kinek melyik vallást tetszik, azt kövesse ⁴⁾, a rom. katolika és lutherana vallás mellé ezennel a reformátát is mint bevett vallást lépteté fel ⁵⁾.

Ily eszmékkel foglalkoztak Erdélyben, mikor I. Ferdinánd július 25-dikén élete 61-dik évében meghalt: s helyébe már megkoronázott fia, II. Maximilián, azon elvekkkel mint atyja, trónra lépett.

Mindazáltal csendesesen folytak volna a napok, ha Oláh Miklós helytartó buzgalma, s Balassa és Zay féktelen rablási

¹⁾ Forgács. 330. ²⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 393. ³⁾ Okl. S. Quartalschrift. V. 319. Ilia, Ortus et Progr. 45. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 405. ⁵⁾ Bod, Hist. Eccl. Libr. II. Cap. XI. XVI. Bod, Szt. Polykarpus. 10. 17.

vágya a dolgok folyamát meg nem zavarja ¹⁾. Balassa azon gondolattal, hogy Tokajban ő szíreteljen, Szathmárról sergeivel kilép, s útjában hordókat szedve fel, mint ellenség haladt. Erre Báthori István, váradi kapitány, dandárát felülteté, Szathmár alatt termett; azt sept. 3-án bevette, Balassa kincseit, nejét, gyermekeit elfogá: családját Erdélybe küldé, hol előbb Vécs majd Dévavarába jutnak, kincseit pedig katonáinak zsákmányul veté, maga pedig a várat, mely ugysis övé volt, kezére vette... hasonlóan Nagy-Bányát ²⁾...

János Zs. a mint e hirt vette, az új király vezérei oda dobott kesztyűjét felvéve: Csáki Mihályt helytartójának nevezé ³⁾; s személyesen rontott ki 12,000 emberrel Magyarországra. Mielőtt Hadadhoz érne, Balassa Senyei Mátyást ⁴⁾ a vár védelmére indítja, s bár sergét Báthori szétveri, a hős-vezér Hadadba jut. A kis hegyi vár nem sokat bizhatott magában, Senyei mégis a fejdelem ellenében oly vitézül oltalmazá, hogy ki kellett belőle perzselni. Így jutott kormosan a fejdelem elébe, kinek midőn egész férfiasággal válaszolná, hogy most sem állana itt, ha Báthori katonáit el nem csábítja s őt e szarka fészekbe futni nem kényszeríti: a fejdelem őt szabadon bocsátá ⁵⁾.

A szerencsés kezdetet szerencsésebb folytatás követé. A fejdelem a temesvári basától is segítséget kapott, felindult Magyarországon; várat vár után vett meg, egész Kassáig fel meghódított mindent: mert Kassa ostromához kész nem volt, s az őszi idők is beálltak, nov. 19-ke tájt győzelmes sergeit hazavezérlé ⁶⁾.

Igy sodrá Balassa a két magyar királyt háboruba. Mert igen természetesen, erre Maximilián részéről is kimondák a háborút. Hogy mindent János Zsigmondra háríthassanak, s a por-

¹⁾ A magyarok akkori szenvedéseit l. Forgács. 398—402. ²⁾ Forgács. 341. W. de Bethlen. II. 89. Erd. Tört. Adatok. I. 22. ³⁾ Miles. 98. Kemény gyűjt. App. Epist. II. 41. ⁴⁾ Forgács. 343. A Senyei név csak szójáték lehetett: bár Istvánfi és Miles Szenyesinek nevezik. ⁵⁾ Miles. 98. W. de Bethlen. II. 41. ⁶⁾ Kovachich, Script. Min. I. 121.

tát visszalépésre bírják, az elmaradt három évi adót, a 90,000 aranyat Szolymánnak megküldék ¹⁾; b. Swendi Lázárt, ki eddig spanyol szolgálatban volt, karácson tájt Báthori Endre mellé fővezérnek nevezék.

Roppant hadjáratra folytak az előkészületek. Maximilián pénz és haderőben künnöl jelentékeny támogatást kapott. Swendit 1565. jan. 1-én Bécsből leindítja.

Az erdélyiek, kik nem gyanították, jan. 22-én Kolozsvárt honygyűlést tartanak, meghatározzák, hogy miként nagyobb felkelések alkalmával szokás, minden nemes jószágá tizenhat emberéből egy lovast és egy gyalogot hozzon, pázsintzöld ruhában; a köznép állitson minden kaputól egy embert, s minden tiz kaputól egyik legyen puskás, egy kézijjas, nyolcz pedig dárdás, s minden tiznek legyen egy szekere, melyen fejsze, furu, kapa, ásó, tekenő és élés legyen; s az egyházhe lyti nemes, kinek egész ekebarma van, lóháton, kinek fél, az gyalog álljon ki ²⁾.

Azonban Swendi Lázár megmutatá, hogy Semmi Lázár gúnynevével siettek ³⁾, mert az erdélyi hadak még sehol sincsenek, ő már febr. 5-én Tokaj előtt állt táborával; Némethi Ferenczet, János Zs. magyarhoni főkapitányját golyója el ejti, s a kincsesel rakott várt febr. 11-én kézre kapá; febr. 15-kén Balassa Szerencset víjja meg; s oly rémtületet gerjesztenek, hogy Báthori István, a másik főkapitány Szathmárt felgyűjtá s úgy hagyá oda; mire Balassa egész Nagy-Bányáig nyomult győzelmes táborával; minek következtében Serédi Szilágy cseh várába németpárti őrséget bocsáta ⁴⁾.

Az erdélyiek ekkora hadjáratra még készen nincsenek, s a győzelmesek már Dézst fenyegeték; tudták, hogy mig a fű ki nem buvik, a török csatára mellettök nem kél: diplomati ai fogásokhoz nyulnak... Békes Gáspárt a portára futtatják; Báthori Istvánt és Nisovszkit pedig Swendihez alkudozni ⁵⁾. Meglehetős jókor érkeztek, mert Magyarhonban az adó, mely egyelőre 1, később 2 ft. volt, most 3 ftra emelkedett, s

¹⁾ Forgács 345. ²⁾ Erd. Történetei Tára. I. 50. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Irók. III. 117. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 23. ⁵⁾ Miles. 101.

a nádor-választás nem engedése miatt oly hangulat volt, hogy a hongyülés száz ivnyi sérelmet terjesztett fel. Swendi tehát a töröktől is tartva, Szathmárnál a táborába jött Báthoriékkal egyezkedésbe bocsátkozott. A feltételek, mikkel az erdélyi követek előálltak, következők voltak: János Zs. lemond a királyi czimről, mihelyt a szultánnak ezt bejelentheti; Erdély s Magyarhon a Tiszáig maradjon az ő és utódai kezében, hol fensőségi joggal adományozhasson, ítélhessen, minden felebbezés nélkül; eddigi adományozásai maradjanak érvényben; védszövetséget ajánlt, még a török elleni hadra is, igérvén, hogy ha Maximilián személyesen jelen lesz, ő is azt teszi; ha e miatt Erdélyt elvesztené, Oppoliát és Ratibort kívánta; végül felkérte, hogy Maximilián egy bajor királyleányt eszközöljön számára ¹⁾. Erre Swendi és Báthori Endre úgy nyilatkoztak, hogy a portára a királyi czimmal élhet, különben pedig csak Erdély s magyarhoni részek fejedelme czimét használja; Erdély menjen vissza a magyar koronához, s maradéki legyenek a magyar király alattvalói; a személyes hadjárat feltételét, s Ratibor megkaphatását aláírták; a leányt megígérték ²⁾. Már csak a császár jóváhagyása volt hátra. János Zs. ápr. 21-ről Báthoriékat következő útasítással indítá fel: hogy a szerződés a török miatt maradjon titokban; hogy a porta bevegyülését elkerüljék, a mit elfoglalt, adassa vissza, s akkor ő is átengedi a Tiszán túli részeket; ha megnyeri, a királyi czimről lemond, s a királyt fejének ismerendi s esküt tesz és tétet le... E feltételeket Maximilián írásbeli nyilatkozata követte, elfogadá, csak formulázzák ³⁾.

Itt állt a szerződés, mikor Béke s Gáspár a szultántól visszaérkezett, magával hozta a hadi fogságba esett s ide pártolt Bebek Györgyét, Ferencz fiát, igen a szultán kegye jeléül azon ígétét, hogy mihelyt a ló fübe haraphat, azonnal támadást intéz; s basáinak már rendelkezett, egy talpalatnyit se engedjenek át senkinek.

¹⁾ Istvánfi. 278. és Forgács. 352. rövidbe vonva s máskép adják; így Bethlen F. hozza II. 46. ²⁾ Katona. XXIV. 63. ³⁾ W. de Bethlen. 52—59. Katona. XXIV. 65—70.

Erre a dolgok egészen új fordulatot vettek. János Zs. Báthori Istvánt leküldött hírnökétől már oda útasítja, adja Maximilián császárnak tudtára, hogy miután Swendi folyvást foglal, s a török készül: ha a meghódított részeket rögtön vissza nem kapja, azon kényszerűségbe sodortatik, miszerint a török mellett fegyvert kell fognia; s meghagyta, hogy ellenesetben a külföldi hatalmak követeinél óvását jelentse be ¹⁾. Báthori a rendeletet teljesíté, mire Maximilián, ki előbbi szerződések megmását látta benne, azzal felelt, hogy Báthorit fogságra vetteté.

A váratlan fordulatra János Zs. titoknokát Kendi Sándort, a lesújtott Kendiek egyik testvére nagyreményű fiát, Bécsbe indítá, hogy Báthori kiszabadítását munkálja, s Maximiliánnak tegye azon ajánlatot, hogy a két birodalom határául a Tiszát állítsák ²⁾. Azonban Kendit, ki útjában némely főurat meglátogatott, még útja közben hasonlóan elfogák... S Hosszútóti tanácsost fenről a portára indíták, hogy a fejdelem titkos iratait a portánál leleplezze.

Mig ez megy, a vizsály kiűt. A törökök készen voltak. János Zs. is felülteti sergeit, Váradra ér, hol a törökök nagy Allah! kiáltásokkal fogadják ³⁾, s egyesülten jun. 1-jén Erdőd ostromához fognak, s azt hosszas küzdelem után aug. 2-án beveszik ⁴⁾; a harc mindenfelé kitör; a Szilágycsehi várat a német őrség felgyűjtja, odahagyja ⁵⁾... Messzehaladt volt János Zs. fegyverszerencséje, mikor meghozza a futár, hogy a török és Maximilián közt fegyverszünet jött létre... Mire a hadjáratnak vége lön, János Zs. megtért, sept. 25-én már Láposnál jár tábort, hol Báthori Miklós notáján a mintegy 90 faluból álló körösbányái uradalmat Nisowszkinak adományozza ⁶⁾. Hazajöttek; mig ellenben Swendi azonnal fegyvert ragadott, s az elfoglalt várakat le Szilágycsehig ismét visszahódítá ⁷⁾.

Biztak, hogy a csapás, melyet a portán Hosszútóti inté-

¹⁾ W. de Bethlen. II. 64. ²⁾ W. de Bethl. II. 68. ³⁾ Miles. 102. ⁴⁾ Miles. 103—6. Forgács. 357. Bethlen. II. 71. ⁵⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 23. ⁶⁾ Kemény gyűjt. Append. Dipl. ez évh. ⁷⁾ Erd. Tört. Tára. I. 34.

zett, Jánost megsemmisíteni. Ugy is volt, a szultán roppant haragra gyűlt, de mielőtt határozna, az iratokat összenyalábolgatta, s megküldé János Zsigmondnak. Képzeltetni a leveretést, mit a leleplezés Erdélyben okozott. Azonban János Zs. a legnagyobb hazafi tette lelkese, késznek nyilatkozik hazájáért magát áldozatul vetni a pogány haragjának ¹⁾: s azon laconicus feleletet küldi a portára, miképp a vád oly súlyos, hogy arra felvilágosítást csak maga a fejdelem adhat személyesen, s a mint a szultán rendeletét veendi, harmadnapra útnak indul. Oct. 13-ára Kolozsvárra hongytilést hirdettek, a fejdelem elutazási szándékát az ország örömmel fogadta, helytartóról, s mig odajár védseregről gondoskodtak ²⁾... Így várták útkészen vissza a követeket, kik meghozák: mikép a szultán e merész fellépés által anynyira meg volt lepetve, hogy Hosszútót mint ámitót fogságra vetteté; a fejdelemnek pedig azt izent, ne hagyja Erdélyt fedetlen, mert tavasszal alkalmat nyújtand ezt megtehetni.

IV.

Szolymán Magyarhonba készül. Erdélynek szabad fejdelemválasztást biztosít. Bejö. János Zs. pompával elébe megy, kegyelmesen fogadja. Hadjáratához kezdenek. Szolymán meghal.

Hogy a szultán Magyarhonba készül, nem titok többé. János Zsigmondnak szüksége volt a közvéleményre, s ezt leginkább az engedett vallásszabadság biztosítá. Blandrata s vele Dávid Ferencz, a reformátusok püspöke, a sztháromságtól eltérő tant merített fel; megvitatására 1566. febr. 24-én Fejérvártt nyilvános vitát engedett... s megkezdődött a harmadik új felekezet, az unitária vallás tisztázása, mi Kolozsvártt azonnal gyorsan terjedett ³⁾.

Míg a belreformok ekképp folynak, a portán a hadjárat indításával készen voltak. A szultán, hogy János Zsigmondot s

¹⁾ Miles. 107. Bethlen. II. 77. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 366. ³⁾ Székely S. Unitária vallás Története 62.

a magyarokat megnyerje, követet indít, ki a fejedelemnek drágán felszerelt paripát, aranyos kaftánt, kövekkel rakott kardot, s egyéb fejedelmi jelvényeket hozott, s mellette athnamét, melyben előre bocsátva azon törökös esküt, melylyel Zápolyának harmincz év előtt oltalmat ígért: oltalmát János Zsigmondra, Erdélyre s a hozzá tartozó részekre ismét megújítja; s biztosítá az országot, hogy ha az adót pontosan fizeti, fejdelmet szabadon választhat, s a mint a választandó fejdelmet bejelentik, azonnal felszerelt paripát, királyi botot, zászlót, kardot, s tollas süveget küld, mint megerősítése jelvényeit ¹⁾... Az erdélyi fejedelemség ezen elismerése roppant lelkesedést idézett elő. Hogy a szultán készen találja, Tordára hongytlást hirdetnek; s a fejedelem kiáltványt bocsát Magyarországhoz, melyben tudatja, hogy a szultán jó, s felszólítá: csatlakozzanak hozzá, ne tegyék ki hazájokat végromlásnak, s a fők személyesen, a megyék követek által jelenjenek meg a hongytlésen ²⁾. Mire Swendi márcz. 4-ről szintén kiáltványt ad ki, s a megjelenést betiltja ³⁾... Ily surlódások után nyílt meg márcz. 10-én Tordán a gytlés, melyben a fejedelem felhívá a rendeket, hogy a szultán elébe menetelre s táborozásának támogatására intézkedjenek; minek következtében meghatározzák, hogy a nemesség és székelység fejenként felül, az egyházhelyű nemesek ötön adnak egy lovagot, kopja, sisak, paizszsal, vagy egy posztóruhás gyalogot puskával és szablyával; a városoknak meghagyák, hogy posztóruhás gyalagokat küldjenek; azon ajánlatot tevék, hogy kiket a fejedelem a szultánhozi menetelre felszólít, követik; s kimondák, hogy a pápás egyházi személyek, kik megtérni nem akarnak, az országból kiutasittassanak, mi által a váradi káptalannak vetettek véget ⁴⁾. Mert bár mennyire vitatkoztak is egymással, abban, hogy a régi vallástól megváljanak, mind egyetértettek.

Mig a készülétek folynak, a szultán márcz. 31-kén más csauzt indít be, tudatja, hogy sergei megindultak.

¹⁾ Kemény gyűjt. Cod. Pacificationum. 1. 2. sz. W. de Bethlen. II. 84.

²⁾ Okl. W. de Bethlen. II. 85. ³⁾ Okl. W. de Bethl. II. 89.

⁴⁾ Mike. gyűjt. Art. Diet. I. 401. Kemény gyűjt. 429.

Azon remény, hogy most Budát Szolymán János Zsigmondnak viasszaszerzi, óriási mozgalmat keltett Erdélyben. Máj. 28-án Tordán új hongyülést kezdének: szervezők magokat, Hagymási Kristóf, Báthori Kristóf és Majláth Gábor fővezéreké lettek; Tordán a Keresztesmezőn 5000 főből álló figyelő tábort állítottak fel, melyben tábornesterekké Károli Dénest, Tompa Istvánt, strázsamesterekké Orbai Miklóst, Baladfi Ferenczet, vásárbírákká Frátai Gergelyt és Sztmihályfalvi Péter deákot, sánczmesterekké Valkai Miklóst és Mátyus Jánost, ágyumesterekké Forró Miklóst és Farkas Mártont nevezék ¹⁾.

Ily készülétek közepette veszik a hirt, hogy Szolymán Magyarhon határán van, mely hirre János Zs. jun. 16-kán, mely napon a szultán Magyarhon határát átlépte, a legfényesebb kísérettel, mit Erdély valaha látott, 400 uri lovag s 300 négyes fogattal Fejérvárról kiindul ²⁾. A roppant kíséret miatt csak 26-án érkezett Nándorfejérvár ellenébe, hol fényes küldöttség üdvözlé, s másnap a szultán saját hajója evezett át, hogy a fejedelmet a főrendekkel a Dunán átszállítsa.

A mint hajóra ültek, az ágyuk megdőrdültek, s a túlparton török zene s basák, szandsákok, bégek, agák, csauzok kara fogadá. A szultán sátra emelkedett helyen ragyogott, lóháton közeledtek, oda érkezvén a fejdelem a szultánt törökösön köszönté lováról; s sátrába lépvén az öreg Szolymán örömet fejezte ki, hogy még egyszer láthatá; s kijelenté, hogy addig nem tér haza, mig Budán nem hagyhatja ³⁾.

Erre a fejdelem és kísérete elfoglalák a kimutatott sátrakat. A szultán pedig hogy sergében az örömet átalánossá tegye, az ágyukat megdőrdíté, s fejenként 1000, a szandsákok- és bégeknek 30, a beglerbégeknek 50, a basáknak 100 ezer oszporát osztatott ki.

A szultán azon izenetére, hogy másnap ünnepök van, pihenéshez fogtak.

¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. 59. ²⁾ L. E tisztelegés egykoru leírását. W. de Bethlen. II. 102—30. Erd. Tört. Tára. I. 42. A későbbi Rosnyai után I. Tud. gyűjt. 1821. IV. 60. ³⁾ Katona. XXIV. 214. Miles. 109.

Harmadnap, jun. 29-én volt az ünnepélyes fogadtatás. Ismét paripára pattant az egész kíséret, s a töröktábor dízsorai közt a szultánhoz indultak. A menetet csauzok nyiták meg; utánok jancsáragák mentek, utána ezüst botokkal három szeremester, erre következett a fejdelem kísérete: elől négy tanácsos, négy főúr, itt jött illő távolban a fejdelem, ki előtt perzsa módon gazdagon felöltözött török apródok mentek, s kengyelét négy kengyelfutó tartá.

Mint volt Erdély fejdelme öltözve e nagy ünnepélynél, hol az egykor ígért királyi székre számított, röviden vázolni kívánom ¹⁾. Sütvege nyusztos, bokrétával, czimmerrel: nyakában gyémánt kereszt függött, négy kárbunkulussal, értéke 100,000 db arany; derekán a szultántól ajándékozott arany öv, kard és tör gyöngyökkel; mindezeket drága mente, dolmány, nadrág és csizma egészíté ki. Nyerge vert arany, gyöngyökkel és kövekkel, értéke 24,000 arany; a ló féke, farán a czafrang drágagyöngyökkel volt rakva.

Követé a négyszáz magyar, oly gazdagon öltözve, hogy mái állapotunkban tündérrege hőseinek gondolnók.

A mint a császári sátrakhoz értek, a fejdelem leszállt s keveset pihent. Ez alatt száz jancsár, a fejdelem ajándékát bevitte. Allt pedig ez ajándék: egy arany tángyéron 12,000 aranyot érő kősöntytől, négy öreg gyémánt, három carbunculus s egy smaragddal; egy más arany tángyéron ritka műbecstű gyűrű, fejében kis óra, mely órát fertályt ütött, s a hold és plánéták járását mutatá; ment még 50 aranyos serleg, negyven aranyos tángyér, hat metszett csésze, s végül néhány válogatott vadász sólyommadár ²⁾.

A fejdelmet a szultán arany királyi széken fogadta, előtte négy basa állt. Belépven, a szultán kezét megcsókolá, ki őt megölelé, s ide jöttét szerencsétlété; szerelmes fiának czimezven, határtalan kegye jeléül jobbjára ülteté le, mire a vele ment főurakat bemutatattá magának. Vége lévén a szer-tartásoknak, a főurak más sátorba vonultak, a fejdelem pedig

¹⁾ Erd. Történetei Tára. I. 42. sat. I. ²⁾ Miles. 108.

Erdély s maga óhajításait, melynek főpontja, Budára leendő visszahelyeztetése volt, írásban átnyújtá ¹⁾. Midőn búcsut vett, a császár felemelvén a fejedelmet, szólott: „légy nyugton, megmutatom a világnak, hogy isten alkalmas eszközök által az árváknak, özvegyeknek és elhagyottaknak mindenkor segítségük volt“... S azon renddel melylyel jöttek, sátraikba tértek.

Másnap, jun. 30-án, a császár küldött a fejdelemnek ajánlékot, mely drága gyöngyös öv, kard és tör, két drága suba s 12 gazdagon szerelt gyönyörű paripából állt. A főurak, kik a császár kézcsókolására bocsáttattak, egyenként egy aranyból szőtt ruhát nyertek. Jött még egy sereg fűszerszám és drága edény.

A szultán lakomát akart rendeztetni a fejdelem számára; de nehogy beteges létére az étkekből valami következék, s étetéssel vádolhassák — elmaradt.

Itt fogadá egyszersmind fejedelmünk a francia király egy követét, ki a francia udvar barátsága és sógorsága ajánlatával jött. A követ, a hugonotta De Aube Vilmos volt, ki a fejdelem vallásos nézetei iránt méltánylását fejezé ki.

Jul. 1-én azon szertartással, mint először, a szultánhoz búcsura mentek. A tizenkét főúr, kik a fejdelemet a sátorba követék: Csáki Mihály, Békes Gáspár, Apafi Gergely, Kapitány György, Bánfi Gergely, Telegdi Miklós és Mihály, Bornemisza Farkas, Bég Pál, Miles Simon szebeni polgármester, Orbai Miklós és Blandrata György voltak. Az öreg, de még erőteljes Szolymán a bucsunál kétszer felkölt, s kétszer ölelé át szerelmes fiát, „kérjed az urat — szólott búcsuzólag — hogy adjon ellenségeinken győzedelmet; mert elvégeztük, hogy háromszor nagyobbá tegyünk, mint mekkora vagy.“ Végül vele hosszason négy szemközt értekezett... S mind ez meglévén, azon tünepélylyel, mint átkelt, visszaszállt a Dunán, s jul. 17-kén Fejérvárra érkezett.

A látogatásnak vége volt... a szultán Magyarhonhoz kiáltványt bocsát, hogy J. Zsigmondhoz csatlakozzék... míg ellen-

¹⁾ Mi volt benne, vélemények. Katona. XXIV. 221.

ben a német rendek Maximiliánt, azon feltét alatt, hogy Magyarország a németszövetség területébe kapcsolassék, segélyfelől biztosíták.

A szultán serge után indult; a fejedelem pedig jul. 28-án táborához sietett, Kolozsvárhoz, mely Hagymási Kristóf fővezérlete alatt öt ünnepélyesen fogadta.

Mig szervezek magokat, J. Zsigmond a Gyalui várba szállt, itt írta alá aug. 6-án a szerződést, miszerint a Békes Gáspártól azzal ámitott Majláth Gábor, hogy a szultán elfogatását rendelte, a fogarasi uradalmat a fejedelemnek 20,000 frt potomon odavesztegette, csakhogy szaladhasson; még aug. 15-én a Maximilián szárnya alá futó Majláthnak innen rendel kíséretet ¹⁾.

Mikor mindennel készen voltak, a fejedelem is Magyarhonba szállt, s a tatárokkal egyesülten, Zsákát, Bajomot megvitta, s Tokaj alá nyomult.

Szolymán serge már keményen működött, a vén szultán nagy hódításokat tett, s mondhatni csak Gyula és Sziget állta az ostromot. A hős Kerecseni László által védett Gyulát sept. 1-én éhséggel vették be. Zrinyi Miklós pedig sept. 7-én vitta a leonidási harezot Szigetnél... Egyre irtódtak egymás után a magyar várak és faluk... Maximilián tábora Győrnél vesztegelt.

Igy születtek a magyarhoni puszták, egyenetlenkedésünk e szomorú gyászemlékei. Ily védelem mellett ki tudja még hány nem születik, ha Szolymánt 74-dik éve Sziget alatt sept. 4-én ki nem szőlítja az árnyék világból...

János Zs. a titokban tartott halált csak is oct. 4-én vette, Tokaj ostrománál, ekkor is csak kéz alatt értesíté őt a nagyvezér, hogy siessen Erdélyt a megtérő tatárok ellen fedezni.

Visszasietett tehát, Váradnál megállt; s úgy lön, mint a nagyvezér jósolá: a tatárok a halál hírére rabláshoz fogtak; azonban János Zs. oct. 28-án Debreczen tájékán reájok csapott, megverte őket, kivonulni kényszeríté ²⁾. S azzal haza jött, siratva a török birodalom Mátyását, Erdély protectorát, ki nem

¹⁾ Bethlen. II. 70. 134. Kemény gyűjt. Diplomatarium. VII. 189. 195.

²⁾ Miles. 116.

csak függetlenségét ismerte el, sőt követéinek Konstánczinápolyban pompás lakot ajándékozott ¹⁾, ki akkor hala el, mikor nem kevesebben mutatkozott fáradozni, mint hogy János Zsigmondot Budára visszahelyezze.

V.

Új háboruk. Nyolcz évi béke. Belreformok. Magyarhonban forradalom, mi megbukik. A fejdelem végpercei. A törökök Erdélyt el akarják foglalni.

Maximilián függetlenségét elismeri. János Zs. meghal.

Szolymán halála mindent megváltoztatott. Szelim, s ktlönösön basái többé nem viseltettek azon kegyelettel, mint Szolymán viseltetett a Zápolyaházhoz.

A bizalom meglazult, Erdély aggódva nézett jövője elé. Félt, nehogy basasággá alakittassék.

Erdély méltó aggodalmát az új szultán, Szelim, egy levele szakasztá meg, melyben biztosítja az országot, hogy éppen oly oltalmazója lesz, mint atyja volt. Erre nov. 30-án hongytlés lön Szebenben, a fejdelem bemutatá e levelet, s az ország bizván a szép szavakban, felkérte J. Zsigmondot, „kövesse szülöi nyomdokát, kiknek a hatalmas császárral szövetségük volt, s isten után ezzel oltalmazták a nyomorult magyar nemzetet“; s az új szultán üdvözlésére fényes követséget szavaztak. De hogy mégis féltek mutatja az, hogy meghatározták, mikép a fejdelmi város szomszédában fekvő Szássebes várfalát újra építsék, minek negyedét a fejdelem, a más három részt a három nemzet vállalta magára ²⁾).

A vihar, mire számítottak, nem is soká késett. Swendi 1567. jan. 14-én Szádvárt, az Erdélyben mulató Bebek György várát, s febr. 17-én Munkácsot bevette. Erre János Zs. is fegyvert fogott, mit Swendi meghalván, a fejdelemhez küld, hogy foglalásait mentegesse, de követét fogságra vetteté ³⁾; s febr. végén sergei már Kövár alatt álltak ⁴⁾, melyet Viczmándi Ta-

¹⁾ W. de Bethlen. II. 147. ²⁾ Erd. Tört. Adatok. II. 369. ³⁾ W. de Bethlen. II. 167. ⁴⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 25.

más és Zólyomi Péter védelmezték. Az ostromot a váraitól megfosztott Bebek György vezette, falait egész elkeseredéssel ontatta; de a hegyen fekvő s kettős váru erősség a rohamot, a golyó és közapor égő kén és szurok a bevevést feltarták... A tizenkettődik fáradságos nap éjjelén Somogyi Mihály és Décsi János észreveszik, hogy a várőrség kelletinél mélyebben szendereg; feljelentik: a fejdelem rohamot parancsol, a tört réseken berontának, véres harcz keletkezik, Viczmándi elesett, Zólyomi fogságra jutott, s a vár kézre került ¹⁾... A győztes sereg onnan Nagy-Bányának tartott, s hosszas ostrom után az is enged, végre is makkfalvi Nagy János a golyók záporában János Zs. zászlóját itt is felüté ²⁾... Azonban Házon temesi basa is melléje érkezett, felfelé indultak, s anynyi tért meghódítanak, hogy már magát Kassát, a Maximilián párti Magyarország fővárosát is fenyegeték.

Oly sebesen haladtak, hogy Maximilián sebes futárt indított a portára, ígéreteket tett, csak hogy a hadjáratot megszüntesse. Megtette hatását. János Zs. megkapá Szelim izenetét, hogy hagyja félbe a csatákat, mert fegyverszünetet adott, melybe ő is be van foglalva... S azzal miután vagy tíz várat megvitt, júniusban hazajött ³⁾.

Mig Erdélyben a vallásszabadságot és nemzetiséget mi sem fenyegeté: Maximilián Magyarhonban országgyűlést nyit meg, az elsőt mióta fellépett, még pedig az addigi deák helyett német nyelven, mi oly zajt támasztott, hogy Maximilián végre is titoknoka tévedésének nyilvánítá ⁴⁾. Még folyt e gyűlés, mikor Veránczot a 30,000 évi adóval a portára akarák indítani, hogy a fegyverszünetet békére változtassa; de a budai basa védlevelet addig nem adott, mig Báthori István és Kendi Sándor szabadon bocsáttatását meg nem ígérék ⁵⁾. Ugy vette kezdetét aug. 22-én a portán a béke feletti egyezkedés, melyre János Zs. Erdélyi Sebestyént küldte ki...

Vannak a történetben különös időszakok, melyekben a

¹⁾ Istvánfi, Libr. XXIV. Forgács. 479. Bethl. II. 170. ²⁾ Nemességet kap érte. Kemény gyűj. App. Dipl. 1569-hez. ³⁾ Forgács. 484—5.

⁴⁾ Forgács. 488—92. ⁵⁾ Forgács. 492.

nagyok ismeretlen okból csak hullni kezdenek, ez is azok közé tartozott: Báthori Endre csak most halt meg; ez évben Balassa Menyhárt, Alapi János, Ország Kristóf, Perényi Gábor, Bebek György halt el, kiket más évben Oláh Miklós követett... s János Zs. is oly állapotban kezdé érezni magát, hogy sept. 8-ra Fejérvárra országgyűlést hirdetett, s tudatá a rendekkel, hogy végrendeletét elkészítette, alapgondolata a portától eszközölt szabadfejdelmi választás; s esküt kért, hogy azt hiven megtartják, a választásnál pártosok nem lesznek; tudatá egyzersmind, hogy végrehajtókül Csáki Mihályt, Hagymási Kristófot, Nisovszkit és Békest nevezte, s felhívta a rendeket, hogy ők is nevezzenek melléjük ¹⁾...

A fejedelem megtette végrendeletét, de azért folytatta az országlás gondjait: 1568. jan. 6-án Tordán országgyűlést tart, s tudatván, hogy Magyarhonfelől háboru fenyegeti, adót, fegyvert szavaztat ²⁾; febr. 13-án Brassóban látjuk, hol a mult hongyűlés felterjesztésére a székely főnép és lovagrend ingyen sójáról biztosító okmányt ir alá ³⁾; ugyancsak innen értesíti febr. 17-én a lengyel királyt, nagybátyját, hogy azon feltét alatt, hogy a Tiszán inneni részek visszajöjjenek, s bukása esetére egy hercegséget biztosítson, Maximiliánnal egyezkedni akar ⁴⁾; ellenben Orbai Miklóst és Balogh Ferenczet, az évi adóval a portára küldé, hogy viszonyait szilárdítsák; márcz. 8-án pedig Fejérvárt zsinatot tart, s a nagy palotán tiznapi vitát hallgat ki, melyben Dávid Ferencz és Blandrata az unitarius vallást a protestáns püspökök ellen védelmezik.

Ily foglalkozások közt találta a tudósítás, miszerint Szelim Szultán s Maximilián császár közt febr. 17-én nyolcz évi béke kötöttetett, s hogy Orbaiék, kiknek szavuk lett volna hozzá, márcz. 10-én már csak a formulázásra érkeztek ⁵⁾. De azért a békepontok reá nézt sem hangzottak rosszul, mert Erdély is be volt foglalva, még pedig a birt terület s szabad fejedelemválasztás biztosítása mellett ⁶⁾.

¹⁾ Erd. Tört. Tára. I. 82—92. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 439. ³⁾ Erd. Tört. Adatok. I. 270. ⁴⁾ Kemény gyűjt. Appar. Epist. ez év. ⁵⁾ Kovachich, Script. Mtn. I. 158. ⁶⁾ Katona. XXV. 21. 31. Bethlen. II. 175.

Béke lön, minden figyelem egyszerre a belreformokra fordult. Máj. 1-én Tordán hongyülést tart, hol a török adó megszavazása s több belügy elintézése mellett ¹⁾, egy azon kort nagyon jellemző esemény fordult elő, mit el kell beszélünk.

Kolozsvártt a magyarság lassanként úgy elszaporodott volt már, hogy 1458-ban a hivatalokat a magyar és szász lakosok egyenlően kezdék felosztani, s a templomot egyenlő joggal kezdék birni. Most, egy század után, a piaczi nagytemplom felett a merült vala fel, hogy a szászok magyar predikációkat nem akartak benne engedni. A viszály tehát kiütt, s a magyarok a következő követelésekkel álltak elő: hogy a nagy templomot minden évben azon nemzet birtokolja, a melyikből a bíró választatik; másodszor, hogy az akkori szász pap halálával magyar papot választhassanak, s annak halálával ismét szász papot tegyenek; harmadszor, hogy a város kapui felett közösen intézkedjenek; negyedszer, hogy a városi esküdtek és tanácsosok reájok eső része választását csupa magok intézzék... A szászok nem egyeztek belé; s most Tordára követség ment a fejdelemhez, s mire őket egyhamar kiegyeztetni nem lehetett, mind két részt Fejérvárra rendelé; hol törvényszék elé került az ügy, s hosszas felelgetés támadt, mi Kolozsvár s középületei történetére igen sok világot vet ²⁾... Végül ítélet keletkezett, mely felemlíté Zsigmond kir. azon kiváltságát, mely a plébánus választását a községre bizza; felemlité, hogy a templomot magyar királyok építették; pünkösöd előtt öt nappal kimondá: hogy a plébánusok nemzetenként váltogassák egymást, s most Dávid Ferencz szász lévén, lemondása vagy halála esetére legyen utána magyar, aztán ismét szász; a történetjék a tanoda igazgatóival is; a mely nemzetből lesz a bíró, azé legyen azon évben a templom, a más nemzet az idő alatt egy ujonan építendő kisebb templomba járjon; megnyerték továbbá, hogy a nemzetek esküdtjeiket, s azok a reájok eső hat tanácsost egymástól függetlenül választhassák;

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 449. ²⁾ E vita hosszason le van egy egykoru írótól írva. Fundgruben. I. 88—149. l.

a kapukra két lakat jött, egyik kolcsa magyarnak, a más szásznak adatott; a terhek is feloszlottak, hadba mind a két nemzet egyenlő számmal lett köteles megjelenni. sat. ¹⁾).

Igy magyarosodott el Kolozsvár, így enyésztek el Tordán, Enyeden, Dézsen, Alvinczen, Borberekén s a hon apróbb városaiban az oda telepedett szászok, hogy a máj napon nyomukat csak a történet tartja fenn ²⁾)

Magyarhonban hasonló mozgalmak. Oláh Miklós, esztergomi érsek, az eddigi kormány vezetője meghalálózván, a helytartóságot az öreg Bornemisza Pál, egykori erdélyi püspök, a cancellárságot pedig szebeni hazánkfia Liszti János ³⁾), Oláh M. sógora kapá el, s több előléptetések fordultak elő, melyeket a magyar eredetű püspökök oly zokon vettek, hogy Dudics András pécsi püspök Lengyelországba vonult, Forgács Ferencz váradi püspök pedig, ki néhány év előtt Erdély ellen tervezett, János Zsigmondnak ajánlta fel szolgálataát, miért itt a kolozsmonostori egykori apátság hat faluját nyeré ⁴⁾); kit ősszel sógora ráthoti Gyulafi László követett, kit a fejedelem Szilágycseh vára 24 falujával ajándékozott meg ⁵⁾).

A negyven év óta tartó tapodómalmi munkába, melynek vámját csak is néhány kegyelt szedte, sokan bele kezdtek fáradni, Erdélylyeli csatlakozásra gondoltak. János Zs. Csáki cancellár s Békes az izgalom tüztét meglehetősen szították. Hogy J. Zsigmondhoz annál több remény fűződjék, Békes 1569. elején a portára megy, s kivitte, hogy Mahomed tolmácsot IX. Károly francia királyhoz küldék, adná nővérét János Zsigmondnak, mint a kinek a lengyeltrónra is kilátása van ⁶⁾).

Medgyesen febr. 2-án hongyülés van, a fejedelem az egyházhelytű nemeseket adó alá kívánta vettetni; de a gyűlés ma-

¹⁾ Okl. Fundgruben I. 71—87. ²⁾ Így lett Burg-Bergből Borberek, Enyeden a Schwarze Gasseből, Varczágás utcza, Kolozsvártt Hasen-Gartenből, Házsongárd, Tordán Vorstadtból Hesdát sat.

³⁾ Előbb világi ember. L. Erd. Nevez. Családai. 175. ⁴⁾ 1569. febr. 17. Kemény gyűjt. Ap. Dipl. ez évhez. ⁵⁾ Kemény gyűjt. Appar. Epist. II. 75—77. Kapta 1569. márcz. 19. App. Dipl. ez év.

⁶⁾ Szalay. IV. 805.

gát nemes társai felett határozni nem tartá képesítettnek ¹⁾, s abban maradt: s esoda-e ha Erdély alkotmányos élete, 99 pénz adója, Magyarhont, hol többek közt az adó már 4 ft. 80 pénzre emelkedett, mind inkább gondolkodóba ejté.

Igy következett be, hogy Bocskai György a magyarhoni elégtelennek élére veté magát, beutazta a megyéket, sógorait Dobó Istvánt az egykori vajdát, Balassa Jánost, Menyhárt testvérét s másokat megnyert ²⁾; s célul tűzék a magyar királyság helyreállítását.

János Zsigmond házassága az ily czélokra mind nagyobb fontosságot nyert; s jun. 24-én Tordán összegyűlvén a rendek, házasságát országgyűlésileg kezdék sürgetni ³⁾.

Azonban a mozgalmat hamarabb mint akarták, azon csapás érte, hogy Balassa János Békeshez intézett levelét elfogták, mire Draskovich püspök s mások e hozzájuk intézett leveleket bemutatták; Báthori Miklós, enyingi Török Ferencz, Bálint fia, Dobó és Balassa a királynál siettek magokat mentetgetni, Bocskai György pedig, már ekkor tíz gyermek apja Erdélybe menekült, hol egyelőre Kis-Görgényen, Fintaházán, Lukafalván és Bodonban némely részjóságokban kapott kárpótást ⁴⁾, mit az egeresi kastély követett. Így nyílt meg aug. 1-én a pozsoni országgyűlés, melyre Maximilián öt zászlóalj gyalogsággal jelent meg, hol Dobó és Balassa, bár 200,000 aranyot akart a gyűlés értök letenni, fogságra jutottak ⁵⁾ Bocskait notázzák, jóságait a feljelentők nyerék el...

Egyébaránt az izgalom Erdélyben is mutatkozott. A székely nép János Zs. folytonos adományozásainak, bár azok mindig a főnép és lovagrend kivételével történtek, fegyverrel kezdett ellentállani, annyira, hogy Telegdi Mihály a székelyek főkapitánya kénytelen volt feljelenteni ⁶⁾. A vallásreformok terén

¹⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 457. Régebb országgyűlés az, hol fejénként jelent meg a nemesség, ez időben már csak részletes hongyűlések vannak, hol követek és királyi hivatalosok végeztek.
²⁾ Forgács. 574. Istvánfi. XXIV. 312. ³⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. 471. ⁴⁾ Kemény gyűj. Appendix. Diplom. 1570. aug. 2. ⁵⁾ Forgács. 578. Katona. XXV. 124—86. ⁶⁾ Okl. Székely Nemzet. Const. 60. l.

sintén folyt az izgatottság, minek csilapítására a fejdelem sept. 14-én Csáki Mihályt helytartónak hagyva ¹⁾, Békés és Bocskai kíséretében Váradra ment, s oct. 10-én hat napi vitatkozást nyitot meg, melyben Dávid Ferencz az unitária vallásnak oly lendületet adott, hogy következtében Kolozsvár s a főurak nagy része bevette ²⁾.

De mindezeknél aggasztóbb volt az, hogy a Szilágyban egy Karácsoni György nevű közember emelé fel setét fejét, kit e miatt fekete embernek neveztek. Lopatkót tört, nyilával ekevasat lyukasztott, s mint ily erős a népnek hirdetni kezdé, hogy szellemek állnak szolgálatában, s hogy az egektől a törökök kiűzésére s a hon megmentésére van küldetve. A nép, melyet az uralkodó drágaság mellett a forradalmi párt is támogatott ³⁾, tódulni kezdett hozzája: serget állit, melyben a káromkodást megtiltja, s melyet dobszóra mindennap háromszor imádkoztat ⁴⁾.

A néptábor ősz végével egyidőre ugyan haza oszlott, de Maximilián haragja mind aggasztóbb lett, mert a török a velenceiekkel oly háboruba keveredett, hogy Magyarhonban majd mi serget sem hagyott. Erdély elévette tehát eddigi politikáját, miszerint ha a török háboruba bonyolodott, vagy ha jött a tél s a török nem segíthette, alkudozáshoz folyamodott, míg a vész feje felett elvonult... Azonban most e lépésre méjjebb okok inditák, mert a porta felől oly szél indult, mintha János Zs. halála esetére Erdélyt basasággá akarnák alakítani.

Hogy megelőzzék, követet küldtek volt a portára, s kérték, engedné meg, hogy még János Zs. életében megválasztassák következőjét; de nem nyerték meg. Tovább léptek, ennek kivitelére a budai, temesvári basákhoz emberek mentek, hogy roppant ajándékaiért e czél elősegítésére birják; s hogy óhajításukat támogassák, megvívék Szolymán szabad választást biztosító athnameját; de azok, jó válasz helyett, az athnameét szétszaggaták s össze tapodák, az egyik küldöttet, a de-

¹⁾ Okl. Archiv. N. F. II. 103. ²⁾ Bod, Hist. Eccl. Libr. II. Cap. 16.

³⁾ Forgács. 617. ⁴⁾ W. de Bethlen. II. 179. Forgács. 605.

rék Bethlen Gergelyt, káránsebesi bánt, mérgökben megöleték, s azon követeléssel álltak elő, hogy többek közt Váradra törökorséget bocsássanak ¹⁾).

Erdély két tűz közé lön szorítva, Maximilián forradalmi fészket látott benne, a török pedig elpártolástól féltette, s mind a két hatalom magának akarta. Ily aggasztó helyzetben nyílik meg az 1570. jan. 1-i gyűlés Medgyesen, hol Várad erődítésére adót szavaztak, s a fejdelemnek felírák, kegyeskedjék az országot valahára királynéval megvigasztalni, mert „a reménység és várásban már elég volna“ ²⁾).

Békes tagadhatlan belátása felismerte a közelgő kettős vészt, a gyűlés idejét arra használta, miszerint pártot alakított, mely arra munkáljon, hogy ha csakugyan meg kell Erdély függetlenségének szűnni, az ne végződjék basaságon. A gyűlés után a fejdelem Fejérvártt titkos tanácsot tartott, s meghatározzák, hogy Békes fényes küldöttség élén Maximiliánhoz menjen, eszközöljön János Zs. részére nőt és szövetséget. Békesék ápr. 12-én indultak fel ³⁾, a lengyel király Konarszki Ádám poseni püspököt szintén melléjük küldé.

A fejdelem pedig máj. elején Tordára megy, tábort von össze; s nehogy a töröknek szemet szurjon, máj. 21-én tartott hongyülésen, a török részére adót szavaztat, míg ellene Várad erődítésére új adót vetnek ki ⁴⁾).

Békesék a császárt a német rendek gyűlésén találták meg Speyerben. Az egyezkedés megkezdődött... Békes, kinek a gyengélkedő fejdelem történhető halála esetére Maximilián vajdaságot ígért, tán utasításánál merészebben neki vágott a kérdésnek... s aláírák a szerződést, mely oly nyomos következményeket vont maga után, miképp sajnálni lehet, hogy azt alaposan nem ismerjük.

Az emlékezetes speyeri pontok körülbelől így hangzottak: Maximilián és János Zs. egymásnak megbocsát; János Zs. a királyi cím használatáról lemond, helyébe Erdély fenséges fejdelme, a magyarhoni részek ura címét veszi fel; Erdélyt ő

¹⁾ Miles. 134—35. ²⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 479. ³⁾ W. de Bethlen. II. 195. Forgács. 604. ⁴⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 485.

és maradéki örököül birják, Magyarhonból pedig Bihar, Máramaros, Szolnok és Krasznamegyét s az itteni várakat csak haláláig; a török miatt a szerződés maradjon, míg lehet, titokban, s megtámadtatás esetére védszövetséget kötöttek, bukás esetére pedig Oppeln biztosított János Zs. számára; ígérte továbbá a császár, hogy három hó alatt valamelyik unokahúgát nejlül adatja. Végre kikötetett, hogy János Zs. halála esetére Erdély fejedelmet szabadon választhasson, ki azonban vajda címet vegyen fel, s a császár véduralmát elismerje ¹⁾).

Még le sem érkezett Békes, a kérdés a portának már tudtára esett, s e tárgyban három felé indítá meg embereit, egyiket a lengyel, másikat a francia királyhoz, harmadikat János Zsigmondhoz. Az Erdélybe jött követ a fejedelmet az egy Csáki jelenlétében felszólítá, nyilatkoznék, miben járnak kövelei; s miután kitérőleg felelt, emlékezteté a szultánok kegyére, s felkérte, hogy ne keressen nőt Németországban, mert ott van a francia udvar, ott van a többi királyi ház ²⁾).

Késő volt minden, mert Békes sept. elején haza érkezett, ajándékokkal s ígérekkel oly terhelten jött, hogy a fejedelemre gyakorolt tulságos befolyásának többé senki elient nem állhatott. Összehívák a tanácsosokat, huszonketten jelentek meg, mind a három nemzet képviselve volt: Békes eljárását eléadta, s esküre kérte fel őket... A szerződés közmeglepetést idézett elő. Egy rész a törökkel nem akart szakasztani; a más rész kifáradva a sisyphusi munkában, miszerint a mit nyárban hódítottak, azt télen, mikor a török pihent, elvesztették, örvendett, hogy a fejedelemséget a császár is elismerte; a királyi czim feláldozása közösen fájt, de a királyi nő titkos reményekre jogosítá: s ezek alapján a szövetséget elfogadottnak nyilatkoztatták, s megkezdődött az aláírás és eskü, melyet Báthori István azon feltét alatt tett le, ha Szathmárt, mint családi birtokát visszakapja; a Maximiliántól ide pártolt Forgács Ferencz püspök, a történetíró pedig azon záradékkal, mennyiben a hazai törvények s a hon javával megegyezik ³⁾).

¹⁾ Katona. XXV. 173. ²⁾ Forgács. 609. W. de Bethlen. II. 209. ³⁾ Forgács. 611.

Titkos lévén a szerződés, országgyűlés elé nem vihették a kérdést, mit mondott volna az reá, örökre kérdés maradt ¹⁾. Kik írták alá, azt sem tudjuk megmondani; de úgy látszik, míg a tanácsosok és várparancsnokoknál átvitték, pár hónap tölt és sok áldozatba került, mert Hagymási Kristóf, Huszt parancsnoka is csak dec. 10-én írta alá, úgy hogy a Maximiliánhoz esett javaiért a Tasnádi uradalmat kapja ²⁾. Mindazáltal dec. 15-re oda haladtak, hogy Bajorhonba leánykérőket indíthattak, s dec. 27-kén Békes is felindulhatott a ratificált szerződéssel... Győzött, de fejdelemségét eljátszotta.

János Zsigmond ez órától búskomor lön. 1571. jan. 6-án Marosvásárhelytt hongyülést tartott, kimondá, hogy az isten igéje mindentűt szabadon predikáltassék, s általa a Szentbertalan éji mészárlás előtt egy évvel, Erdély az unitaria vallást bevette, a reformatiot bevégezte ³⁾.

E volt utolsó tette a még fiatal fejdelemnek, mert a gytilés utáni reggel mint megindult, rosszul lett, hányt, úgy érkezett Vécsre, lázt kapott. Negyednapra lóra ül, vadászni megy, azon éjen Görgényben borzasztó gyomorgöresöt kap, de senkit sem bocsátottak hozzá. Agyban maradt.

Ezalatt Békes felért, jan. 31-én Maximilián kiadja az okmányt, melyben Erdélyt biztosítja, hogy a Zápolyaházhozi ragaszkodásáért boszut nem áll ⁴⁾; márcz. 10-én kikapá Oppeln biztosítását ⁵⁾. Minden felesleges volt, mert a fejdelem mind rosszabbúl lett; végrendeletet készített, melyben magánkincstárát s harczkeszületeit Maximilián, a lengyel király és szultán közt osztá meg; drága keresztjét pedig, melynek mint a koinornak egész története van, az országnak hagyá ⁶⁾... Görgényből hazavitéte magát, pár napra jobban lett, mire tizennégy napi haldoklás következett be ⁷⁾... Így halt el a 31 éves fejdelem márcz. 14-én; miként anyja, épp az alatt, míg követe a szerződéssel fenjárt.

Benne kihalt a Zápolyaház... ki sokak édes reménye...

¹⁾ W. de Bethlen. II. 253. ²⁾ Conv. Transumpt. II. 115. ³⁾ Mike gyűjt. Art. Diet. I. 491. ⁴⁾ Kemény, Not. Cap. Alb. I. 128. ⁵⁾ W. de Bethlen. II. 205. ⁶⁾ W. de Bethl. II. 207. ⁷⁾ Forgács. 622. Erd. Tört. Adatok. I. 28.

T Á R G Y M U T A T Ó.

<i>Lap.</i>	<i>Lap.</i>
Adóügy (bel és török) 3. 33. 60.	re 86. 89. János Zs.-hoz hajol
64. 67. 70. 89. 90. 96. 97. 121.	97. Erdélyt átveszi 103. 116.
141. 143. 171. 174. 175. 190.	vajda l. 119. Erdélybe jő 127.
194.	129. vajdai útasítása 130. a
Algyógy Küné lett . . . 33.	törökkel alkudozik 134. Ken-
Almásvára Balassáké 56. ostromai 65. 114.	diéket beigtatja, kimegy 136.
Alvincz oláhh. vajdaké 71. Martinuzzié 125.	Báthori Endre (somlyói) Fogarast ostr. 66. tanácsos . 157.
Andrási Márton vezérkedik 65. tanácsos . 100. 147. 149.	Báthori Istv. (ecsedí nádor) 9. sat.
Antalfi Mátyás 171. fogságra 173.	Báthori István (somlyói vajda) 13.
Apafi Gergely . 164. 187.	21. 24. 27. 28. 31. 38.
„ Lénárd 11.	Báthori István (somlyói, később
Ártándi Pál és Balázs . 11.	fejdel.) koronát felkiséri 118.
Baládfi Ferencz 185.	Izabellát fogadja 150. 164. fő-
Balassa Imre (vajda) Szeben ellen megy 46. vajda lesz 56. pártot üt 62. kegyelmet kér 66. Fogarasba fut, megbukik 67.	kapitány 169. Hadaduál sebet 170. követ 175. Bécsbe követ 181. ott fogságra jut 182. elszabadul 190. 197.
Balassa Menyhárt Majláttal tart 62. ellenzék 112. Ferd. ellen fegyvert fog 113. Erdélybe fut 115. Ferd.-hoz hajol 118. Erdély főkapitányá teszi 146. csatázik 156. Kendiéket lesújtatja 158. Ferdinándhoz pártol 169. Erdély ellen 191.	Báthori Kristóf (somlyói, később fejd.) követ Franciaországba 152. 157. 164. fővezér 185.
Balassa János 194.	Báthori Miklós (somlyói) elesik 51.
Balogh Ferencz 191.	Báthori Miklós (ecsedí) Körösbányát veszti 182. Sz.-csehet. 193.
Bálványosvár . 48. 49. 60.	Battyáni Orbán 38. 39. 41. 44. 66. 88. 92. 101.
Bán András . . 171. 172.	Bebek Ferencz 58. Erdélybe menekül 154. kormányzósága megbukik 155. Izabella vezére 156. tanácsos 158. összeesküszik 157. megölik 159.
Bánfi Gergely 187.	Bebek György 181. 190. 191.
Bank Pál . 107. 127. 131.	Bég Pál 187.
Barcsai testvérek 90.	Békes Gáspár jellemzése 164. portára követ 180. következménye 181. a szultánnal 187.
Barcsai András, követ . 134.	Majláthat elámitja 188. a portán 193. Maximiliánhoz 196. szerződik 197. felindul 198.
Báthori Endre (ecsedí, vajda) Ferd. biztosa Erdély átvételé-	

<i>Lap.</i>	<i>Lap.</i>
Benkner János 147.	118. Lengyelhonba 129. össze-
Bernád Balázs 100. követ 141.	esküszik 159. jelleme 164. kö-
Bernád Ferencz . . 149. 173.	vetségei 166. 175. helytartó
Besztercze 32.	179. a szultánnál 187. végren-
Bethlenivár ostrom alatt 140. 148.	delet végrehajtó 191.
Bethlen Elek, alvajda . . 32.	Csáki Pál 127. 139.
Bethlen Farkas, Gritti ellen 43.	Czirják Pál 77.
Majláth ellen 63. tanácsos 100.	Czibak Imre Zápolya mellett 11.
Bethlen Gábor, ellenzék 137.	13. 14. 21. 24. helytartó 41.
Bethlen G. 137. 138. 165. 196.	Gritti megöletli . . . 41.
Blandrata Gy. 164. 177. 187. 191.	Csicsóvár, Péter vajda beléfut 57.
Bocskai György, Ferdinánd mel-	beveszik 60. jegyajándék 61.
lett 148. Erdélybemenekül 194.	ostromolják 86. lerontják 94.
Bodó Ferencz . . . 13. 19.	Czigányok 163.
Bodzai vám 39.	Csűr, falu 25.
Boér Balázs 72.	Daczó Tamás 159. 165. 177.
Bomel Tamás 146.	Dávid Ferencz 149. 167. 178.
Borberek 71.	183. 191. 192.
Bornemisza Boldizsár k. biztos	Dési János 190.
72. Fogarasnál 78. Martinuz.	Déva 48. 61.
zi ellen 81. felmentik 82. Lé-	Diódvár Balassa Imreé 56. o-
tát kapja 94.	strom 65. 109. lerontják 169.
Bornemisza Farkas 165. 187.	Dobó Domokos, alvajda 128. 136.
Bornemisza Pál, Ferdinánd ide	Dobó István, vajda, egri hős 132.
küldi 86. 90. Erdélyt össze-	vajda lesz 135. bejő 136. for-
írja 130. erdélyi püspök lett	radalom 139. legyőzi 140. szé-
135. 137. kimegy 149. 193.	kelyek const. megerősíti 144.
Borosnyai Simon . . . 104.	új mozgalom 145. nem tart-
Bögözi Ferencz 28.	hatja 147. Szamosujvárra fut
Branyicska 107.	148. feladja 152. fogságra jut
Brassó . . . 18. 30. 31. 32.	153. forradalmár lesz 194.
Castaldo, tábornok, Erdély ellen	Dóczy János, alkormányzó 11.
indul 113. bejő 114. Izabel-	13. 38. 42. 45.
lával szerződik 115. a koro-	Edeffi László 109. 131. 136.
nát elveszi 116. Martinuzzival	Erdélyi Sebestyén 154. 190.
egyezkedik 120. Martinuzzit	Erdély földirata 2. nemzetei 3.
elvádolja 123. együtt Lippá-	162. Zápolya menhelye 16.
nál 124. megöletli 125. a szé-	Ferdinánd kezére jön 20.
kelyek ellen megy 128. Mar-	Zápolya vissza foglalja 37.
tinuzzi kincseit átveszi 127.	Zápolyának esik 53. A parti-
129. katonái fektelensége 132.	mot kapja 55. Bornemisza
134. kimegy 134.	Bold. kormánybiztossága 72.
Csáki László, Mihály . . 11.	megszűnik 82. Magyarhontól
Csáki Mihály Izabella titkára 92.	elválik 84. Izabella alá jó
Martinuzzi bánása 101. 112.	84. fejdelemválasztást kér 88.
115. Izabellát Kassára kíséri	török adóf. kezd adni 89. a nem-

Lap.

zetek unioja 93. Martinuzzi a kormányt magához ragadja 93. a porta fejedelmet biztosít 106. Ferdinándnak adja át 115. Martinuzzi vajdasága 120—26. Castaldo uralma 127—34. Báthori E. vajdasága 130—35. Kendi és Dobó vajdasága 135. 148. Petrovics helytartósága 147—150. Izabella másodszor 151—162. János Zs. 162—198. a porta Erdély függetlenségét elismeri 184. Ausztria szintén. . . . 196.

Farkas Farkas (Harina) 135. Farkas Márton . . . 185. Farkas Pál . . . 175. Fegyverzet . . 3. 49. 180. Fejérvár székváros 1. 83. ostromai 108. 114. Fekete Ferencz . . . 89. Felmer 40. Felvincz 115.

I. Ferdinánd fellép 10. királynak választják 13. Budára bevonul 15. megkoronázzák 18. Erdélyt elfoglalja 25. Budát ostromoltatja 32. Szolymánnal szerződik 37. Erdélyt elveszti 49. Jánossal egyezkedik 50. békét köt. 52. János ellen 56. Budát ostromolja 74. Erdélybe küld. 75. török Budát felmenti 79. Izabellával egyezkedik 81. Erdélyt keríti 86. táborba jő 90. Bornemiszát Erdélybe 91. Martinuzzit megnyeri 99. egyezkedik 101. Martinuzzival szerződik 103. aláírják 111. Castaldot indítja 113. serei bejönnek 114. Izabellával aláírják 115. a koronát kézhez kapja 116. Erdélyt is 117. vajdája Martinuzzi 119. Mart. gyanuba 122. pálcát tör 124. Martinuz. megölik 106. Castal-

Lap.

do kormánya 127. Izabellát Lengyelhonba 129. adományozásait megsemmisíti 130. Báthori E. vajdasága 130. Erdélyt összeírta 130. Kendi és Dobó vajda 135. a püspökséget helyre 137. Petrovics forradalma 137. elnyomják 139. nádort ad 142. Petrovics újra felkél 147. Dobó Szamosújvárra 148. Izabellát vissza hozzák 150. Erdélyt elveszti, Dobó fogságra 153. Izabella egyezkedik 160. félbeszakad 167. Erdélyt megtámadtatja 168. alkudoznak 175. meghal 178.

Fogarasz 25. 32. 37. 66. 77. 188. Földvár 26. Forgács Ferencz, püspök 168. 193. 197. Forró Miklós 147. 170. 171. 185. Gyepesi Ambrus . . 171.—73. Geréb Miklós . . . 173—78. Gerendi János . . . 11. Gerendi Márton . . 67. 74. 76. Gerendi Miklós 19. 20. 25. 26. 35. 46. Gyerőfi Mihály 147. 158. 167. 169. Gosztoni Ján. püsp. . . 18. Gritti Alajos 22. 30. főkormányzó 34. 35. 36. szultáni biztos 37. 39. Czibakot megöleti 41. 43. megölik . . . 44. Gyulai Mihály . . 166. 166. Gyulafi László . . . 193. Hadadivár ostroma 170. 179. Hadviselet . . 3. 49. 180. Hagymási Kristóf 138. 166. 178. 185. 190. 198. Haller Péter 99. 100. 128. 131. 147. Hebler Mátyás . . . 149. Henter Gáspár . . . 33. Heraclides . . 168. 175. 177. Hermány leég . . . 131. Honterus János . . 88. 97.

Lap.
 Horváth Boldizsár . . . 170.
 Horváth Ferencz. . . 114.
 Horvát Gáspár 10. 32. 36. 46. 75.
 Horváth János . . . 137.
 Hunyadvár . . 40. 46. 50. 110.
 Ilyés m. vajda 105. 110. 131.
 Ilyeivár 166.
 Izabella násza 61. 67. trónra
 jő 73. ostrom alatt 74. 76. 79.
 Budát elveszti, Lippára megy
 80. 81. Erdélybejő 83. a szer-
 ződést aláírja 85. 87. Erdély
 fejedelmel. 88. szerződését meg-
 másolja 89. török adót 89. 91.
 Martinuzzi ellene 91. 96. 97.
 98. 99. 101. Lippára akar
 futni 103. Martinuzzi ostromol-
 ja 104. 108. 109. Diódba fut
 109. fiát koronáztatni 111.
 Martinuz. szétveri 112. Szász-
 sebesre fut 114. szerződést alá-
 íratják 115. a koronát elveszik
 116. kimegy 118. Lengyelhon-
 ba 129. helyzete 133. 138.
 visszajövele 138. 141. 143.
 helytartója betör 147. 149.
 Erdélybejő 150. 152. 155. 157.
 összeesküvés 158. 159. bete-
 geskedik 159. alkudozik 160.
 meghal 161.
 I. János kir. trónkövetelő 8. J.
 király 12. 13. Budáról fut 15.
 csatákat vesz 16. Erdélybejő
 18. 19. új csatát kísért 20. Len-
 gyelhonba menekül 21. a szul-
 tánt, franczia k. megnyeri 22.
 23. betör 24. 27. 28. Szolymán
 segítségére jő 29. Budára vis-
 szahelyezi 30. szászok hódol-
 nak 32. 33. Gritti főkormány-
 zóvá 34. ismét Erdélybe jő 34.
 Szolymán segítségére jő 36.
 Gritti és Cibak 37—45. János
 k. Erdélyben 45. 46. békélik
 Ferdinánddal 48. Szebent be-
 véteti 49. Péter várait ostromol-

Lap.
 ja 49. alku 50. 51. Váradi bé-
 ke 52—4. Szolymán Moldváb.
 56. tábort von Erdélybe 57.
 59. Csicsót ostromoltatja 60.
 nőstil, Majláth ellen 65. hon-
 gyűlés 66. meghal 67.
 János Zsigmond szülése
 67. gyámjai 68. királynak vá-
 lasztják 73. 79. (lásd Izabel-
 la) 101. 111. Martinuzzi ellene
 112. kiesik Erdélyből 117. 129.
 133. a szultán mellette fellép
 142. 145. fejdelemmé választ-
 ják 147. 150. 152. 157. ural-
 kodni kezd 162. 164. 165. 166.
 Ferdinánd megtámadtatja 167.
 168. 169. székelység fellázad
 170. 172. 173. 174. alkudo-
 zik 175. 180. 176. reform. val-
 lás 178. csatatéren 179. 182.
 Szolymánnak tisztelkedik 184.
 189. végrendelkezik 191. spey-
 eri szerződés 196. unitária val-
 lást beveszi 198. meghal 198.
 Kálnoki Kelemen . . . 167.
 Kátai Ferencz . . . 173.
 Karácsoni Gy. . . . 195.
 Katholika vallás 83. 135. 137.
 152.
 Kemény János 109. 134. 152. 157.
 Kemény László . . . 146.
 Kendefi János . . . 109.
 Kenderesi János . . . 11.
 Kenderesi Péter . . . 146.
 Kendi Antal ellenzék 112. 113.
 118. Ferd. ellen 136. 137.
 140. 146. Izabella ellen 157.
 megölik 159. 169. 176.
 Kendi Ferencz, Gritti ellen 43.
 alvajda 44. 58. Zápolya ellen
 66. 74. Izabella mellett 91. 92.
 Martinuzzi ellen 97. 99. ország-
 tanácsos 100. 102. 105. 107.
 Castaldo mellett 128. 129. Ferd.
 vajdája 135. 141. 144. Izabel-
 la mellé áll . . . 148. 149.

	Lap.
150. 157. összeesküszik	157.
megölik 159. 176.	
Kendi János	51.
Kendi János	113.
Kendi Sándor	176. 182. 190.
Keserti István	169.
Kis Ambrus	112.
Kolozsvár	18. 183. 192.
Kornis János	51.
Kornis Miklós	65. 100. 147.
Kornis Mihály	167. 173. 178.
Kővár Zápolyaé	13. ostrom 189.
Körösbányai uradalom	182.
Kún Kocsárd Zápolya hive	11.
12. 24. 29. Algyógyot kapja	
33. 35. főkapitány 38. 42. 45.	
elesik	51.
Kún Lázár	100.
Küküllővár elkob. 60. jegyaj. 61.	
Laski Jeromos 20. 22. 23. 30	
40. 43. 58. 61. 62.	
Lázár Bernád	140.
Lázár Ferencz	28.
Lázár Imre	149. 167.
Lázár István	173. 178.
Lázár János	173.
Létaivár	65. 94. 170.
Liszi János	193.
Lutherán vallás	31. 88. 155.
Macskási Gy.	148.
Magyar nemzet, jellemzés 4. 162.	
Majláth Istv. Ferd. kir. bizto-	
sa 25. eredete 26. Zápolya el-	
len 26—28. Fogarast kapja 37.	
Gritti ellen 42. Zápolya vaj-	
dája 45. 47. Szebent, Bálvá-	
nyost bevette 49. 56. 61. füg-	
getlenségre tör 62. 63. 64. Fo-	
garasba fut 65. 71. fegyver-	
sztűnet 72. fejdelemséget keres	
73. 74. 75. Fogarasba fut 76.	
fogságra jut 78. családja 78.	
Majláth Gábor 78. 168. 172.	
fővezér 185. Fogar. eladja 188.	
Martinuzzi Gy. János k. mel-	
lett 16. 23. kincstárnok 1. 84.	

	Lap.
Váradi püsp. 1. 47. 50. vezér-	
kedik 51. 59. 60. gazdálko-	
dása 64. gyám 1. 68. 72. 74.	
Budán 76. 80. 81. helytartóvá	
1. 82. Izabellát behozza 83. 84.	
Ferdinánddal alkudozik 85. 87.	
89. 90. 91. főkörmányzó 1. 93.	
94. Ferdinánddal szövetkezik	
95. 97. 98. 99. Erdély ellen-	
szegül 99. 101. 101. szerző-	
dést ír alá 103. árulónak ki-	
áltják 105. 106. 106. Erdély-	
re ront 107. 108. 109. 111.	
hongyülést szétveri 112. 113.	
Fejérvárt beveszi 114. Cas-	
taldoékat behijja 115. Izabel-	
lát lemondítja 116. 116. 118.	
Ferd. fővadjája 1. 119. 120.	
121. 122. elárulják 122. 123.	
124. 125. megölik 126. kin-	
csei 127. 129. eltemetik 129.	
Mártonfi András és Bálint 107.	
Mátyus János	185.
Maximiliánt megkoronázzák 177.	
178. Swendi fővezére 180.	
181. J. Zs. követeit elzárattja	
182. a szultánnal béke 191.	
Mhonba forrad. 194. speyeri	
szerződés	196.
Medgyes	29. 31. 43. 44.
Megyei élet	5. 66.
Mihályfi Tamás	131. 172.
Miklósvárszék kiváltsága	33.
Mikola Ferencz	167.
Mikola László 43. 74. alhely-	
tartó 91. 94. 146.	
Miles Simon	187.
Nádasdi Tamás 10. 19. 32. 37.	
75. 115. 116. 142 + 175.	
Nagy György	171—73.
Nemzetek Erdélyben	2. 162.
Oláhok	6. 163.
Orbai Miklós	138. 169. 185.
187. 191. 193.	
Ökör adó	3. 33. 64. 144.
Patócsi Boldizsár	147.

<i>Lap.</i>	<i>Lap.</i>
Patócsi Ferencz, ellenzéki főnök 87. 99. 118. 136. 137. 140.	Szilvási János . . . 170.
Patócsi Miklós . . . 42.	Szilágycseh vára 180. 182. 193.
Parajd . . . 173.	Sóbányák . . . 54. 173.
Pekri Gábor . . . 172. 174.	Szolyman Budán 8. 10. Zápo- lyával szövetkezik 22. 37. 29.
Pekri Lajos . . . 19.	30. bejő 36. Ferdinánddal is szövetkezik 37. Grittit beiktatdi
Pemphlinger Márk . . . 26.	38. 56. 58. 60. segítségre jő
Pesti Gáspár . . . 99. 122. 128.	79. Budát elfoglalja 80. Izabel- lának Erdélyt 80. 89. fejedel- met biztosít 106. 106. 109. 111.
Perényi Péter 11. 13. 17. 19. 20. 29. 36. 58. 86.	Ferd. követét elzárja 120. 122.
Péter, mold. vajda 20. 25. 46. 57. 65. 76. 78. 89.	Izabelláért fellépik 133. 141.
Petrovics Péter 11. I. temesi bán 58. 63. Majláthra jő 65. gyám 68. 72. Izabella főtaná- csosa 74. 80. Izabellát Lippá- ra 80. 81. Izabellát Erdélybe hozza 84. 88. 91. 92. 94. Mar- tinuzzi ellen küzd 97. 99. 103. 105. 106. 107. 108.	143. 148. Izabellát behozatja 150. Erdély függetlenségét el- ismeri 184. 185. meghal 188.
Izabellát kikíséri 118. 129. be- tör 133. 134. 138 139. új ki- sérlete 140. 141. 143. 147. Iza- bellát behozza 149. 150† 155.	Somogyi Mihály . . . 190.
Pókai Jakab . . . 137.	Statileo, püsp. 13. 23. 31. 40. 50. 60. 81. 83.
Prásmár . . . 30. 131.	Sulyok György . . . 170.
Radák László 165. 172. 177.	Talmácsvár . . . 47.
Reichsdorfer Gy. . . 18. 46.	Tasnád . . . 20. 198.
Reformátával 155. 167. 176. 178.	Tomori Miklós . . . 73.
Szaláncai János portai követ 89. 106. 107. 115. 152. tanácsos 157. 159. 175.	Tompa István . . . 185.
Szamosujvár . . . 64. 129. 148.	Török Bálint 14. 19. 24. 26. 28. 49. 63. 65.
Sándor Mihály . . . 141.	Török János . . . 110. 138.
Szászok . . . 4. 26. 97. 163.	Udvarhelyivár . . . 177.
Szászsebes . . . 32. 33. 189.	Unitária vallás 167. 183. 191. 198.
Szászváros . . . 35.	Zsombori János . . . 146.
Szeben . . . 18. 37. 49.	Valkai Miklós 170. 171. 185.
Segesvár . . . 29. 34.	Várhegyivár . . . 174.
Székely Antal . . . 168.	Vas Ferencz . . . 126.
Székely Pál . . . 115.	Vallások 93. 95. 101. 155. 178. 198.
Székelyek 3. 33. 144. 154. 163. 170. 174.	Vécs . . . 159.
Szelindek vára . . . 29.	Vég János . . . 140.
Szilágy . . . 55.	Velencei István . . . 172.
	Verbőczy 11. 13. 65. 67. 70. 81.
	Verestorony . . . 37. 61.
	Vizakna . . . 25.
	Hibák.
	99. I. 5 sor özvegye helyett olv. testvére.
	154. I. 20 s. Erdődi helyett olv. Erdélyi.

